

ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ „ИСКРА” - КАЗАНЛЪК

КРАЕВЕДСКИ

ЧЕТЕНИЯ

СВИТЪК VI

Казанлък - 2020

На корицата:

***ИМПЕРАТОРСКИЯТ КОМИСАР ГЕНЕРАЛ АДЮТАНТ КНЯЗ
А. М. ДОНДУКОВ КОРСАКОВ***

Москва, 25 април 1879 г.

Цветна литография

Издава: Шарапов

51/39 см

Исторически музей „Искра“ – Казанлък

© ИМ „ИСКРА” - КАЗАНЛЪК
ЕТ „НАДЕЖДА КИРЕВА – ХЕЛИКОН 92”

Авторите носят отговорност за изложените факти и тези.

СЪДЪРЖАНИЕ

1. *Ваня Андреева*, 100 ГОДИНИ НАРОДНО ЧИТАЛИЩЕ „АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ - 1919“ – Ясеново.....5
2. *доц. д-р Деян Рабовянов, Кристиан Желязков*, НОВИ ПРОУЧВАНИЯ НА КЪСНОАНТИЧНАТА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ БУЗОВО КАЛЕ ДО С. БУЗОВГРАД9
3. *гл. ас. д-р Диана Данова-Дамянова*, ЗА НЯКОИ ПЕСНИ „НА ГЮЛ“, ЗАПИСАНИ ОТ ФОЛКЛОРИСТИТЕ ОТ ИНСТИТУТА ЗА МУЗИКА ПРИ БАН.....23
4. *д-р Донка Данова*, РОДОСЛОВИЕ НА ДУХОВНИКОВИ ОТ ШИПКА (Хаджи Ради и Недю Хаджирадев - Йосиф Соколски).....36
5. *Елица Стефанова*, МОЯТ РОД.....46
6. *д-р Косьо Зарев*, СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ И КУЛТУРНИ ПРЕДПОСТАВКИ ЗА ВЪЗНИКВАНЕТО НА ВЕСТНИК „КАЗАНЛЪШКА ИСКРА“ ПРЕЗ 1924 Г.....55
7. *Здравко Кърджилов*, ИСТОРИЧЕСКИ БЕЛЕЖКИ ЗА КНИЖАРНИЦИТЕ В ГРАД КАЗАНЛЪК /ОТ СРЕДАТА НА XIX – ДО СРЕДАТА НА XX ВЕК/.....60
8. *инж. Иван Пипалов*, ИСТОРИЯТА НА РОДА ПИПАЛОВИ.....63
9. *Костадинка Димитрова*, ДУШЕВНОСТТА НА ТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ.....79
10. *инж. Кънчо Михов*, НЯКОИ ДАННИ ОТ БИОГРАФИЯТА НА МЛАДШИ ПОДОФИЦЕР КЪНЬО МИХОВ СТОЙКОВ.....82
11. *Лилия Димитрова*, ОЩЕ НЕЩО ЗА РОЗАТА – МИТ, ЛЕГЕНДИ.....87

12. д-р Момчил Маринов, ЗА ПРОИЗВОДСТВОТО НА ЯГОДИ И МАЛИНИ В КАЗАНЛЪШКИЯ КРАЙ (КАТО ЧАСТ ОТ ПРЕОРИЕНТАЦИЯТА НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО ПРЕЗ 30-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК).....	90
13. инж. Недялко Пъков, СТОЯН ПЪКОВ - СТОТНИК В АПРИЛСКОТО ВЪСТАНИЕ.....	96
14. Радослав Петков, ВЕСТНИК „РОЗОПРОИЗВОДИТЕЛ“ ЗА КООПЕРАТИВНОТО РОЗОПРОИЗВОДСТВО ПРЕЗ 20-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК.....	111
15. инж. Стефан Панукчиев, ПЪРВИЯТ В БЪЛГАРИЯ МУЗЕЙ НА ФОТОГРАФИЯТА В КАЗАНЛЪК.....	125
16. Стефка Бойчева, ЖИВОТЪТ – ТУЙ Е БИТКА НЕПРЕСТАНА... 	139
17. Стойко Стойков, БЪЛГАРСКАТА ВЯРА.....	141
18. Стойко Стойков, ТЕО.....	148
19. Христина Банова, НИКОЛА ФИЛИПОВСКИ – КАПИТАН ДЯДО НИКОЛА.....	155
20. Христо Ангелов, ПАМЕТ ЗА ГЕРОИТЕ.....	160
21. Христо Христов, КОЙ Е БОТЕВИЯ ЧАВДАР ВОЙВОДА?.....	169
22. д-р Чавдар Ангелов, УЧАСТИЕТО НА 56-ТИ ПЕХОТЕН ПОЛК В ОТБРАНАТА НА БЕЛОМОРСКОТО КРАЙБРЕЖИЕ ПРЕЗ ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА (АПРИЛ – ЮЛИ 1917 Г.).....	177

100 ГОДИНИ НАРОДНО ЧИТАЛИЩЕ „АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ - 1919“ – Ясеново

Ваня Андреева¹

Село Ясеново, Казанлъшко е наречено на поета Христо Ясенев. Някогашното му турско име е Имитлии (Химитлии), както го знаят по-възрастните хора, в буквален превод означава Благодатово. Така се нарича за няколко месеца, преди преименуването му. От 1951 до 1966 г. се нарича Ясен, след което става Ясеново. Намира се на 16 км северозападно от Казанлък, в полите на Стара планина, на запад от землищата на Шейново и Шипка, на север от селата Дунавци и Голямо Дряново, на изток от село Скобелево. Преди Освобождението село Ясеново било турско село. Имало е само един българин - Теньо Новака от Шипка, който работел като ратай. След 1890 г. турците започват да се изселват и на тяхно място идват българи от различни краища - идват с носите си, с обичаите и наричанятията си. Едни - от северните склонове на Стара планина, други дошли от Карловско и Новозагорско.

В далечната 1915 г. от съседното село Шипка (днес град) идват Ангелин и Ангелина Шишкови, тя като учителка, той - секретар-бирник. Още с идването им в Ясеново у тях назрява идеята да основат читалище, което с дейността си да привлече по-будните млади българи.

На 6 септември 1919 г. е първото събрание за създаване на читалище. Подготовката върви успешно и на 19 декември 1919 г. се поставя началото на местното читалище, което носи името на Алеко Константинов. Десет дни по-късно е регистрирано като действащо читалище. Пъръв председател става Ангелин Шишков.² За касиер е избран Теньо Бояклиев. Киро Христов дарява портрет на Алеко Константинов. Сградата на училището приютява читалището, което започва да развива всестранна и народополезна дейност. За няколко седмици се приспособява една стая за игрален салон и малка сцена. С голям ентузиазъм младежите започват да подготвят пиеси за празниците - Коледа, Васильовден, Ивановден и др. Направени са декори и завеса с нарисувана на нея овчарка, пасяща стадо. Това става с помощта на Стефан Безлов от Шипка.

¹ Секретар на НЧ „Алеко Константинов - 1919“ - Ясеново.

² След него постът поемат последователно Георги Мушев, Недю Цанев и Георги Николов.

Първата пиеса, която е представена пред местната публика, е „Службогонци“, следват „Иванко“, „Под игото“, „Боряна“, „Ревизор“, „Хан Татар“, „Многострадална Геновева“ и много други. Едни от първите местни артисти-самодейци са Стефан Димов, Георги Ганчев, Кънчо Пешмишев, Иван Тончев, Пенчо Вълев, Ненко Минчев, Бончо Иванов, Христо Митев, Христо Тотев. В представленията се включват и талантиливи момичета - Радка Бонева, Бонка Денева, Радка Балканска, Донка Цанева, Донка Пешмишева, Стефана Дамянова, Росица Грозданова, Радка Андреева, Кева Калинова, Славка Цанева, Димитринка Динева и др. Приходите от представленията са за фонд „Читалище“, чиято цел е нова постройка.

Освен пиесите, читалището организира събрания, вечеринки, забави. По това време музиканти са Петко Гайдаров - гъдулар и Атанас Минчев - гайда.

Госпожа Ангелина Шишкова, учителката, е и режисьор, и гримьор, и суфльор. Тя определя и реквизита на всички участници, за целта е предоставяла от дома си всичко необходимо - дрехи, шапки, палта, маси, столове и дори фенерчето, с което се е имитирало огнището. Много от пиесите, които се представят в Ясеново, са изнасяни и в околните села - Дунавци, Голямо Дряново, Скобелево и др. Всички участници са влагали цялото си сърце и умения, без да търсят материални облаги.

Наред с тази дейност се поема акция за събиране на книги от жителите на Ясеново. Кой колкото е имал ги е дарявал на читалището! Подреждали са се в шкафове на училището. Така се поставя началото на читалищната библиотека. Книгите започват да привличат много любознателни читатели.

През това време се строи и новата постройка на читалището, в центъра на селото. С доброволен труд и средства на 1 ноември 1972 г. е открита новата читалищна сграда. Старото читалище изглежда миниатюрно в сравнение с днешната триетажна читалищна постройка.

Секретар и библиотекар на читалище „Алеко Константинов“ в Ясеново от 1972 до 2000 г. е Дарина Перчемлиева. Председател е Иван Тончев. Читалищното настоятелство е от петима членове: Иван Тончев, Дарина Перчемлиева, Димитър Гайдаров, Росица Гроздарова, Ненко Минчев. Проверителна комисия е в състав: Стефан Димов, Христо Манчев, Делка Балканска. Дарина Перчемлиева работи всеотдайно в читалището и заслужено е наградена с орден „Кирил и Методий“ и с още много отличия.

В този период е създаден и смесен певчески хор с ръководител Игнат Стоянов от Шипка. В него са участвали Димитър Гайдаров, Мильо Андреев, Христо Манчев, Тотьо Гайдаров, Ненко Минчев, Стефан Димов, Пенчо Атанасов, Иван Тончев, Иван Кабаков, Христо Тотев, Димитър Тенев, Иван Тенев, Христо Митев, Генчо Вълев, Стефан Гавазов, Дарина Перчемлиева, Величка Димитрова, Росица Гроздарова, Радка Андреева, Кева Калинова, Радка Димова, Нада Кабакова, Събка Ненкова, Недялка Минчева, Сийка Ардалиева, Димитринка Динева, Цанка Радева. По-късно към тях се присъединяват и други жени от селото. Колективът се преименува на „Вокална група“ с художествен ръководител Петър Бояджиев и членове: Кева Калинова, Събка Ненкова, Василка Ганчева, Донка Гайдарова, Марийка Начева, Тотка Ненкова, Енка Ненчева, Бонка Бонева, Славка Цанева, Янка Петкова, Ганка Йовчева, Радка Ганчева, Веска Василева, Радка Димитрова, Сание Мустанчева, Донка Белчева, Гюлнас Карабекир, Бинка Стефанова, Марийка Цанева, Роса Цонева, Ремзина Рамаданова, Иванка Цвяткова, Стоянка Ангелова, Маргарита Терзиева, Маруся Ардалиева, Нина Димитрова, Мария Николаева, Снежана Христова, Милка Тилева, Роса Минчева, Спаска Иванова, Лалка Костова, Недже Коруева, Тодорка Манчева, Азиме Мемешева, Недялка Ардалиева. Вокалната група е носител на множество награди и отличия - златни и сребърни медали от Национален събор Копривщица, Рожен, Априлци, Богородична стъпка - гр. Стара Загора, Белица, Гурково, Борово (Русенско) и други.

Много от гореспоменатите създават и група за възстановка на народни обичаи, под ръководството на секретаря на читалището Дарина Перчемлиева и художествения ръководител Петър Бояджиев. В Копривщица са наградени със златен медал за обичая „Ръчаушка“³, пресъздават още обичаите „Пеперуда“ (сватосване и за дъжд), „Ладуване“ (вадене на пръстени), седянка, Бабинден, коледуване, лазаруване, Цветница и др.

През това време е създадена и група за художествено слово с участници Христо Тотев, Красимир Златев, Роса Минчева, Христо Митев, Елена Костова Бучакова, Румяна Ив. Кабакова, Деляна

³ Ръчаушка кумците носят от Ивановден до Сирни заговезни. Готвят се за ръчаушка дълго време. Правят го уж тайно, но сторват хабер на кумовете си. Основното ястие са сармите. От десертите – сутлаш (мляко с ориз), кадаиф и много рядко сладка баница. Носят обезателно печен пуйк и в много случаи сурова кокошка. Характерно за с. Ясеново е носенето на свински бут. Винаги в приноса присъстват погачата и баницата – вита или къдрена.

Балканска. Техните изпълнения се слушат с внимание и интерес на тържествените вечери посветени на 3-ти март, 8-ми март, 24-ти май и други бележити дати.

И така във времето неуморно и с много общ труд и усилия са постигнати набеязаните цели!

Днес библиотеката разполага с над 14 000 хиляди тома книги, има и читалня, в която всеки може на спокойствие да чете любимата си литература. Киносалонът разполага с двеста места. Има клуб за репетиции на новосъздадените танцови формации: малки - децата на с. Ясеново и големи - девойки и жени от селото.

Трябва да бъдем горди с това, че са наследени старите творчески традиции. Както нашите баби и дядовци, майки и бащи и ние да продължим свящото дело за запазване на всичко създадено през годините и да привличаме с примера си младото подрастващо поколение. Читалището, както в миналото така и днес, е в състояние да отговори на нуждите на хората, да работи за издигане на културата и да разнообразява живота на ясеновци.

НОВИ ПРОУЧВАНИЯ НА КЪСНОАНТИЧНАТА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ БУЗОВО КАЛЕ ДО СЕЛО БУЗОВГРАД

*доц. д-р Деян Рабовянов
Кристиян Желязков¹*

Предмет на изследването се явява групов археологически паметник, състоящ се от крепост и християнски комплекс, функционирали през късноантичния и средновековния период. Те са част от селищна агломерация, намираща се в подножието на Сърнена гора в южната част на Казанлъшката котловина, разположена недалеч от р. Тунджа. Целта на авторите е не толкова да се даде подробна характеристика на тези важни за Долината на розите останки, а да се насочи вниманието и да се запознае четящата общественост с новите данни за един малко познат и като цяло пренебрегван период от историята на Казанлъшко.

Крепостите от района на Розовата долина отдавна привличат внимание, както с добрата запазеност и живописното разположение на някои от тях, така и с богатството на материалите, произхождащи от тях. За съжаление, археологическите проучвания са ограничени до няколко от тях, като двете крепости до гр. Крън, укрепленията в м. Чоева могила и Манастира при с. Тъжа и крепостта Градишката могила над гр. Шипка. По-голямата част от тези инвестирани труд и средства разкопки остават слабо отразени в научната книжнина, а малкото публикувана информация е по-скоро първична и недовършена по характер.² Издадената през 1982 г. книга на Атанас Попов³, въпреки че е добро пособие за общо описание и локализация, не успява да запълни празнотата в информацията за техните датировка и развитие. Силно ограничени са и писмените извори за района на Подбалканските полета, което превръща периода между VII и XIV в. почти в бяло петно на страниците на историята.⁴

¹ Доц. д-р Деян Рабовянов - НАИМ при БАН – Филиал В. Търново, Кристиян Желязков – Исторически музей „Искра“, гр. Казанлък.

² За тези разкопки виж: Овчаров 1978; Овчаров 1979; Христов, Бараков 2002; Nikolov 1990, както и множеството кратки съобщения от проучвателите на тези крепости в поредицата Археологически открития и разкопки.

³ Попов, Ат. Крепостни и укрепителни съоръжения в Крънската средновековна област, София, 1982.

⁴ Като пример за затрудненията да се работи с оскъдните писмени извори, засягащи историята на Казанлъшко, виж: Младенов 2015; Ракаджиева 2015.

На този фон резултатите от археологическите проучвания започват да придобиват все по-голямо значение. Те стават още по-необходими, тъй като по-голяма част от обектите, които могат да дадат безценна информация за Казанлъшкия край през късноантичния и средновековния период, стават обект на разрушение от страна на иманяри през последните вече 30 години.⁵ Именно това провокира и инициативата да се започне проучване в крепостта Бузово кале до с. Бузовград, южно от Казанлък. Високо запазените ѝ крепостни съоръжения и макар и краткото описание на Атанас Попов⁶, съчетани с данните за обширна и тежка иманярска дейност, провокират ръководството на Исторически музей „Искра“, в лицето на директора д-р Момчил Маринов, да инициира започването на разкопки в крепостта.

Резултатите, които ще бъдат представени, са резултат на четиригодишни археологически проучвания, провели се в периода 2016 – 2019 г. Те бяха осъществени от екип, ръководен от доц. д-р Деян Рабовянов от Филиала на НАИМ при БАН във Велико Търново. В него участваха и служители на Историческия музей „Искра“.⁷

Крепостта Бузово кале и църквата в м. Черковищата са разположени близо една до друга върху краищата на скалисти възвишения, издаващи се от северните склонове на Сърнена гора (обр. 1). И двата обекта са достъпни по туристическата пътека, започваща от чертите на с. Бузовград и от основните пътища в това населено място. Туристическата пътека обвързва не само крепостта Бузово кале и църквата в м. Черковищата, но и други туристически обекти с исторически и природен характер – Мегалита, „Бащиният камък“, монументална тракийска гробница в подножието на крепостта (обр. 2).

Християнският храм *extra muros*⁸ отстои само на 160 м по права линия на юг/югоизток от крепостта.⁹ Двата обекта са разделени от

⁵ В неформални разговори на ръководителя на разкопките е разказвано, че особено крепостта Бузово кале е била обект на продължителни изкопни работи, предоставили многобройни и богати материали.

⁶ Попов, Ат. Цит. съч., 117-122.

⁷ Това са Илияна Илиева и Кристиан Желязков, на които ръководителят на разкопките изказва своята благодарност. През 2019 г., заместник-ръководител бе уредникът на отдел „Археология-Средновековие“ към местния музей Кристиан Желязков.

⁸ Т.е. „извън стените“. GPS координати на обекта: 42.5714° N 25.3848° E.

Надморската височина на църквата е 497 м.

⁹ GPS координати на обекта: 42.5723° N 25.3819° E. Надморската височина в най-високата част на крепостта е 535 м.

дълбок планински дол с много стръмни и високи склонове. Църквата е била издигната върху равна езиковидна тераса със стръмни, в горната си част дори скалисти, склонове на север и изток и полегат, и с удобен достъп, южен слог. На запад тя се свързва чрез широка седловина с планината. Названието на местността – Черковищата, ясно показва, че местното население е било запознато с характера на сградата. Липсата на следи от средновековно или постсредновековно обитаване или използване на терена, за съжаление, подсказва, че тази информираност е била получена чрез ограбването на строителния материал и иманярска активност, които почти са унищожили храма. Иманярските изкопи бяха ясно видими на терена, като тази незаконна дейност е продължила до нашето столетие.

В резултат на археологическите разкопки християнският храм бе разкрит почти изцяло – без част от притвора (обр. 3). Храмът е еднокорабен, с издължен наос и широка апсида. Построен е върху подравнения стерилен терен, като стените му са фундаментирани върху плитко избиващата материкова скала. Проучената част е дълга 17 м, при предполагаема дължина на сградата 20 м. Широчината ѝ е 8,30 м, а апсидата ѝ е с размери 2,10 на 5,90 м.

Църквата е била построена от разноформатни ломени и полуобработени камъни от местен гранит, споени с хоросан, примесен с едро счукана строителна керамика и речна баластра. Дебелите ѝ средно 0,70 м стени са били покрити отвън с фина хоросанова мазилка с жълто-розов цвят. Подът е бил от дебела хоросанова мазилка, а стъпващата върху стените дървена конструкция е носела керемидения покрив. Жлеbove върху пода разкриват размерите на пространството, ограничено с олтарната преграда – 3,12 на 4,35 м. В него, под сега липсващата олтарна маса, в скалата е оформена двустъпална крипта за реликварий (обр. 3). Църквата е имала вътрешна стенописна украса, която, за съжаление, не е преживяла колизиите на времето и най-вече разрушението, предизвикано от хората.

Християнският храм е бил построен вероятно в началото на VI в. Археологическите проучвания показват, че той е съществувал заедно с крепостта. В своята недълга история църквата е претърпяла някакво сериозно разрушение, тъй като при по-високо запазените ѝ стени се забелязват поправки, извършени от грубо обработени камъни с глинеста спойка. По същото време е извършено и вътрешно преустройство. Чрез преградна стена от големи полуобработени камъни, споени с глина, в западната част на храма е обособен притвор. Долепянето на фуга на зидове с глинеста спойка от юг на църквата не изключва възможността по същото време (VI в.) около нея да е

изграден някакъв комплекс. За това говорят и записаните данни от местната топонимия.

По време на проучванията са регистрирани и следи от използването на църквата след приключване на нейната дейност.¹⁰ Това очевидно е станало във финалните десетилетия на VI или самото начало на VII в. и е съпътствано от десакрализиране на храма. Олтарът е разрушен, реликварната крипта – разбита, а съдържанието ѝ – извадено. Очевидно, сред хората, които са обитавали временно вече изоставения, но все още предлагащ убежище от лошите атмосферни условия храм, е имало такива, които са били пряко свързани с войната. Невъзможно е да се каже кои са били тези войни – военен отряд, варварска група, разбойници, със сигурност обаче тяхното отношение към църквата показва, че едва ли става въпрос за редовни военни на служба при Източноримската империя.¹¹ За съжаление, техният произход не може да се подсказе и от откритата в прослойките върху пода керамика.¹²

Рядко свидетелство за ранносредновековната история на Казанлъшко предостави и една находка от притвора на църквата. Във вече започналия да се натрупва пласт над пода на сградата, заедно с животински кости, бе намерено грубо изработено на ръка гърне. То е типичен пример за ранната славянска керамика и без съмнение отразява усядането на славяните на Балканския полуостров в VII в.¹³ Наред с това то е и едва третият паметник, който може да се свърже с този основополагащ, но все още почти непознат период от българската история от района на Казанлък и Стара Загора.¹⁴

Ако животът в църквата прекъсва напълно, то в крепостта до нея картината е напълно различна. Поне първоначалните данни я разкриват като важен местен център в периода най-малко между X и XIV в.

В резултат на проучванията през 2018 и 2019 г. изцяло се установи периодизацията и хронологията в изследвания сектор от крепостта и се разкриха различни по характер и хронология структури (обр. 4). Въпреки че сред археологическите материали са налице

¹⁰ Рабовянов, Д., П.Дойчев, К.Чакърров, След края – ранновизантийско и средновековно присъствие в църква extra muros до крепостта Бузово кале, Казанлъшко. – В: Приноси към българската археология, т. VIII. София, 2018, 116-117.

¹¹ В тази насока свидетелства и близостта на крепостта.

¹² Рабовянов, Д., П.Дойчев, К. Чакърров, Цит. съч., 118-120.

¹³ Рабовянов, Д.; П.Дойчев, К. Чакърров, Цит. съч., 122-123.

¹⁴ Подобни по характер раннославянски материали са открити в Крън (Грозданова 2018, 101-131) и Стара Загора (Angelova, Koleva 2007, 494, kat. No 38).

керамични фрагменти от раннобронзовата, ранножелязната и късножелязната епоха, структури и културен пласт от тези периоди са все още слабо представени.

Най-ранна сред археологическите структури е външната крепостна стена, построена в началото на V в. Тя е с дебелина 1,95 м (обр. 5). Това масивно съоръжение е запазено до височина от 4 м и вгражда в трасето си скални валуни като част от фортификацията. От същия период и вероятно свързана със стената е и част от масивна постройка с каменен градеж и глинеста спойка зид с дебелина 0,75 м, разположен успоредно на външната крепостна стена. Той е запазен до 1,50 м височина. С него са свързани трамбовани подови нива. Тази ранна сграда е била унищожена от по-късна от нея постройка с хоросанов градеж и сложен план, която също попада във втората половина на V в. Тя е била вградена в по-късната църква, а голяма част от зидовете ѝ демонтирани. С тази хоросанена сграда са свързани четири трамбовани подови нива, част от тях опалени от пожари.¹⁵

Сред най-важните строежи в крепостта е християнският храм, проучен между двете крепостни стени (обр. 4, 5). Църквата е долепена отвътре на външната крепостна стена, като зидовете ѝ със спойка от бял хоросан са фундирани до скала и имат основи с дълбочина до 2 м. Имала е дължина заедно с апсидата 12,90 м и ширина 6,30 м. Заедно с църквата, на север от нея, е изградена една нова – вътрешна крепостна стена, с хоросанова спойка и дебелина 2,10 м, от която е проучена отсечка с дължина 12,50 м и свързаната с нея югоизточна кула на крепостта.¹⁶ В западната част на крепостта пък е проучена мощна многоъгълна кула с плътна основа, която е защитавала уязвимия достъп откъм планината (обр. 4, 7). Това мащабно строителство е осъществено в първата половина на VI в., вероятно по време на управлението на император Юстиниан. Църквата много скоро е била разширена на север, като първоначалният ѝ северен зид е бил демонтиран до нивото на пода. По този начин апсидата, която е силно разрушена, остава асиметрично изтеглена на юг. По същото време към църквата е добавен и притвор от запад. Зидовете на притвора са изпълнени в опус микстум с декоративни и функционални редове от тухли. Максималната дължина на църквата, заедно с притвора, достига

¹⁵ Рабовянов, Д. Късноантична и средновековна крепост Бузово кале до с. Бузовград, Община Казанлък (Археологически открития и разкопки през 2018), София, 2019, с. 362.

¹⁶ Археологическите разкопки предоставиха данни, че в югоизточната кула на крепостта е била разположена стрелометна машина, защитаваща единствения удобен достъп до укреплението.

16 м при ширина 8,45 м. Следи от преустройства на този комплекс, пак в рамките на VI в., са зидове с глинеста спойка – в притвора и северно от църквата, който прегражда помещение между нея и вътрешната крепостна стена. Всички сгради са претърпели опожаряване заедно с крепостта в 80^{-те} год. на VI в.

През 2019 г. се проучи и нов участък от вътрешната крепостна стена с вход в нея, оформен между два скални валуна. В пространството на запад от входа на притвора пък се разкриват два зидани пилона с дебелина 0,90 м, оформящи вход с ширина 4 м. Вероятно това е северната страна на монументален портик, добавен впоследствие пред входа на църквата. Зад пилоните на портика се разчистват и частично изследват две трамбовани ходови нива, покрити с пепел, от които долното датира от V в., а горното от VI в. Те отразяват динамичния и бурен живота на крепостта, претърпяла поне две опожарявания от варварски нашествия преди финалното ѝ унищожение в края на VI в.

Във вътрешността на крепостта се откриват и проучват четири жилища от Ранновизантийската епоха (VI в.) с дебели 0,60 м зидове от ломени камъни, споени с глина (обр. 6), с кирпичени стени, като повечето от тях са били и двуетажни. Те предоставят богати и многобройни находки – монети, предмети на бита, керамика и др., показващи високия стандарт на живот на населението на крепостта през шестото столетие преди опожаряването на селището, в 80^{-те} години на VI в. от някое от големите аварски нашествия.

Въпреки че досега няма разкрити строежи от средновековния период, множеството находки и материали от крепостта, покриващи голям хронологически диапазон между IX и XIV в. ни показват значението и важността на това укрепено място, особено през периода IX–XII в. Сред тях изпъкват фрагментът от ранносредновековно гърне от VIII–IX в. с врязано преди изпичането изображение на сърна (обр. 8), коланна апликация и накити от X–XII в. и византийски монети от същия период. Безспорен интерес с ранната си датировка предизвиква откритият оловен печат на Ахилий, топотирит на аритмоса от VIII в. (обр. 9). Той е принадлежал на офицер с висок чин от дворцова гвардейска част в Константинопол. Това, заедно с датировката на печата, не изключва той да е свързан с някоя от военните кампании срещу българската държава на императорите Константин V Копроним (741-775 г.) или Константин VI (780-797 г.), или дори с пътуването през 784 г. в Тракия на регентката на Константин VI – императрицата Ирина, когато тя престоява в намиращия се недалече Верея / Вероя (дн.

Стара Загора). Там тя полага специални усилия да възстанови крепостната стена и дори дава на града своето име – Иринополис.¹⁷

Налице са и данни за използването на крепостта през XIII–XIV в. по време на Второто българско царство, но тепърва ще се изяснява значението на Бузово кале през този период.

Четиригодишната работа на археологическия екип допринесе за разкриването на важни и отличаващи се с монументалност части от крепостта Бузово кале. На първо място, ключовите за защитата ѝ укрепления – двойни стени и масивна многоъгълна кула (обр. 4, 7) във високата, свързваща се с планината, част. Напълно проучена е и голямата по размери крепостна църква, както и ъгловата кула и четири жилищни сгради в югоизточната част на крепостта (обр. 4, 5, 6). Това, освен че допринесе за изясняването на хронологията и характера на крепостта, предостави и немалко, включително и експозиционно представителни находки – сребърен процесниен кръст, златни и бронзови монети, керамични съдове, въоръжение и др. Освен неоспоримите научни резултати и големия туристически потенциал, крепостта представлява и застрашен паметник, на който Казанлъшката общественост и Исторически музей „Искра“ в частност, е необходимо да обърнат допълнително внимание.

С проучването на крепостта археологическият екип има за главна задача да подпомогне възстановяването на средновековната история на Казанлъшко. На фона на големите изследвания на тракийския период в региона през последните години, българската история на Розовата долина остава почти непозната. Трябва да се подчертае и че след 80-те години на миналия век в района на Казанлък не са провеждани археологически проучвания, посветени на периодите на късната античност, на византийското и българското средновековие. Откритите по време на разкопките материали ще обогатят средновековния фонд на ИМ „Искра“, който до момента е един от най-бедните в музея. Същото се отнася и за съответната част от експозицията. Научните резултати от разкопките тепърва ще бъдат публикувани в съчетание с научнопопулярни издания и проекти като триизмерни реконструкции на проучените архитектурни паметници.

Големината, запазената архитектура и важноста на Бузово кале, както и прекрасният изглед, откриващ се от нея и близостта до Казанлък предполага, че крепостта може да се превърне в интересен туристически обект. В бъдеще това може да се съчетае с другите

¹⁷ Кънев, Н., Д.Рабовянов. Византийска свинцова печат из района Казанлъка (България). – ΧΕΡΣΩΝΟΣ ΘΕΜΑΤΑ: Империя и полис. Симферопол, 2019, 144-146.

паметници в непосредствената ѝ околност като Мегалита и другия подобен в самата крепост, проучената раннохристиянска църква в м. Черковищата и монументалната тракийска гробница в подножието на крепостта и да се превърне в предлагащ свидетелства от разнообразни исторически периоди туристически маршрут.¹⁸

ЛИТЕРАТУРА:

Грозданова 2018: Г. Грозданова. Населението на Южна България VI-IX в. (по археологически данни). София, 2018.

Кънев, Рабовянов 2019: Н. Кънев, Д. Рабовянов. Византийска свинцова печат из района Казанлъка (България). – ΧΕΡΣΩΝΟΣ ΘΕΜΑΤΑ: Империя и полис. Симферопол, 2019, 143-147, ISBN 978-5-6042012-8-2.

Младенов 2015: М. Младенов. Старопланинският регион и походът на император Исак II Ангел през 1190 г. – Известия на Регионален исторически музей – Габрово, II, 2014, 78-89.

Овчаров 1978: Т. Овчаров. Крепостта „Калето“ при с. Крън, Старозагорски окръг. – Археология, 1978, 3, 40-47.

Овчаров 1979: Т. Овчаров. Крепостта „Чоева могила“ край с. Тъжа, Старозагорско. – Известия на музеите от Югоизточна България, II, 1979, 51-62.

Попов 1982: Ат. Попов. Крепостни и укрепителни съоръжения в Крънската средновековна област. София, 1982.

Рабовянов 2019: Д. Рабовянов. Късноантична и средновековна крепост Бузово кале до с. Бузовград, Община Казанлък (Археологически открития и разкопки през 2018). София, 2019.

Рабовянов, Дойчев, Чакъров 2018: Д. Рабовянов, П. Дойчев, К. Чакъров. След края – ранновизантийско и средновековно присъствие в църква extra muros до крепостта Бузово кале, Казанлъшко. – В: Приноси към българската археология, т. VIII. София, 2018, 115-125.

Ракаджиева 2015: Т. Ракаджиева. Крънската област през времето на Втората българска държава. – Известия на Регионален исторически музей – Габрово, II, 2014, 78-89.

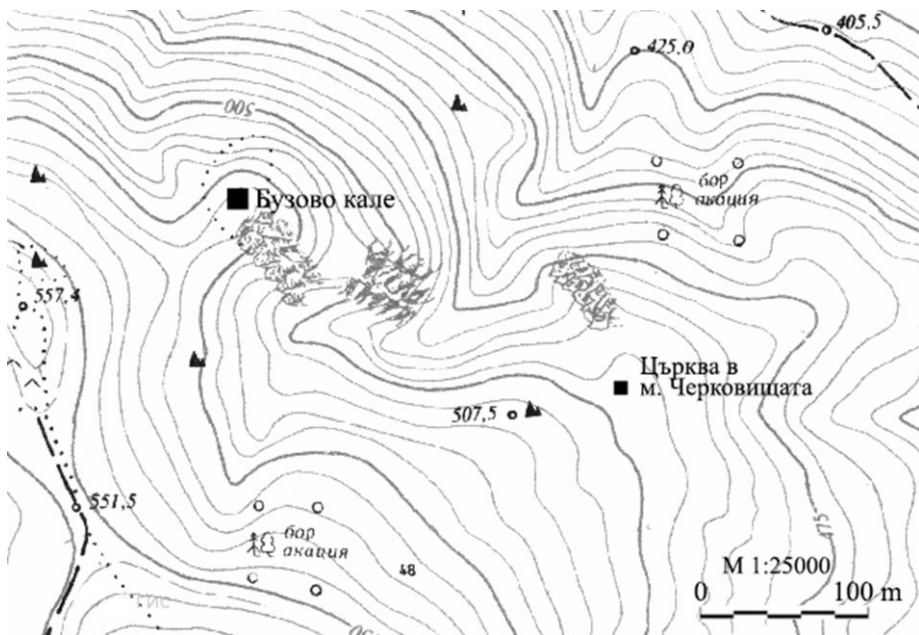
Христов, Бараков 2002: И. Христов, В. Бараков. Античната и средновековна крепост при град Шипка. – Минало, 2002, 4, 9-15.

Angelova, Koleva 2007: St. Angelova, R. Koleva. Archäologische Zeugnisse frühslawischer Besiedlung in Bulgarien. – In: W. Brandes, Al. Demandt, H. Krasser, H. Leppin, P. v. Möllendorf (Hrsg.). Millennium-

¹⁸ Това прави обекта изключително подходящ за кандидатстване по европроекти, на което проучвателският екип ще окаже пълно съдействие.

Studien zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr. J. Henning (Ed.) Post Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium, Vol. 2. Byzantium, Pliska, and the Balkans. Walter de Gruyter, Berlin-New York, 2007, 481-507.

Nikolov 1990: D. Nikolov. Mezideva a Thracian settlement in Late Antiquity. - Terra antiqua balkanika, 1990, 5, p. 166-172.

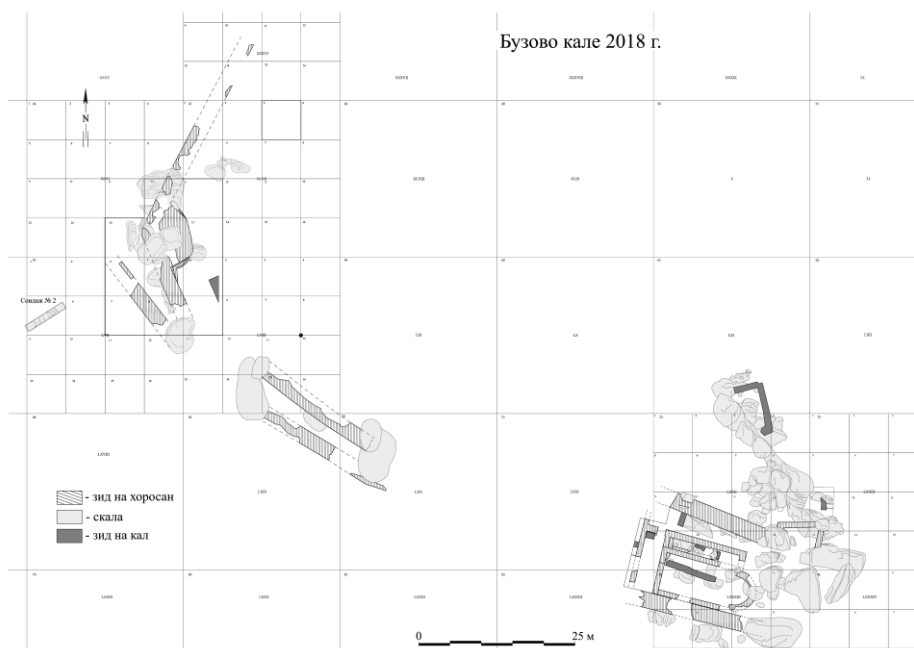
Обр. 1. Карта на района до с. Бузовград с крепостта Бузово кале и църквата в м. Черковицата в мащаб 1:25 000.

Обр. 2. Аерофотография на крепостта Бузово кале след разкопките през 2019 г. Снимка Г. Христов.

Обр. 3. Снимка на църквата в м. Черковицата след археологическите разкопки. Сн. Д. Рабовянов.

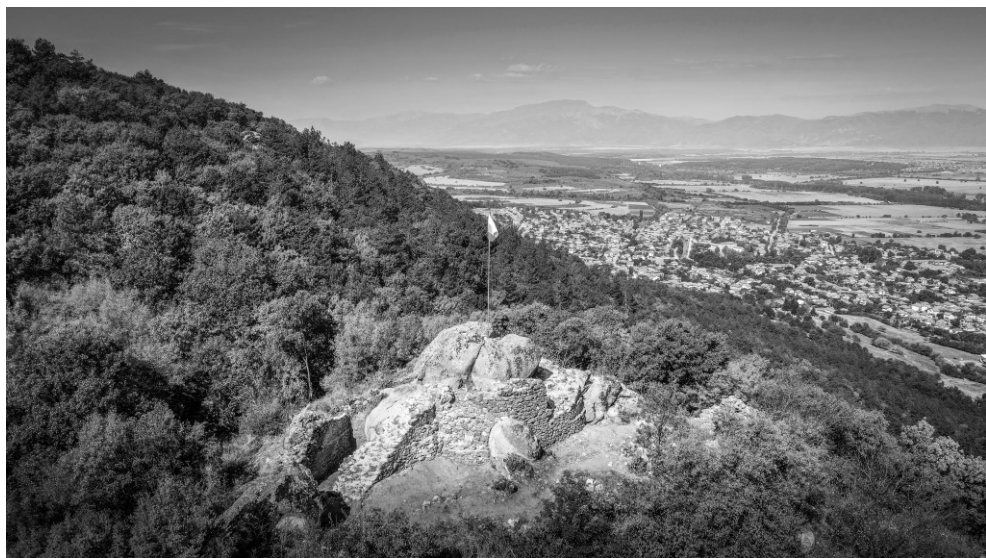
Обр. 4. План на късноантичната и средновековна крепост Бузово кале по Д. Рабовянов.

Обр. 5. Изглед на югоизточната част на крепостта с двете крепостни стени и църквата между тях. Сн. Г. Христов.

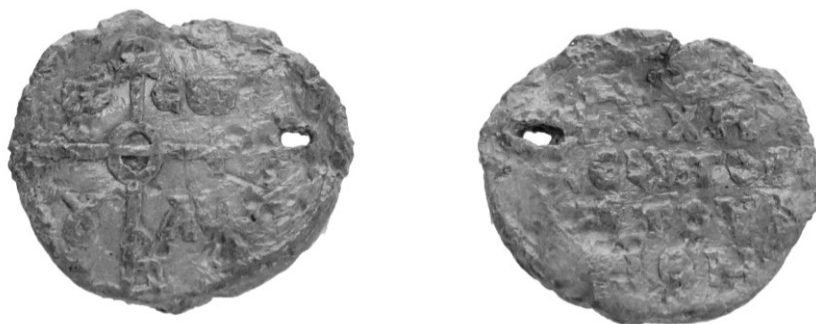
Обр. 6. Жилища от ранновизантийската епоха в югоизточната част на крепостта. Сн. Г. Христов.

Обр. 7. Западна кула на Бузово кале с двете крепостни стени. Сн. Г. Христов.

Обр. 8. Ранносредновековен фрагмент с изображение на сърна.
Сн. Д. Рабовянов.

Обр. 9. Оловен печат на Ахилий, топотирит на аритмоса от VIII в.
Сн. Д. Рабовянов.

ЗА НЯКОИ ПЕСНИ „НА ГЮЛ“, ЗАПИСАНИ ОТ ФОЛКЛОРИСТИТЕ ОТ ИНСТИТУТА ЗА МУЗИКА ПРИ БАН

гл. ас. д-р Диана Данова-Дамянова

Проучването и записването на музикалния фолклор от казанлъшките селища от сътрудниците на Института за музика при БАН¹ през втората половина на миналия век е заложено в общоинститутските планове като част от поэтапното „щателно изследване на най-голямата и богата населена фолклорна област в България – Тракия“.²

Запазените теренни материали в Музикалнофолклорния архив на Института за изследване на изкуствата при БАН свидетелстват, че началото и средата на 60-те години на XX век са период на особено активно документиране на музикалния фолклор от Казанлъшката котловина, която тогава целенасочено е обхождана от фолклористите Елена Стоин, Тодор Тодоров, Тодор Джиджев, Николай Кауфман, Михаил Букурещлиев, Анна Илиева и други сътрудници на института.

Най-мощното планирано издирване и събиране на музикален фолклор от Казанлъшко е осъществено през шестото десетилетие на XX в. под формата на две по-големи експедиции и множество отделни командировки. Съхранените в архива народни песни, инструментални мелодии, както и някои обичаи, записани в различни селища от Розовата долина само от двама теренисти – Елена Стоин и Тодор Джиджев, предимно в периода, открояващ се като „върхов“ (1963 – 1965) са около 1000 (573 броя от Елена Стоин и 416 броя от Тодор Джиджев). Те са плод на старателно подготвените и проведени през ноември 1963 и февруари 1964 г. експедиции в региона – съответно западно и източно от град Казанлък. Техен ръководител е Елена Стоин, а участниците в екипа са фолклористите Тодор Джиджев и Анна Илиева, асистент-кинооператорът Йосиф Григоров и филологът Румяна Томалевска (само първата година).

Тези конципирани теренни проучвания са особено ползотворни не само в количествено отношение. Резултатите от активната работа на

¹ От 1948 до 1977 г. директор на Института за музика е академик Петко Стайнов. Приемник на Института за музика е днешният Институт за изследване на изкуствата при БАН.

² Вж. напр.: Проектоплан за провеждане на експедиции и теренни проучвания през 1968 г. – ИМ при БАН и Календарен план за командировките през 1968 г. [НА БАН, Ф. 83с, оп. 3, а.е. 28, 1968, Дело № 13а, б, л. 57, л. 58], както и много други административни документи от периода.

изследователите през 60-те години, осъществила почти пълно териториално покритие на казанлъшкия регион, показват жизнеността на фолклора там и тогава, открояват най-разпространените функционални видове. В посетените над 30 казанлъшки селища са документирани народни песни с различна функционална принадлежност: „на хоро“, „коледарски“, „на ладуване“, „лазарски“, „на жътва“, „на пеперуда“, „на седянка“, „на сватба“, „на трапеза“. Сред тях са и няколко песни, свързани с розобера – така наречените „гюлапски“ песни („на гюл“).

В Музикалнофолклорния архив на Института за изследване на изкуствата са съхранени и многобройни регистрации, направени на различни събори-надпявания – регионални и национални, в които участват изпълнители от различни казанлъшки села („Надпяване в с. Шипка“ (1963), Надпяване „Тракия пее“ в гр. Стара Загора (1964), „Хайдушко надпяване“ в гр. Сливен (1967), Националният събор-надпяване в гр. Копривщица (1965, 1971) и други). Специално са документирани отделни информатори от казанлъшки селища и в сградата на Института за музика в гр. София.

Внушителният брой фонограми и теренни материали на хартия, реализирани от средата на 50-те до края на 80-те г. на XX в. и оставени в наследство от фолклористите, до голяма степен са в полза на постепенното *„запълване на белите полета в музикалнофолклорната карта на България“*, т.е. в преобладаващата си част техните експедиции не са насочени към издирване на конкретни образци (обичаи или функционални видове), а целта им е по-скоро да натрупат максимално количество емпиричен материал от все още необществен регион.

Записите на магнетофонни ленти, както и автентичните теренни дневници грижливо се пазят в Музикалнофолклорния архив (днес част от Архив на Институт за изследване на изкуствата), но не са публикувани, въпреки че в тези динамични години на документиране на музикалния фолклор обичайната практика е резултатите от проучванията на изследователите да се отпечатват в специални сборници. За съжаление единствено отделни казанлъшки образци намират място в някои издания с тракийски фолклор, но те са по-скоро изключения.³ В случая представлява интерес сборникът с нотирани

³ Вж. по-подробно по този въпрос напр.: Данова-Дамянова, Д. Музикален фолклор от Казанлъшко в публикувани източници и ръкописи. – В: Български фолклор, 2018, № 1, 93–118.

народни песни от Старозагорско „Тракия пее“⁴, отпечатан през 1968 г., в който две от четирите песни от казанлъшки селища са за бране на гюл.

В различни обемни трудове на местни историци и краеведи на розобера и съпътстващия го фолклор логично е отделено подобаващо място. Публикувани текстове на песни от Казанлъшко, тематично свързани с розата и работата по отглеждането ѝ, се откриват в краеведските проучвания на Косьо Зарев, Лилия Димитрова и други.⁵ Не по-малко интересен е обаче и въпросът за непубликуваните автентични материали, записани от фолклористите от Института за музика по начина, по който са запомнени и изпълнени от информаторите през 60-те г. на ХХ в.

По тази причина обект на настоящия текст са някои песенни образци, съпровождали една от основните трудови дейности в региона – брането на розовия цвят, документирано по време на двете мащабни теренни експедиции в Казанлъшко през ноември 1963 и февруари 1964.

Поради местоположението на казанлъшките селища – в Долината на розите, и обстоятелството, че отглеждането на маслодайната роза (уникален казанлъшки сорт, селектиран от *Rosa damascena*), розоберът, розоварството и всички дейности, обезпечавали добиването на розово масло и други производни от розата продукти след XVII век са сред основния поминък на населението, особен интерес представляват песните „на гюл“, „на гюлапаните“. Работата е сезонна – по време на цъфтенето на розите в края на май и началото на юни, а трудът е специфичен, тежък, изискващ физически усилия, бързина, сръчност и издръжливост. Едно от условията за наемането на розоберачки от задбалканските селища (от Габровско, Севлиево, Тревненско и Троянско), каквато е разпространената практика до средата на ХХ век, е уменията им да пеят и да знаят много песни.

Песните „на розобер“ („на гюл“) са сезонни – „летни“, „на лято“⁶, свързани са с трудовия процес и са с ограничено регионално

⁴ Осинин, Д., П. Захариева и М. Букурещлиев, съставители. Тракия пее. Сборник с народни песни от Старозагорско. София, 1968.

⁵ Вж. напр.: Зарев, К. Българското розопроизводство и традиционната култура. Казанлък, 2008.; Димитрова, Л. Китка босилек – елмазен пръстен. Принос към духовната култура на с. Турия, Казанлъшко – песни, обичаи, приказки, наричания, легенди и др. Любими песни на писателя Димитър Хр. Чорбаджийски – Чудомир. Казанлък, 2013, и други.

⁶ Стоин, Ел. Музикалнофолклорни диалекти в България. София, 1981, с. 305.

разпространение. Срещат се в населените места, където се отглежда маслодайна роза – в Казанлъшко, Карловско, Брезовско (Пловдивско) и другаде. Класифицирани са от изследователите от типа „*песни на полски труд*”.⁷ В повечето случаи това са трансформирани песни от функционални видове, отнасящи се към друг вид трудова дейност – „на жътва”, „на копан”, „на седянка”, по-рядко – и от хороводни или трапезни песни. Обикновено към позната мелодия се създава нов текст, а също е възможно текст на разпространена в региона или донесена от северните склонове на Балкана песен да се видоизмени частично, за да се пригоди смислово към беритбата на розовия цвят. В изследването си „Български народни песни на полски труд”, отпечатано през 2003 г., Николай Кауфман привежда няколко казанлъшки примера – в специалния раздел „Песни на розобер („на гюл”)”. Обяснявайки произхода им, изследователят достига до извода, че процесът на миграцията на песните „на гюл” е двупосочен – те са привнасяни от момите „за[д]горки” при идването им „на руманя”, но от друга страна широко разпространени в подбалканските селища песни са отнасяни от розоберачките след завръщането по родните им места.⁸ Заедно с популярната турийска песен „Закичила й Лала”, Кауфман прилага и три цитата на нотирани песни „на гюл” от дипломната разработка на Наталия Христова⁹ във връзка с тази проблематика. Образците са издирени от дипломантката през 90-те г. на ХХ в.¹⁰ в селата Турия и Морозово: „Иван надолу отива”, „Как пука пукъл на нива” и „Рано рани Бонината мама”. Последните два са едни от най-широко разпространените в региона, записвани са многократно тридесет години по-рано и при теренните проучвания на Тодор Джиджев, Елена Стоин и Анна Илиева в различни села – Павел баня, Турия, Морозово, Черганово, Долно Сахране, както и от преселничка от Троянско, живееща в с. Асен, но с функция „на жътва – сутрин кога заженват”, „на жътва – на обед”, „на жътва – след обед”, „жътварска припевка”, „на нива”, „из пътя”.

Пригаждането на познати, популярни жътварски и седенкарски песни, както и пеенето по време на розобера на такива, по принцип свързани с работата на полето, съобщени от информаторите с

⁷ Кауфман, Н. Български народни песни на полски труд. София, 2003, с. 118, 275–279.

⁸ Кауфман, Н. Цит. съч., 275–279.

⁹ Христова, Н. Народни песни на розобер. Дипломна работа. Научен ръководител: Димитрина Кауфман. София, ДМА [сега НМА] „Проф. Панчо Владигеров”, 1998, ръкопис.

¹⁰ Според информация на научния ръководител проф. Димитрина Кауфман, телефонен разговор, 22 март 2017.

оригиналните им функции, донякъде обяснява причината, поради която по време на посочените командировки на Годор Джиджев в Казанлъшко са регистрирани само две песни, специално отбелязани, че се пеят и „на гюл” (и двете – през 1963).

Безмензурната, много бавна и тъжна „Мъри, рано рани Бонината мама” – „на гюл и друга полска работа”, е записана в с. Александрово от родената през 1898 г. Велика Колева Ружкова¹¹ (*Пример 1*):

*Мъри, рано рани, рано рани Бонината мама,
Мъри, чи стъналъ, чи стъналъ рано ми събута,
Мъри, чи зъмъеси, чи замъеси бяла ми топлъ питъ,
Мъри, чи извадъе, чи извадъе йесенно сиренъе.
Мъри, чи йе флязлъ, чи йе флязлъ ф равна ми гръдинкъ,
Мъри, чи набралъ, чи набралъ йот сякакво цвѣетъе,
Мъри, чи ютидъе, чи ютидъе нъ Бонинъ гробнинъ.
Мъри, чи викнълъ, чи викнълъ, тый заплакълъ:
- Мъри, стъни, Бонъе, стъни, мама, стъни, та погледни –
Твойте айки, мама, Бонъе, на юро йотивът,
Твойта айкъ, мама, Бонъе, сватба жъ правъе!*

Впрочем тази трагична песен по действителен случай, свързан със смъртта на розоберачката Бона от с. Турия, самоубила се поради обида от дружките ѝ по време на розобера, е добила изключително широко разпространение не само в Розовата долина, а и в селищата отвъд Стара планина, където се пее като жътварска.¹² Самият Джиджев я записва в два текстови варианта от две села. В с. Турия местните жителки Генка Русинова/Русева Глухарева (родена през 1925 г.) и Дешка/Деша Спасова Славова (родена през 1933 г.) я пеят в унисон като съобщават функция „на жътва“ („пее се сутрин“)¹³:

*Рано рани, рано рани Бонината мама (майка),
Рано рани, рано рани, рано във събута.
Че месила, че месила чиста бяла пита,
Че набрала, че набрала цветя ми различни,
Че отиде, че отиде рано на гробища,
Че приляла, че приляла, приля и прикъди,
Че викнала, че викнала, викна, та заплака:
- Стани, Боне, стани, чедо, стани да ми кажеш
Кому да харизвам, Бонке, твойте гирджик дрехи?*

¹¹ АИИИЗк МФА, п. 224, инв. № 3592.

¹² Вж. Кауфман, Н. Български народни песни на полски труд. София, 2003, 278 – 279.

¹³ АИИИЗк МФА, п. 224, инв. № 3589.

*Бонка се из гроб обади: – Мамо, мила мамо,
Давай, подарявай, мамо, на комуто искаш,
Бялата ми рокля, мамо, на Бонка чичова,
На Бонка чичова, мамо, на братовчедката,
Че тя бяло носи, мамо, чисто като мене.*

Елена Стоин също има регистрация на „Рано рани Бонината мама“ с функция „на нива“, изпълнена „на отпяване“ от четири възрастни жени от с. Долно Сахране.¹⁴

Информаторките на Тодор Джиджев на „Запей, Лале, запей, банко“ – „на жътва“ („по всяко време, пее се също на гюл и всякаква полска работа“), документирана в с. Търничане¹⁵, са две и са преселнички. Според данни от теренната тетрадка от тази командировка, Тонка Христова Чочева и Анка Василева Бозева са връстнички, родени в с. Тъжа (съответно през 1921 и 1922 г.), а омъжени в с. Търничане. Изпълняват песента в унисон (**Пример 2**):

Запей, Лале, запей, банко, запей, да те чуя,
Запей да те чуя, Лале, че си гласовита,
Че си гласовита, Лале, че си ясновита!
Гласът ти се чуи, Лале, до Стара планина,
Ду Стара планина, Лале, ду вакли йовчари.
Йовчари се чудят, Лале, дали овен блейе,
Дали овен блейе, Лале, или звънци звънят?
Нито овен блейе, Лале, нито звънци звънят,
Нито звънци звънят, Лале, на(й) си Лала пейе!*

***банко = бате (бележка на Тодор Джиджев)**

В магнетофонните ленти на Тодор Джиджев се откриват и други песни, за които има сведения, че са се пеели вечер на връщане от розовите градини. Такива са например особено популярните „Замръкнала е Лалица“, записана като хороводна от Ана Стайкова Куцукова (родена през 1919 г. от с. Турия) и „Пила Яна сношна вуда“ – на жътва – след обед“, изпълнена „на отпяване“ от десет жени на различна възраст от с. Турия, разделени в две групи по пет.¹⁶

В теренните документи на Елена Стоин, съхранени в Музикалнофолклорния архив на Института за изследване на изкуствата, образците, за които изрично е посочено, че се пеят „на

¹⁴ АИИИЗк МФА, п. 209, инв. № 3352.

¹⁵ АИИИЗк МФА, п. 224, инв. № 3590.

¹⁶ АИИИЗк МФА, п. 224, инв. № 3589. Тодор Джиджев е записал само заглавията и функциите на тези песни в тетрадката, регистрирани са на магнетофонна лента със сигнатура ТД 82 (АИИИЗк МФА).

гюл”, „в гюл”, са малко по-голямо количество. Личи специалното издирване на подобни примери от фолклористката, защото в полето на тетрадката ѝ от 1963 г. (над песните от с. Павел баня, записани от турийки) има изрична ремарка: „песни за гюл нямат”. По време на същата командировка Елена Стоин е регистрирала общо пет такива песни от три села. Едната е от с. Павел баня, като функцията ѝ е поправена от „жътварска“ на „на гюл“ – „Силно ѝе слънце пекнало, моми в руманя зъвари“.¹⁷ Сравнително подробни и много интересни са сведенията за информаторката Тинка Тенева Стефанова, родена на 17 май 1927 г. в Павел баня. В типичния си маниер Елена Стоин отбелязва на различни страници в полетата на тетрадката, че семейството на Тинка са „турийци“. Тя е санитарка в балнеосанаториума (с образование VI клас), а преди това е работила „по къра“. Баба ѝ е била „голяма песнопойка“: „На Тина баба ѝ по баща много хубаво пеела. Цялото поле оставяло сърпа да я слуша.“

*Силно ѝе слънце пекнало,
Моми в руманя зъвари,
Млади йергени в Доброжа,
Драгуман Колю, Колю льо.
Чуди се Колю, маи съ,
Как моми да си изцери,
Кискив¹⁸ ги оцет залива,
Студна ги вода облива.*

Три „гюлапски“ песни са от с. Осетеново¹⁹: „Стойене, тебе ми фалат йората” – „в гюл“, „Иван си Ради, Раду льо, тихо говори” – „на гюл“ и „Сторило, к’во съ ѝе чудо сторило” – „в гюл“. Осетеновските песни са изпяти от жени, преселени или с потекло от Карловско – от селата Михилци и Горен Домлян. Това намира своето обяснение в местоположението на селището, което е най-западното от Старозагорска област (община Павел баня), погранично с Карловската община. Много от жителите му са преселници от Калоферско и Карловско. Особено интересна в структурно отношение е „Сторило, к’во съ ѝе чудо сторило”, изпълнена от Мария/Марийка Петкова Ангелова, родена през 1926 година в с. Михилци. Песента е изградена на принципа на анадиплозиса (повторение на последните три срички от стиха в началото на следващия) – подобен строеж е характерен за

¹⁷ АИИИЗк МФА, п. 209, инв. № 3349.

¹⁸ Вероятно е „кискин“/ „кескин“ – лют, силен, резлив (бел. моя: Д. Д.).

¹⁹ АИИИЗк МФА, п. 209, инв. № 3351.

жътварските песни, разпространени в селата от северните склонове на Тетевенския Балкан.

Песента „Уткак те майка згудила, мила мамина, Стуйенке” от с. Габарево е хороводна, но изпълнителят Иван Минков Неделков, роден през 1904 г., посочва, че са я пеели като играят на мегдана, разделени на две групи, но и „когато се връщат от копан на гюловете”²⁰ (Пример 3, Пример 4):

- Уткак те майка згудила,
Мила мамина Стуйенке,
Майка та не ѝ виждала,
Мила мамина, Стуйенке,
С момците да се шегуваши,
Мила мамина, Стуйенке,
С булки ти да си хортуваши,
Мила мамина, Стуйенке.
Дали ти ѝ грозян Николъ,
Мила мамина, Стуйенке,
Или ти ѝ малку мянатъ,
Мила мамина, Стуйенке?
- Ниту ми ѝ грозян Николъ,
Ниту ми ѝ малку мянатъ.
Болна съм, мамо, болна съм,
Болна съм и ще да умра.
Когато, мамо, аз умра,
Ергени, мамо, да извикаши,
Ергени, млади дюлгери.
Гробница да ми направят,
Гробница с два прозореца.
Единия, мамо, прозорец
Срещу хорото да гледа.
Втория, мамо прозорец
Срещу кладенец да гледа.

За Иван Неделков теренистката е отбелязала, че е завършил VII клас и е пял в железничарски хор. Двамата му родители са пеели, баща му е от Габарево, а майка му – от Калофер, но песните ѝ се „схождат с местните“. Сестра му Ана Тотева Стоянова също е сред информаторите на Елена Стоин с богат репертоар – от нея са запазени фонограмите и текстовете на 25 песни.

²⁰ АИИИЗК МФА, п. 209, инв. № 3350.

По време на втората казанлъшка експедиция през 1964 г. фолклористката е записала още три „гюлапски“ песни от три различни села, които тематично не се отнасят към розобера, но функционално са свързани с този вид трудова дейност: „Излез, излез, Яно“ – „сутрин – на гюл трендафил“, от с. Розово²¹, „Сняг удари лятос по Питровден“ – „на моабет“, под песента е записано „през „гюлап“ – по гюл“, от с. Овощник²² и „Рано авлига ранила“ – „сутрин рано в гюла“, с. Юлиево (Долни Мъдречи)²³.

В заключение ще обърна внимание и на песните „на гюл“, публикувани в споменатия по-горе малък сборник „Тракия пее“. Излязъл от печат през 1968 г., той съдържа 98 нотирани народни песни предимно от едноименния събор, проведен от 22 до 24 май 1964 г. в гр. Стара Загора и с. Старозагорски бани.²⁴ Сред съставителите на книгата е Михаил Букурещлиев – фолклорист от Института за музика при БАН. Той е осъществил записи в редица казанлъшки селища, включително и от събора-надпяване „Тракия пее“ през 1964 г., на който вероятно е бил част от журиращата комисия.

Както беше посочено – два от четирите примера от казанлъшкия регион в сбирката са от разглеждания в настоящия текст вид: турийската „Тръгнал ми Иван, Иване“ – с посочена функция „на розобер“ (с. 91) и „Тръгнала е бяла Мина“, на която не е изписана функционалната принадлежност, но сюжетът ѝ е свързан с бране на гюл, отбелязана като изпълнявана в с. Копринка (с. 89). Информаторката е една и съща – 45-годишната тогава Станка Чакърва (1922 – 2003), ръководител на певческата народна група при

²¹ АИИИЗК МФА, п. 218, инв. № 3459.

²² АИИИЗК МФА, п. 218, инв. № 3462.

²³ АИИИЗК МФА, п. 218, инв. № 3464.

²⁴ Повечето от песните са записвани на събор, т.е. те са специално подготвяни от изпълнителите за надпяването „Тракия пее“ през 1964 г., в което много от участниците са самодейци. Включени са обаче и образци, за които е отбелязано, че са записани в различни старозагорски селища през следващата, 1965 г. (напълно е възможно да са от репертоара на прочутата старозагорска певица Петкана Захариева (1925 – 1983), която също е сред съставителите на сборника и за която се знае, че приживе е събрала голям брой песни от региона, но тъй като това не е изрично упоменато, остава само хипотеза). Поместени са хороводни, лазарски, седенкарски песни, като на много от тях дори не е посочена функцията. Структурирани са по азбучен ред на заглавията. Не е отбелязано и чии са дешифриращите на мелодиите, но вероятно те са дело на Михаил Букурещлиев (в Музикалнофолклорния архив са запазени много негови дешифриции на песни и инструментални мелодии от този събор, които не са намерили място в изданието).

читалище „Искра”, известна с изпълненията си на много песни, чието съдържание е свързано с розите и розобера²⁵.

Текстовете на двете широко разпространени в Казанлъшко песни, възпяващи реални местни личности – розотърговеца Иван Клатнов (Иванчо Клатната) и търничанката Мина Димова, омъжена в с. Турия, в различни варианти са публикувани и в споменатите краеведски изследвания на Косьо Зарев и Лилия Димитрова.²⁶ Особено ценни са и историческите сведения, които авторите дават за лирическите герои и описваните истински житейски случки. Но единствено от сборника „Тракия пее“ може да се получи представа за мелодическото богатство на „Тръгнал ми Иван, Иване“ и „Тръгнала е бяла Мина“, тъй като там образците са придружени с нотограми.

ЛИТЕРАТУРА:

Данова-Дамянова 2016: Д. Данова-Дамянова. Командировките и теренните проучвания на сътрудниците на Фолклорномузикалната секция на Института за музика през 60-те г. на XX в. в документи. – В: Българско музикознание, 2016, № 4, 27-39.

Данова-Дамянова 2017: Д. Данова-Дамянова. Записите на музикален фолклор от Казанлъшко в Музикалнофолклорния архив на Института за изследване на изкуствата. – В: Българско музикознание, 2017, № 3-4, 142-165.

Данова-Дамянова 2018: Д. Данова-Дамянова. Музикален фолклор от Казанлъшко в публикувани източници и ръкописи. – В: Български фолклор, 2018, № 1, 93-118.

Димитрова 2013: Л. Димитрова. Китка босилек – елмазен пръстен. Принос към духовната култура на с. Турия, Казанлъшко – песни, обичаи, приказки, наричания, легенди и др. Любими песни на писателя Димитър Хр. Чорбаджийски – Чудомир. Казанлък, 2013.

²⁵ Вероятно съставителите са посочили произхода на песните, а не местоживеенето на изпълнителката, за която е известно, че е родом от с. Копринка, преселена в гр. Казанлък.

²⁶ Вж. Зарев, К. Българското розопроизводство и традиционната култура. Казанлък, 2008, с. 68 („Тръгнал ми Иван, Иване”), с. 61, с. 67 („Тръгнала е бяла Мина“); както и Димитрова, Л. Китка босилек – елмазен пръстен. Принос към духовната култура на с. Турия, Казанлъшко – песни, обичаи, приказки, наричания, легенди и др. Любими песни на писателя Димитър Хр. Чорбаджийски – Чудомир. Казанлък, 2013, 90–91 (песента за Иванчо Клатната със заглавие „Тръгнали ми са, тръгнали“) и 242–243 (два варианта на „Тръгнала е бяла Мина“, която според поясненията на Лилия Димитрова е създадена за много красивата турийка Мина Бъчварова, омъжена в съседното село Рахманлий (дн. с. Розовец), след като отишла там да бере рози).

Зарев 2008: К. Зарев. Българското розопроизводство и традиционната култура. Казанлък, 2008.

Кауфман 2003: Н. Кауфман. Български народни песни на полски труд. София, 2003.

Осинин, Захариева, Букурещлиев 1968: Д. Осинин, П. Захариева и М. Букурещлиев, съставители. Тракия пее. Сборник с народни песни от Старозагорско. София, 1968.

Стоин 1981: Е. Стоин. Музикалнофолклорни диалекти в България. София, 1981.

Христова 1998: Н. Христова. Народни песни на розобер. Дипломна работа. Научен ръководител: Димитрина Кауфман. С., ДМА [сега НМА] „Проф. Панчо Владигеров”, 1998, ръкопис.

Източници:

Проектоплан за провеждане на експедиции и теренни проучвания през 1968 г. – ИМ при БАН и Календарен план за командировките през 1968 г. [НА БАН, Ф. 83с, оп. 3, а. е. 28, 1968, Дело № 13а, б, л. 57, л. 58].

Архивни материали от Музикалнофолклорен архив при Института за изследване на изкуствата при БАН [АИИИЗк МФА, п. 209, инв. №№ 3349, 3350, 3351, 3352; п. 218, инв. №№ 3459, 3462, 3464; п. 224, инв. №№ 3589, 3590, 3592].

C.

20. На з рора (ш дуга нонас
радоня)

Могу јаво јави, јаво јави
Борината наша
Могу ти станал, ти станал
јаво ми сдуга
Могу ти замисли, ти замисли
Брда ми тоня, ~~нута~~
Могу ти излади, ти излади (1)
Несено суретве
Могу ти е'фадна, ти е'фадна
Во јавна ми из'дуга
Могу ти на'раја, ти на'раја
Иди с'кониб' и'вембе
Могу ти тогуде, ти тогуде
На Бони на јодуфта

И јави Соане нонас
Нонас аа не јави
У вонанба е станал
Мандоа он в ноня нонас
Бауа он на кон на'ваза

C.

2-ра јонка
Г. ба ноня

1. На зрима не се
супа се
но с'кони брне
ноа на аз
с'кони нонас
радоня
Занеј нае занеј батно
Занеј ба ме ноня
Де с'кони гласовина
Де си левовата
Галем га се зун, нае
До соага - ноня

Занеј = јави

2. Кладен блон деио ноня
деио
Ше согу ноня ноня
Ноня јаво ноня ноня
П.Д. ноня ноня ноня

3. Соага - ноня нае
~~Занеј ба ме ноня~~
Де јави ноня
Ноня се ноня нае
Ноня оден нае
Ноня злоня злоня
Ноня оден нае нае
Ноня злоня злоня
На си нае нае
На бермане ноня
радоня.

Учб № 3350
с. Забарево, 22. XI. 1963

Ана Момчева Сиворова,
род. 1910 г. с. Забарево. Баба-Тук,
майка от Каварез и Меленат по-
дирем неси. Знае нести и от
железо, но вие от майка си. Не пише
на майка и се сходи с мистике
IV отд.

Учб Момчов, Меленат 1904 г. Учб
с. Забарево. Дедо на Ана Момчова -
анархист - чакора и сега. Учб е железно
како се причеат. Учб е соопит
от, ронанит наставен. Учб е поедини
учб как се майка зидан

Учб № 3350
с. Забарево, 22. XI. 1963 г.

Ана Момчева Сиворова, 53 г. (1910), род. с. Забарево.
Баба и с. Забарево, майка на: БабаТук. Учб
е на науч христо. Учб е учб годе. Учб
е учб и обича от майка си се сходи с
Сидревиче. Учб е по V отд.

Учб Момчов Меленат, 59 г. (1904), род. с.
Ана Момчова Сиворова. Учб Момчова Учб Момчова

28 Учб Момчова Меленат, 59 г. (1904), род. с.
Учб Момчова Меленат, 59 г. (1904), род. с.
Учб Момчова Меленат, 59 г. (1904), род. с.
Учб Момчова Меленат, 59 г. (1904), род. с.
Учб Момчова Меленат, 59 г. (1904), род. с.
Учб Момчова Меленат, 59 г. (1904), род. с.
Учб Момчова Меленат, 59 г. (1904), род. с.
Учб Момчова Меленат, 59 г. (1904), род. с.

Учб Момчова Меленат, 59 г. (1904), род. с.
Учб Момчова Меленат, 59 г. (1904), род. с.
Учб Момчова Меленат, 59 г. (1904), род. с.

(Учб Момчова Меленат, 59 г. (1904), род. с.)
29 Учб Момчова Меленат, 59 г. (1904), род. с.
Учб Момчова Меленат, 59 г. (1904), род. с.

Учб Момчова Меленат, 59 г. (1904), род. с.
Учб Момчова Меленат, 59 г. (1904), род. с.
Учб Момчова Меленат, 59 г. (1904), род. с.

Учб Момчова Меленат, 59 г. (1904), род. с.

РОДОСЛОВИЕ НА ДУХОВНИКОВИ ОТ ШИПКА (Хаджи Ради и Недю Хаджирадев - Йосиф Соколски)

д-р Донка Данова

*Посвещавам на
съпруга ми Иван Данчев Данов
и неговите родители
Данчо Иванов Данов и Дешка Шипчанова,
които вече не са между нас!*

Издирих девет поколения назад - от Хаджи Ради, Недю Хаджирадев и жена му Рада (Мария) Неделчева Караджова, които имали десет деца, макар че тя умира млада. Недю се замонашва след като блъснал бременната си жена по стълбите и тя умира, тогава той забягва в Соколския манастир. Вечерно време по манастирската пътека отивал да обикаля децата си. Много уважавал игумена на Соколския манастир, (архимандрит Йосиф) в местността Сокола, която се намира югозападно от град Габрово и приел името *Йосиф Соколски*.

Създателят на Соколския манастир - Архимандрит Йосиф Соколски, е създал и два девически манастира: в Габрово - „Свето благовещение” и в град Казанлък - „Св. Въведение Богородично”.¹ Роден е през 1786 г. в село Нова Махала, Габровска околия, със светското име Иван. Приема монашеството в Троянският манастир под името Йосиф. Ръкоположен е в Света гора за архимандрит. Пред 1861 г. отива в Русия и престоюва 20 дни с височайше разрешение в „Киевско-Печорската лавра”. През 1862 г. му отпускат държавна пенсия от 700 рубли. По негова молба му се дава място недалеч от гр. Киев, където посажда лозе и построява малка къщичка, а срещу нея малка църква „Св. Св. Кирил и Методий”. Всички молби на Йосиф Соколски да се върне в лоното на православната църква, а след Освобождението и в родината, остават напразни. Той умира в чужда страна на 30 септември 1879 г. На 2 октомври е погребан по

¹ Първият девически манастир, който възникнал в обширната по онова време Търновска епархия, бил Казанлъшкият манастир „Св. Въведение Богородично“. Неговото основаване станало през 1828 г. от монахиня Сусана Ганчева, която била възпитана и замонашена в Калоферския девически манастир. Известно време това било само метох и едва през 1844 г. се оформил като самостоятелен манастир. /Девическите манастири в България, ст. н.с. д-р Христо Темелски/.

православному, но не като архиерей, а като монах.

Духовникови идват от Крън. До Освобождението се наричали Хаджи Недеви, а след това Духовникови. Христо Духовников и жена му Елена Д. Узунова имат девет деца - Йосиф живял 105 дни, Райна (родена 22.XII.1879 г.), Мина (род. 5.VIII.1882 г.), Йордан (род. 4.II.1885 г.), Пенка, Ради (1887 г.), Елисавета (станала монахиня в Габровския девически манастир), Недю (23.IX.1896 г.), и Клементина (кръстена на майката на княз Фердинанд, с когото били близки, Клементина е живяла в гр. Казанлък срещу днешното училище „Георги Кирков“).

Проследявам родословието на Ради Духовников (род. 1887 г., брат на Христо Духовников) и жена му Анастасия от град Трявна, но преселили се в с. Енина, откъдето я „откраднали“ за снаха. Тя била племенничка на Петко Славейков, имала шестима братя свещеници, а родословието ѝ води началото си от цар Иван Шишман. Била за времето си много образована - учила до 8-ми клас за учителка в гръцко училище. Дребна, фина жена с великолепни качества: много добра домакиня и голяма чистница, с художествен усет. Къщата им се намирала зад Чирпанлиевата къща в Шипка, (в двора на училището). Внучката ѝ Анастасия разказваше: „Много хубаво миришеше у баба на вар, дюли и ябълки. Затова обичахме да ходим у тях“. Прапраядо Ради имал три воденици: в Шипка - срещу Данчо Вълдобрев, в Шейново и на река Голяма варовита. Баща му - Йосиф, станал игумен на Соколският (Габровски) манастир (след създателя на манастира архимандрит Йосиф), като има данни, че после учителствал в Добруджа.

Ради и Анастасия имали шест деца: Мария, Ана, Стефан, Иван, Елена и Невена. Най-голямата им дъщеря - Мария Духовникова се омъжила за Иван Тотев Данов (Паламудов), с когото имали седем деца: Тотьо (Тодор), Ради - убит в Междусъюзническата война (без наследници), Иванка, Данчо, Анастасия, Георги и Димитър.

Тотьо забягнал в Румъния, а след това се установява в Добруджа, жени се в село Константин (Еленско) за Мария. Имат три дъщери: Елена - омъжена за Стефан Пеев, син Стефан и внучки Елза и Мариета. Втората дъщеря е Дена - омъжена за Цветан, от когото има дъщеря Матилда и внучки Дияна и Калина, и за Петър - от него има син Валери. Мария със съпруг Георги и синове Цветан и Тодор.

Иванка - съпруг Слави Карастоянов от гр. Мъглиж, син Александър, жена Райна В. Драгнева, син Деян, женен за Мария, от която има две деца - Биляна и Радослав.

Данчо Ив. Данов (6.VIII.1901 г. - 2.II.1985 г.), съпруга Дешка Петрова Шипчанова (31.XII.1913 г. - 23.I.2003 г.) - имат двама сина Иван и Радослав. Иван е женен за Донка Ангелова (Митева), имат две деца Диана - музиколог, омъжена за Иван Дамянов, имат дъщеря Кристина, и син - инж. Данчо Данов, със съпруга Станислава, имат дъщеря Йоана.

Радослав - първа съпруга Ирияна, син Данчо, който е женен за Мария, син Теодор.

Втора съпруга Недка (Наташа) и от нея има дъщеря Детелина - омъжена за Ивайло и имат две дъщери: Виктория и Александра.

Анастасия, мъж Петко Брусев имат двама сина - Христо, жена Мария и деца: Божидар и Аня с мъж Веселин - дъщеря Християна; вторият син - Иван с първа жена: Кета с дъщеря Ася, втора жена Ваня: с деца Ива и Антония.

Проф. Георги Данов (8.VIII.1908 г. – 16.VI.1993 г.) - женен за германка и син от нея Георг, втора жена: Величка, от която има две дъщери: Мария - с мъж Симеон и син Георги, Ива женена за Димо: има дъщери Велина, женена за Оливие и живеят във Франция и втора дъщеря Фани.

Димитър - жена Гоцка, имат син Иван, жена Диана и имат две дъщери: Богомила, мъж Юри с две деца - Захари и Марта, втора дъщеря Йоана, има трима сина: Борис, Никола и Йоан-Асен.

Освен син Ради, Йосиф Соколски има син Стефан с внук Йосиф, и син Христо Духовников. Той имал и дъщери. От рода им имало седем монаси в Соколски манастир.

Христо Хаджи Радев (Духовников) е третият син (1.II.1850 г. - 11.IV.1911 г.). Виден шипченец, за него може да се пише много: бил е учител в Делиормана (1867-1872 г.), посрещнал е Екзарх Антим I във Варна. На 25.XII.1873 г. се завърнал завинаги в Шипка и се захванал с търговия. На 2.XI.1874 г. се венчава за Елена Узунова от с. Шейново. Раждат им се девет деца, които са описани поименно по-горе в текста. Бил е общественик, депутат и околийски началник, близък с княз Фердинанд и Стефан Стамболов. Има големи заслуги за изграждането на Храм-паметника - събира средства, посреща трите големи камбани за манастира в Шипка, а цар Фердинанд му гостува няколко пъти, разменят си и телеграми. Христо Духовников има активна роля в организиране на тържествата по случай 25 годишнината от Освободителната война и освещаването на Храм-паметника през 1902 г. След опожаряването на Шипка през Руско-турската война, предоставил две стаи от дюкяните си за първо и второ отделение, за да продължат учебните занятия, подарил и 500 златни лева за фонд, от лихвите на

който се закупували учебници за бедните ученици. По-късно в неговата градина се построява новото училище. Водил си е дневник, който наброявал над 10 хиляди страници, но изгорял при опожаряването на Шипка. След това започва да го води отново, изписва 6 000 страници, завършен е от сина му Ради през 1912 г., предоставен на Държавен архив - Стара Загора. Когато починал на 11.IV.1911г., благодарните шипчани му устроили грандиозно погребение, невиджано дотогава - началото на процесията било на гробището, а края - в църквата! „Гордост и величие, човек полезен за семейството си и Шипка, елит на ученлюбивите шипченски граждани, такъв човек рядко се ражда” и други подобни оценки са казани за него на опелото.

По-известни роднини на Йосиф Соколски /Недю Хаджирадев/:

Основоположникът на фамилията - Ради е бил хаджия още в турско време.

Йосиф Соколски (Недю Хаджирадев) е бил игумен на Соколският манастир. Починал в манастира (там има паметник).

Дядо Тотьо Иванов Данов, дал два „товара злато” (дисаги) на турците, за да не опожарят Шипка, обаче дошла втора турска орда и поискали пак откуп, а той нямал вече злато и селището е опожарено.

Тотьо Христов Данов бил генерал, неженен, живял е в гр. Бургас.

Тотьо Димитров Данов и Стефан Димитров Данов били полковници, а баба Рада Трингова е известна във фолклора с телеграмите на мъжа ѝ и нейната до него: („Шипка-Шейново-Рада Трингова. Иди на баня връщам се чакай гарата”, а тя отговаря „не мога гарата топуза банята чака дома”).

Иван Хаджихристов, писател от гр. Стара Загора - син на Ненка Тотева Данова. Дъщерята Марияна Хаджихристова е актриса в гр. София, а внучката му Невена е лекар, Директор на психиатрична клиника в САЩ, внукът Стефан – цигулар и композитор, починал млад, на 21 г.

Мария Христова Духовника, зъболекарка, завършила в гр. Киев, живяла и практикувала в гр. Шумен, омъжила се късно, без наследници.

Андрей Хаджихристов и Андрей Димитров Данов са известни зъболекари в гр. София.

Синът на Мита Тотева Данова (Павлова) - Веселин Павлов бил талантлив диригент в Софийската филхармония, на 28 г. почива на пулта както дирижира, женен - жена му била певица в Операта, с две

деца! Още като дете в четвърти клас за отличен успех му подарили цигулка, а приятел му купил пиано. Печелил е много първи награди.

Иванка Иванова Данова била диригент на учителски хор, а Анастасия Иванова Данова дирижирала работнически хор. Макар че нямали музикално образование печелили със своите хорове първи награди. Децата на Иванка и Анастасия през целите лета били на гости в Шипка, а племенниците - Тончо и Петър „работели” в работилницата, за да могат да завършат счетоводство.

Фамилиите Данови и Трингови са много музикални по линия на баба Иванка Димова Чакова - жена на Тотьо Данов (нейната сестра е женена у Пинтеви, Димитър Пинтев е голям диригент, брат ѝ - Димо Кръстинов е баща на проф. Генчо Кръстинов - кардиолог). От фамилия Трингови - Даниел Трингов, много известен цигулар, изнасящ концерти в страната и чужбина.

От фамилия Данови: Данчо Иванов Данов, Радослав Данчев Данов, внук Данчо Иванов Данов - цигулари, Кристина Иванова Данова - пианистка. Д-р Диана Иванова Данова, завършила Музикална академия в гр. София - музиколог, работи като главен асистент в Института за изследване на изкуствата при БАН. Иван Димитров Данов – поет, писател, композитор, автор на текстове и музика на песни.

Христо Тотев Данов завършил Художествената академия във Флоренция, втори по успех след един италианец, а е учил и с княжески синове! Синът му Тотьо Данов, също художник, работил в гр. София в издателство.

Дядо Иван Тотев Данов, бил кмет на Шипка, макар и беден, но честен и принципен. Синът му - Данчо Иванов Данов, много сръчен майстор - дърводелец, има признати рационализации в ИНРА. Висок, строен, с кестенява коса и благ характер. Музикален и самообразовал се, пишел стихове, с художествен усет, учил немски и есперанто, макар че завършил 8-ми клас, изкарал курс по счетоводство с отличие, за което му предложили да заеме държавна служба. На 1.V.1925 г., заедно с учителя Андрей Пънчев, основали Есперантско дружество „Roza Valo” - „Розова долина”, на което е бил председател. Помагал на братята и сестрите си. Брат му Георги завършил инженерство в Германия със стипендия, а Димитър - право в България. Живееше природосъобразно, разходки, лека храна, лекуваше се с билки и мехлеми: например - жълт кантарион във фолио - 40 дни на слънце и при гърлобол - печени чушки, картофи, ябълки - горещи!

Георги Иванов Данов - професор по трибулогия², завършил в Германия, работил в МЕИ гр. София, с много научни трудове и публикации.

Александър Карастоянов³ - завършил физика и работил като гл. асистент в МЕИ гр. София - син на сестра му Иванка.

Иванка Апостолова Антонова - директор на училище „Годор Юлиев” - гр. Казанлък, снаха на Мина Хаджиева Духовникова.

Теодора Духовникова е снаха на Любен Духовников. Артистка в Народен театър „Иван Вазов”. Има две деца.

Георги Тотев Данов е бил директор на гимназия в гр. Стара Загора и други училища.

Наследниците от шесто, седмо и осмо поколение са добре образовани, почтени и трудолюбиви хора.

На 30.VIII.2019 г. в гр. Шипка се е състояла първата родова среща на фамилия Духовникови. Обещали са си всяка година да се срещат!

Казано е, че само писаното слово остава - устното отлита.

Хората са живи, докато са живи тези, които ги помнят - забравят ли ги изчезват завинаги!

ЛИТЕРАТУРА:

Божилев 1985: Ив. Божилев. Родословието на българските царе. София, 1985.

Кирев 1988: Й. Андреев. Историко-хронологичен справочник VII-XIV в. Великотърновски университет, 1988.

Чомаков: Б. Чомаков. Исторически записки за Шипка. Ръкопис

Информатори:

1. Иван Данчев Данов - въз основа на спомени на своите родители (Данчо и Дешка Данови - 90 г. на XX в.)
2. Анастасия Брусева, Минка Узунова, Петър Едрев - 90 г. на XX в.
3. Гина Хаджиева и Александър Карастоянов – окт. 2019 г.
4. Диана Арсова - три снимки, част от дневника на Христо Духовников и родословно дърво - септ. 2019 г.

² Трибулогия – наука за триенето, механика. За Г. Данов - В: Георгиев Г. Шипченци. София, 2011, 163-169.

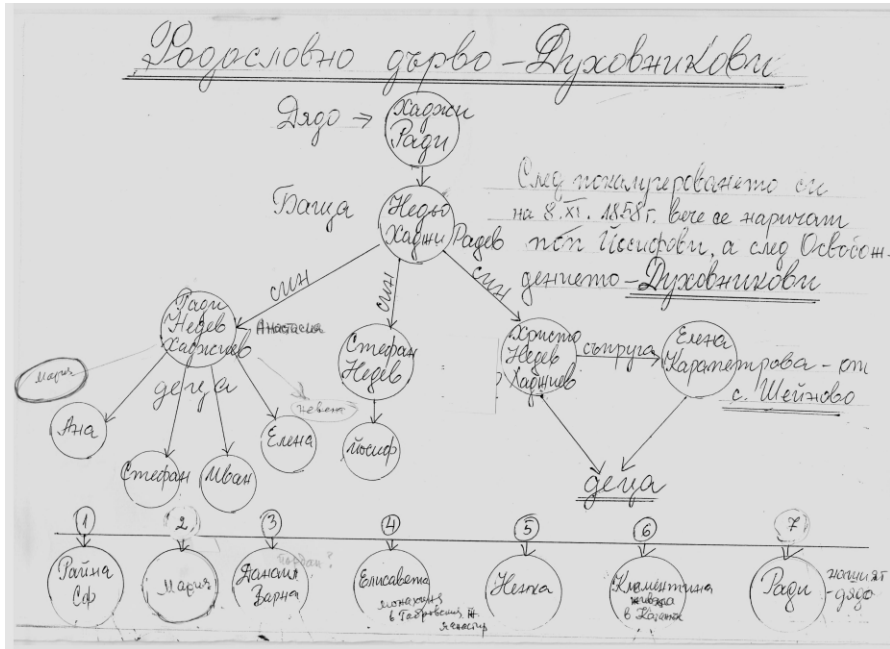
³ Цит. съч., 168-169, за Ал. Карастоянов.

5. Лиляна Метева от гр. Габрово за Йосиф Соколски. Забравени велики българи - в. Пенсионери - бр. 5/април 2017 г., с. 13.

Архиепископ Йосиф Соколски
Снимката е от фонда на ДА Габрово

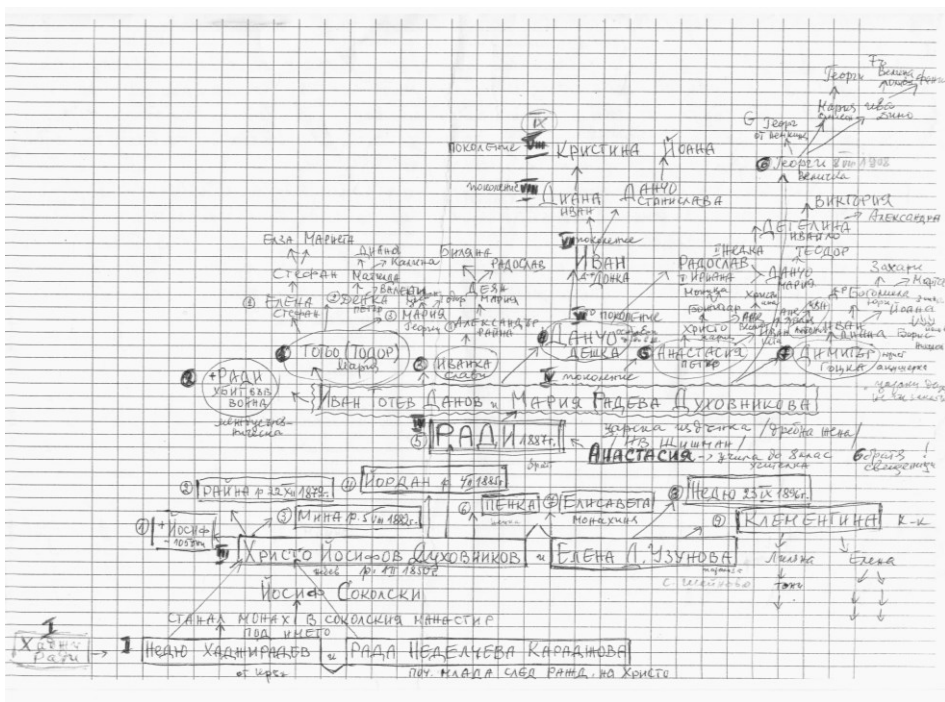

Родословно дърво – Духовникови.

Семейството на Христо Радев Духовников от гр. Шипка със своите дъщери и снове. Открая е нашият дядо Ради Духовников и нашата баба Ганка Духовникова. Снимката е направена на двора пред къщата, която и сега съществува, но е леко реставрирана

Родословно дърво на Недю Хаджирадев и потомците му.

Снимка на сем. Ради и Анастасия Духовникови. Седнали: Анастасия, Ради, Мария; прави: Невена, Иван, Ана, Елена.

Данчо Данов със семейството, 1981 г.

Родова среща на фамилия Духовникови, 2019 г.

МОЯТ РОД

Елица Стефанова¹

Най-старата история, запазена в нашата фамилия е за пра-прапрадядо ми, Видол Христов. Той е роден през 1839 г. в гр. Калофер. Домът, в който е роден, е в непосредствена близост, само на няколко метра от къщата, в която живее семейството на Ботьо Петков, бащата на самия Христо Ботев. Дядо Видол учи в калоферското училище. По-късно поема по пътя на гурбетчиите, като заминава за Цариград (дн. Истанбул). В статия от в. „Антени“² е изказано предположението, че е работил като абаджия, понеже в тези години (около 1840-1860 г.), повечето производители и шивачи на аба в османската столица, са били калоферци. Моят дядо Стефан, обаче твърди, че Видол е бил бирник. Събирал е данъци в с. Чорля, разположено близо до Истанбул.

Видол Христов не остава безразличен към революционната дейност, която кипи сред българите в онази епоха. В едно прошение (молба) за увеличение на пенсията му от юни 1896 г., той пише, че е бил *„личен подпомагател в братското просвещение в Цариград“* и, че *„при заточване на владиците във Ферен е действал цели 15 години за възстановяване на църковния въпрос, морално и материално“*.

Българското благотелно братство „Просвещение“, за което става дума в писмото, е основано по инициатива на Петко Славейков през 1868 г. към настоятелството на Българското читалище в Цариград. Една от задачите му е да просвещава във вечерни и неделни училища калфи, чираци, майстори и др. През 1869 г. дружеството открива неделно училище в Цариград, а по-късно се отварят училища в други български квартали и околни села. Братството издържа бедни ученици, изпраща книги и помощи за българи, учещи в Македония. Към 1873 г. вече наброява 160 действителни членове и има 11 филиала на различни

¹ Елица Стефанова - X^B клас, СУ „Екзарх Антим I“, гр. Казанлък. Ръководител: Станимира Вълчева-Стоянова, старши учител по история и цивилизации.

² в. „Антени“ от 21ноември 1979 г.

места из българските земи. Един от дейците в дружеството е именно Видол Христов.

Не е изключено той да е бил привлечен и от „Тайната дружина на верните приятели“, основана през 1857 г. от Георги Раковски и обединила революционно настроените младежи в Цариград. Нейни членове са калоферците Васил Попов и Стоян Буйнов, с които Видол със сигурност се познава. Стоян Буйнов е връстник на Видол и е съмишленик на Раковски, разпространявал сред цариградските българи поемата „Горски пътник“.

През 1876 г. Видол Христов се записва като доброволец в Сръбско-турската война. През юли 1876 г. в Кладово са сформирани чети на български емигранти, като организацията и снаряжението им са поети от Българското централно благотворително общество в Букурещ и славянофилските комитети в Русия. Командващият сръбските войски, руският генерал Михаил Черняев изпраща четите през Тимок в Северозападна България със задачата да повдигнат българите на въстание. До средата на юли доброволческите отряди действат самостоятелно във видинските села, като към края на месеца броят на доброволците достига 1 500 души. В четата на войводата Панайот Хитов Видол Христов участва в десет сражения. През август българските доброволци са изтеглени в района на Алексинац, където е сформирана руско-българска бригада в състав от три батальона с 2 500 бойци. Бригадата е командвана от руски офицери. Видол Христов е преместен в Делиград – в руско-българските батальони под командването на полковник Медведовски.

Битката при Кревет на 16-18 септември 1876 г. (по стар стил) е най-кръвопролитното сражение от тази Сръбско-турска война. Това е опит на генерал Михаил Черняев да разбие турските войски, вклинили се в сръбските позиции между Алексинац и Крушевац на левия бряг на Морава. Подпомогнати край Гредетин от три батальона български доброволци, сърбите атакуват от Креветските и Джуниските възвишения с голямо ожесточение, но без значим успех. В битката Черняев губи около 2 500 души, сръбската армия е изтощена и не успява да устои на турската контраофанзива през октомври.

Още на 16 септември 1876 г., в местността Кревет Видол Христов е ранен от граната в дясното рамо. След тежка операция излиза от болницата на 13 март 1877 г. Вече не може да си служи с дясната ръка. За проявена храброст е награден от сръбския княз и от сръбското военно министерство с грамота и два ордена. Изключително тежко приема факта, че не може да се сражава като доброволец в Руско-турската Освободителна война (1877-1878 г.).

Някои документи от пенсионното дело на Видол Христов са свидетелство за осъдително и недобро отношение от страна на следосвобожденските управляващи. И тук статията от в. „Антени“ завършва с тъжното изявление, че Видол умира в мизерия на 2 август 1921 г. в с. Александрово, където живее след Освобождението.

Но дядо Стефан не представи нещата толкова негативно. Всъщност смеейки се, ми разказа случката за това, как са успели да праметнат Видол и защо всъщност той се е заселил в Александрово, вместо да се върне в родния Калофер. След всичко преживяно, останал инвалид, около 40-годишен, Видол решава да се прибере у дома, в Калофер. В себе си носи доста пари, повечето припечелени от работата му в Цариград.

На път за къщи се отбил при свой приятел в с. Александрово, за да го навести. Останал да пренощува там, като попитал своя другар къде може да скрие парите си за през нощта. Домакинът извикал жена си и ѝ заръчал да ги прибере на сигурно място. Това е последният път, в който Видол видял парите си. Когато решил да си тръгне, богатството му се оказало безследно изчезнало. Разбира се, жената нямала представа какво се е случило. Дори изиграла убедителна сцена на изненада, яд, недоумение.

Останал без средства, Видол решава, че не може да се прибере до родния си град без пукната пара и остава в с. Александрово. Неговият другар му подхвърлил, че в селото има една 25-годишна стара мома, подходяща за него. Така Видол Христов и баба Мита, както я наричаме, се оженили и заживели в с. Александрово. Първоначално имат само малка колиба, две-три животни и парче земя. По-късно си построяват по-голяма къща и купуват още ниви.

Нашият род никога не е бил много богат, но по думите на татко, винаги сме били работливи и пестеливи. Така сме успявали да си осигуряваме приемливо добър начин на живот през годините.

Видол и Мита имат две деца – Тана (1880-1940) и Христо (1890-1913), които се раждат в Александрово. Според спомените, които се предават в рода ни, Христо участва в Балканската война (1912-1913) и е убит при обсадата на Одрин, където се сражава под командването на ген. Георги Вазов. За съжаление не открих името в списъците на загиналите във войните, публикувани в сайта <http://archives.bg>, поради което съдбата му остава загадка за мен.

Тана се омъжва за Стефан, от който има три деца - Чона (1905-1990), Христина (1913-2010) и Неделчо (1907-1947). Неделчо и съпругата му Велика имат две деца - дядо ми Стефан (р. 1942 г.) и сестра му Танка (1932-2007). Като деца те живеят в Александрово. По-късно дядо ми заминава да учи в Пловдив и в университета се запознава с моята баба - Елеонора.

Майката на дядо ми - Велика, е оставила дълбока следа в съзнанието на баща ми Венцислав Стефанов. Тя е починала през 2001 г., когато той вече е бил на 30 години. Когато е бил малък много се е грижила за него. Настоявала е да се учи и да сяда винаги на първия чин, за да слуша учителя. Татко винаги е криел от нея, че редовно седи на последните чинове и е бил „калпазанин“, както той сам се изразява. Баба Велика пък от своя страна е била много амбициозна. Винаги отличничка. След като е завършила училището в родното си село Александрово, е вървяла всеки ден пеш до с. Габарево (около 7-8 км), за да продължи образованието си.

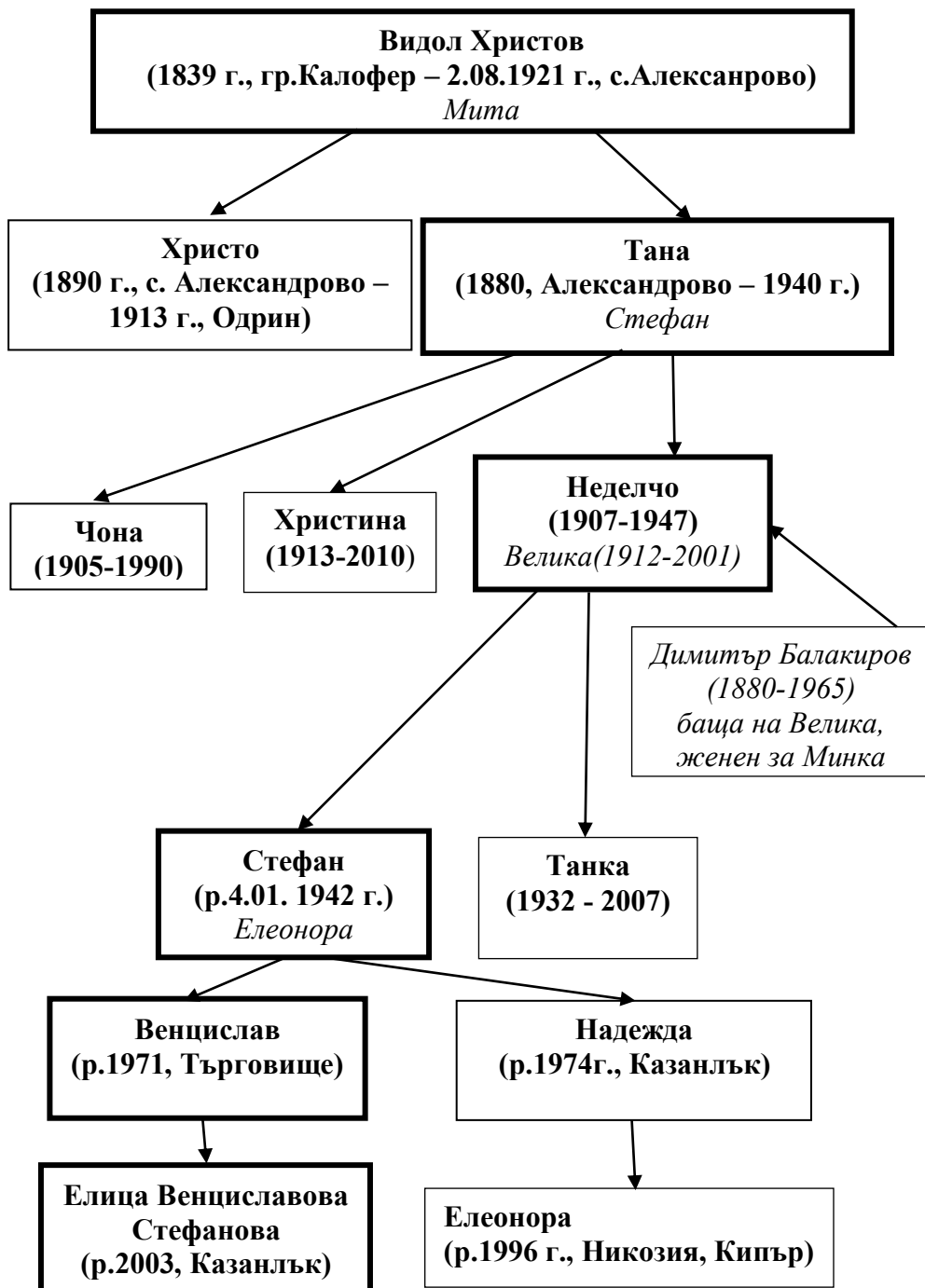
Нейният баща - Димитър Христов Балакиров е бил буен и безстрашен борец за свобода. Едва 23-годишен, участва в Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. Двадесет години по-късно, през 1923 г., се включва и в Септемврийското въстание. Участва в нападението на гара Бойчиновци на 25 септември. Преследван като комунист и заради своите деяния. Заловен е и, според спомените на баща ми, Димитър Балакиров е осъден на смърт чрез удавяне в р. Дунав, но успява да избяга. За да напусне Лом, обещава на един каруцар пари, за да го изведе от крайдунавското градче. Човекът карал

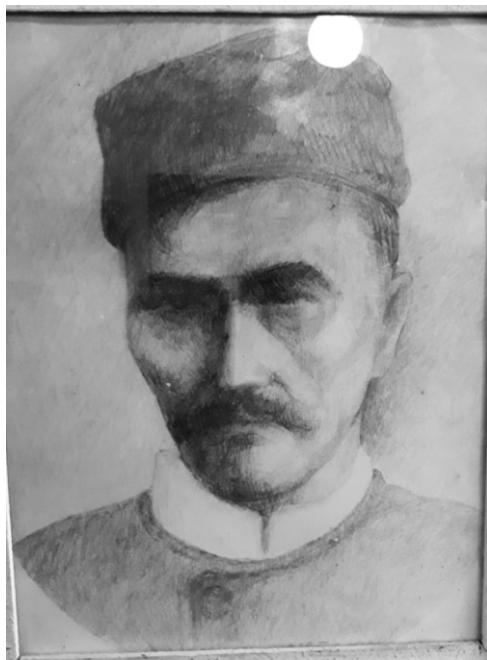
тор и Димитър Балакиров е трябвало да се зарови в камарата. Успява да излезе от града, но тъй като нямало с какво да си плати, каруцарят го оставя веднага, щом излизат от града. Дядо Димитър вървял 15 дни пеша, за да се прибере у дома. На жена си, Минка, разказва, че е ядъл киселец по горите.

Интересна за мен бе и историята за това, защо баща ми е роден в Търговище. Дядо ми Стефан напуска родното с. Александрово и отива в Пловдив, за да учи във Висшия институт по хранително-вкусова промишленост, днес Университет по хранителни технологии. Там се запознава с баба ми Елеонора и след като завършват, им предлагат работни места в Поморие и в Търговище. Те избират гр. Търговище. Докато живеят и работят там, се ражда техният син, Венцислав. Но не след дълго взимат решението да се преместят. Работата, на която са били назначени, не им е харесвала, зимите там били твърде студени, а те вече са имали малко дете. На дядо му е липсвал родният край. Така се заселили в Казанлък - хубаво градче, с не малко работни места, недалеч от родното Александрово. Тук се ражда и леля ми Надежда. Тя учи в Казанлък, а по-късно емигрира в Кипър, където се ражда дъщеря ѝ Елеонора. Татко остава в Казанлък, където се раждам аз, Елица Стефанова, която събрах и подредих запазените спомени за моите предци, за едни отдавна отминали времена и хора, за да ги съхраня за следващите поколения.

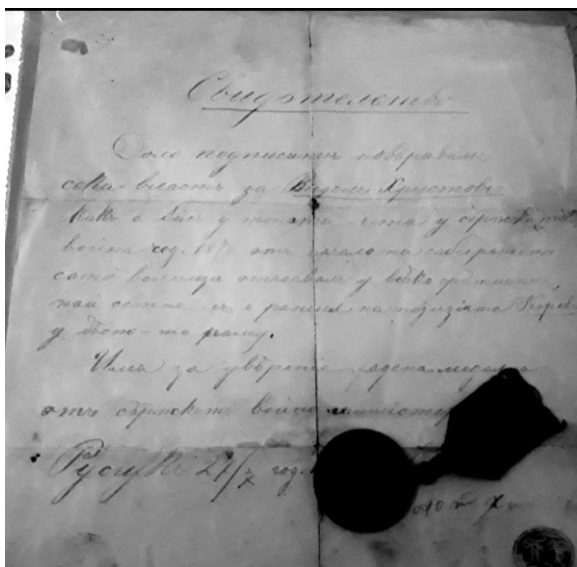
Източници на информация:

1. Спомените на Стефан Неделчев Стефанов и Венцислав Стефанов, събрани от Елица Стефанова
2. Вестник „Антени“ от 21 ноември 1979 г.
3. Историческа сбирка на музея в с. Александрово, община Павел баня
4. Уикипедия

Видол Христов (1839-1921).

Свидетелство с дата 27.07.1880 г., дадено на Видол Христов от войводата Панайот Хитов в уверение на това, че е участвал в Сръбско-турската война от 1876-1877 г.

*Медалът, с който е награден Видол Христов
от сръбското правителство за участието му във войната.*

ДИМИТЪР ХРИСТОВ БАЛАКИРОВ
Четник ИЛИНДЕНСКО ВЪСТАНИЕ
1903 година.

*Димитър Балакиров (1880-1965) – участник
в Илинденско-Преображенското въстание, 1903 г. и
Септемврийското въстание, 1923 г.*

СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ И КУЛТУРНИ ПРЕДПОСТАВКИ ЗА ВЪЗНИКВАНЕТО НА ВЕСТНИК „КАЗАНЛЪШКА ИСКРА“ ПРЕЗ 1924 Г.

д-р Косьо Зарев

В следвоенните години на миналото столетие Казанлък е между водещите градове в България – с тридесет едри и дребни индустриални предприятия, както и пет занаятчийски производителни кооперации.¹

През 1924 г. военната фабрика е преместена в Казанлък по предложение на ген. Иван Вълков и със закон е постановено производството да се разширява през следващите няколко години, като осигурява разнообразен асортимент за армията. Добива се електрическа енергия от акционерно дружество „Победа“, а в периода след войните, 1919-1926 г., се създават осемнадесет предприятия, между които: фабрика „Кремона“ - за музикални инструменти, предачна фабрика „Триумф“, кожарска и килимарска фабрики, фабрика „Вулкан“ - за макарони, тъкачна фабрика „Сила“, строи се втора камгарна предачница, копринена фабрика, слага се началото на първата гайтанена фабрика в България. В края на 1926 г. в Казанлък работят шест текстилни фабрики с тридесет милиона лева капитал. Те от своя страна се нуждаят от фабриката за машини и железолоярницата на Никола Върбанов, които изработват машините на осем мелници в града. Работят още три кожарски фабрики, пет дърводелски, два дарака, пет грънчарски, две шивашки, три ковашки, тютюневи и др.

Определена роля в развитието на икономиката играе кооперативното движение в Розовата долина. През 1900 г. се слага началото на градското кооперативно движение, а през 1904 г. на селското. Дейци като П. Брънеков, Константин Бозвелиев, Ст. Папазов, Илия Гюлев, Хр. Алексов, Петър Арnaudов, братя Казанджиеви и др., играят важна роля в създаването на първата българска потребителна кооперация „Братство“ в Казанлък. Между 1920 г. и 1926 г., управител е Ал. Йосифов и касиер – Ст. Папазов. Откриват се потребителски магазини, фурни, организират се кооперативни розоварни. Организиран са кредитни кооперации в селата Енина, Дъбово, Елхово, Крън, Габарево, Шипка, Зимница, Александрово, Тулово и Ветрен, които ползват заеми от Българска земеделска банка.

¹ Справка в Пловдивската индустриална камара.

От началото на двадесетото столетие в Казанлък живеят и творят и известни културни деятели, които създават нови културни центрове и обогатяват съществуващите. На 29 юни 1901 г. Петър Топузов записва първия експонат на Музей за старини и изкуства, идеята за който той предлага от 1890 г. – Устав на Ученолюбива дружина „Искра“.² През 1903 г. е назначен за завеждащ Музея в Казанлък. До 1924 г. продължава да събира монети, вещи, снимки и документи, оръжия, етнографски материали и др.

Иван Енчев-Видю слага началото на Художествената галерия към музея със съдействието на художниците Антон Митов, Ж. Спиридонов, Борис Михайлов, И. Василев, Стефан Иванов, Ал. Божилов и др.

През 1902 г. в Шипка се освещава храм-паметник, посветен на загиналите руски воители и българските богатири през Освободителната Руско-турска война от 1877-1878 г. Присъстват Фердинанд и останалите живи руски офицери и български опълченци. Князът посещава гр. Казанлък и по този повод е построена Царската чешма в центъра на града.

През 1903 г. будните и родолюбиви казанлъчани – розотърговците Димитро и Ботю Папазови, Христо Христов, Петко Орозов и Петър Шипков; фабрикантите братя Стайнови, културните деятели Д. Скордев и Петър Топузов се включват като дарители и организатори на първия празник на розата в Казанлък. Издадените пощенски картички от Долината и „Розовата седмица“ с розоберачки, предизвикват интереса на гости от цялата страна и през следващите празници на розата.

През 20-те години в Казанлък живеят и работят дейци на културата с национална значимост. През 1924 г. в Казанлък се завръща Петко Стайнов, който развива музикална дейност в читалище „Искра“ – ръководи музикално дружество и читалищния хор. Тук написва композицията „Тракийски танци“, която през 1927 г. разработва за симфоничен състав.

В този период с творчеството си изпъква художникът Иван Милев, който показва богатството на колорита, движение на фигурите, хармония на цветните петна. От 1923 г. са известни творбите: „Оплакване“, „Задушница“, „Септември 23 г.“ и др., от 1924 г. – „Гъдулар“, „Овчар“, „Годежар“ и др., от 1925 г. – „На нивата“.

² Уставът е изписан върху ламарина от казанлъшкия зограф Петю Ганин през 1873 г., експониран е в Исторически музей „Искра“.

„Жътварка“, „Слънчева сватба“, „Крали Марко“, „Ахинора“, „Зимна приказка“ и др.

В началото на миналото столетие работят плеяда артисти в Казанлък, които определят и лицето на националния театър, но започва и процес на обновяване на театралната гилдия – Н. Димитров, Мара Пенкова, Екатерина Златарева, Антон Попов, Ст. Попов, Стефан Почеков, Иван Стоянов и др. През 1899 г. е построено новото здание на „Искра“, където за първи път са поставени: „На дъното“ от М. Горки, „Иванко“ на В. Друмев, „Коварство и любов“ от Шилер и др.

Какво е състоянието на вестникарската издателска дейност в края на XIX в. и началото на XX в., за да се стигне до необходимостта за издаването на в. „Казанлъшка Искра“ ?

В края на XIX в. се издават осем вестника и дванадесет списания, които имат различен характер – политически, научно-забавителен, хумористичен, стопански и културен:

1. в. „Бъдеще“ - редактор Иван Кутев (1898–1899 г.)
2. в. „Селски глас“ - редактор Теньо Тюфекчиев (1894–1895 г.)
3. в. „Розова долина“ - редактор М. Недялков, Казанлък, 1890 г.
4. „Народна защита“, седмичен вестник - редактор Г. Цанев, 1890 г.
5. „Избирател“, седмичен социал-демократичен лист за борба и агитация - редактор Стефан Кисъв, Казанлък (1886–1897 г.)
6. „Кукуригу“ - редактор Стефан Попов.
7. „Български ловец“, вестник за лов и риболов - редактор Христо Велов (1893–1911 г.)
8. „Младина“, научно-забавителен вестник с картинки за младежите от двата пола, издава дружество „Отец Паисий“ в Казанлък (1891–1915 г.)

Вестници и списания, издавани в Казанлък и редактирани от казанлъчани в града и околията:

1. „Казанлъшки общински вестник“ със стопански, общински, културни и земеделски новини (1900–1922 г.).
2. „К'во да е“, хумористичен вестник с редактор Ал. Едрев-Вердела, излиза в Казанлък и София (1902–1922 г.).
3. „Розопроизводител“ - орган на Съюза на българските розопроизводители (1922–1926 г.).
4. „Стъргало“ - хумористичен вестник, в който печатат Петър Арнаудов, Чудомир, П. Райнов и др. (1923–1928 г.).
5. „Земеделска пробуда“ - орган на земеделската дружба (1919–1922 г.).

Издавани са също дванадесет списания с литературно, педагогическо, артистично, детско – художествено и обществено съдържание и др.

На 1 юни 1924 г., с главен редактор Петър Топузов, излиза вестник „Казанлъшка искра“ с кратка програма. *„Отдавна желан вестник, който ще съдейства за щастливото бъдеще на Казанлъшка околия, който ще повдига и изучава местни културни и стопански въпроси. Има отлични сътрудници, макар и без капитал, надява се граждани от града и селата да подкрепят своя пръв околийски и културно-стопански вестник.“*

Още в първия брой се дават сведения за розовата култура, някога и сега, за намалението на традиционното розопроизводство и съжалението, че само розоварната на Ал. Орозов работи. В подлистника Петър Топузов разказва за красотите на Казанлъшката околия, за селищата Шипка, Шейново, Дунавци, Голямо Дряново, Ясеново, Тъжа и др. В публикувания дарителски лист се благодари на Д. Попов за 1000 лв., на Ив. Салабашев за 10 000 лв., на Крум Христов, Маню Стоянов, Цани Козлев, М. Грънчаров и др. В стопанския отдел са обявени стопански женски курсове, предстоящото основаване на Околийско овощарско дружество, както и прогреса на пчеларството. Публикувани са отзиви за Казанлъшката околийска промишлено-земеделска изложба, която акцентува върху розовата и тютюневата култури. Казанлъшката Популярна банка, като кредитна кооперация, приканва мъже и жени да вземат дялове от банката, за да разшири своята стопанска и културна дейност.

В броя от 15 юни 1924 г., се съобщава, че на пети юни, в деня на Възнесение господне, е отпразнуван годишния празник на Ученолюбива дружина „Искра“ с водосвет, концерт на военна музика, балета на Хаджи Христов и литературно-музикална вечеринка. Приети са нови членове. В този отдел са публикувани казанлъшки песни от XIX в. и предложението на П. Топузов към всяко читалище да има малък музей. В публикуваните биографии на Иван Найденов и Иван Адженов намираме сведения за тяхната дейност. В подлистника, Петър Топузов предлага да се основе вечерно училище, в което чрез стипендии да се обучават цигански родители и деца, в музикални и занаятчийски паралелки. В рекламните обяви братя Стайнови рекламират вълнените прежди на текстилната фабрика, на Народното осигурително дружество „Балкан“.

Също в броя от 15 юни П. Топузов поставя въпроса за необходимост от застраховки или полигони с градобойни ракети, както е в Карлово и Калофер. Градушката е поразила реколтата в селата Енина, Овощник, Горно Изворово, Средно Изворово и Долно Изворово.

В брой от 1 август 1924 г., в стопанския отдел се съобщава, че общинския Розариум не се охранява и от изток влизат хора и животни. Преди двадесет години, около първия празник на розата (1903 г.) са засети 842 орехови дръвчета, от които са останали само четири. В този отдел се съобщава и за заболяване от шап на едрия и дребен добитък. В културния отдел намираме историята на 23 Пехотен Шипченски полк, като се съобщава, че Музеят в Казанлък ще съдейства за издаването ѝ със снимки и портрети. Научаваме за биографията на д-р Христо Стамболски, за молебена и честването, които ще се състоят на 2 август на Бузлуджа, лобното място на Хаджидимитровите четници. Съобщава се, че в София ще се основе занаятчийски музей и за построяване на болница в града от Д. Папазооглу.

На 15 октомври 1924 г. вестник „Казанлъшка искра“ се поема от настоятелството на Ученолюбива дружина „Искра“. Подчертава се, че вестникът е станал необходимост за стопанския и културен живот на град Казанлък, трибуна за стопански, културни, селски, професионални и хуманитарни въпроси. Изданието запазва първоначалния си характер и съдържание, като в него често се публикуват статии на Петър Топузов и Чудомир.

ИСТОРИЧЕСКИ БЕЛЕЖКИ ЗА КНИЖАРНИЦИТЕ В ГРАД КАЗАНЛЪК

/от средата на XIX – до средата на XX век/

Здравко Кърджилев

Преди Освобождението книжарниците в града са места за свиждане на любознателни хора, които беседват за литература и се осведомяват за нови книги. Изискванията за книжар са високи: познаване на излезлите книги, хубав почерк, съобразителност, умение да продават, любезно отношение към купувачите.

Първата книжарница в Казанлък е отворена в началото на 1860 г. от братята Иванчо и Теню Бозвелиеви.¹ Всъщност, това не било самостоятелна книжарница, а отделение в голям магазин за колониални стоки и стъklarия. Намирала се е в центъра на старата чаршия.² Тази книжарница съществува до 1877 г., изгаря по време на Руско-турската война.

Втората книжарница в града е отворена през 1863 г. от Георги Минчев Какачев – в бакалията (хранителен магазин), с отделени няколко рафта за книги и учебници. Намирала се е на ул. „Рила“ № 2, с лице към площада „Кюл боклук“. Какачев и сина му, Стефан, са били събирачи на старини, изкупували и продавали златни монети (според счетоводните тефтери, които водели). Стари казанлъчани разказват, че през 1902 г., когато Фердинанд идва в града, посещава и книжарницата на Какачев, който предвидливо прибира изложените монети, защото князът бил колекционер и Какачев се опасявал да не би да поиска някоя монета. Георги Какачев починал на 18.10.1927 г. Синът - Стефан и снахата - Анна Мирчева, продължават книжарската дейност до 1947 г., развиват и активна просветна дейност – не само продават, но и издават учебници, педагогически и прочитни книги, работят с издателя Христо Г. Данов.

Книжарница „Труд“ е отворена през 1897 г. от Никола Русев Алтънков и просъществува до 1937 г. Алтънков е известен просветен деец - учител в Казанлъшкото педагогическо училище, директор на Девическото училище и окръжен училищен инспектор в Стара Загора,

¹ Теню Бозвелиев е баща на видния общественик Константин Бозвелиев.

² Днес ул. „Паисий Хилендарски“.

Хасково и Кюстендил, автор на учебници. Най-напред книжарницата е на името на негов сродник – Бараков, а след като се пенсионира Алтънков поема сам управлението ѝ. Роденият в Габрово Алтънков починал в 1927 г.

Театрално-музикална книжарница „Наука“ на Александър Едрев³ е отворена в 1898 г. и просъществува около десетина години. Едрев издава пиеси, нотира песни и пътува из страната, за да ги разпространява. Издава детска музикална библиотека „Славееви гори“ под редакцията и с материали на Емануил Манолов – един от първите български професионални музикални композитори. Според обявите на книжарницата, продават се театрални костюми от всички времена и народи.

Едрев продължава дейността си и в София - издава и редактира вестник „Кво да е“, в който печата и поетът Христо Смирненски.

Книжарница „Гварнериус“ на художника Никола Бонев продава прочетни книги и картички с изгледи на град Казанлък.

„Модерна книжарница“, открита в дюкяна на адвокатата Тодор Китипов, просъществува 2-3 години.

Книжарницата на Йордан Драгнев, започва и завършва амбулантно. Драгнев е един от най-старите книжари в града, несретник-идеалист. Починал на 15.04.1938 г., на 70 години.

Книжарница „Надежда“ на Георги И. Пенков и съдружие е отворена в 1895 г.

Книжарница „Наука“ на Кръстю Пеев и синове е от 1927 г., просъществувала 2-3 години, намирала се на площада.

Книжарница на Тодор Кръстев Пеев, съществува до 1949 г., намирала се на площада, № 3.

Кооперативна книжарница „Ново училище“ е открита през 1927 г. От 1950 г. продължава съвместно с „Наркооп“, под ново име: „Гео Милев“ /от северната страна на бившия хотел „Роза“/.

Книжарница на Христо С. Бараков – 1895 г.

Книжарница на бай Григор, протестантинът – 1910 г.

³ Александър Едрев-Вердела (20.04.1870 г.-04.1929 г.) - първият музикален издател в България, автор на комедийни пиеси и фейлетони, театрален деец, учител.
В:<http://www.presstv.bg/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/%D0%BE%D1%82-%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0/04/20/%D0%BF%D1%8A%D1%80%D0%B2%D0%B8%D1%8F%D1%82-%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BD-%D0%B8%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB-%D1%83-%D0%BD%D0%B0%D1%81-%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%82/>

Книжарница „Мисъл“ на Димитър Попов (1924 г.-1950 г.), намирала се на ул. „Паисий Хилендарски“ № 6.

До 1949 г. съществуват следните книжарници:

Книжарница „Просвета“ на Петър Кремаков;

Книжарница „Еделвайс“ на Петър Папазов;

Книжарница на секретар-бирника Иван Хаджиев;

Книжарница „Светлина“, съществува в периода 1943-1951 г., намира се на ул. „Иван Хаджиенов“ № 6⁴, от южната страна на сегашния хотел „Казанлък“. Продава училищни пособия (тетрадки, писалки, моливи), художествена, научно-популярна и детска литература.

ПЕЧАТНИЦИТЕ в Казанлък

Печатница „Родина“ на ул. „Искра“ № 8 – 1935 г.

Печатница на книгоvezница „Гутенберг“ на ул. „Иван Хаджиенов“, срещу книжарницата на Алтънков. Собственост на Никола Камбуrow – 1912 - 1937 г.

Печатница и книгоvezница „Изгрев“ – 1932 г.

Книжарница, печатница и книгоvezница на Илия Ив. Гюлев, на ул. „Х. Димитър“ № 8.

⁴ Днес ул. „Княз Батенберг“.

ИСТОРИЯТА НА РОДА ПИПАЛОВИ

инж. Иван Ганчев Пипалов

Помня, че бях на шест години, когато се преместихме от Сливен, където баща ми работеше като съдия. Там живеехме под наем, а в Казанлък се намираше къщата, която дядо ми е строил и в която се нанесохме впоследствие да живеем. Баща ми ме заведе за първи път в Музей „Искра“, когато бях в първи клас. Над една голяма желязна каса висеше стара семейна снимка: „- Това е дядо ти Иван” - каза ми татко, сочейки долния десен ъгъл на снимката – „а този в средата е баща му, прадядо ти Ганчо - розотърговец, заобиколен от останалите си потомци, а в тази каса е съхранявал розовото масло”.

Снимката е направена през 1871 г. и е една от първите правени от фотограф в Казанлък. Много по-късно наш роднина ни донесе един брой от списание „Фото”¹, в което беше показана същата снимка с коментар от автора на статията. Тогава в мен се зароди желанието да разбера кои са на снимката и да направя родословно дърво на фамилията Пипалови. Поощрен от баща ми и леля ми с разказите им за рода, събрах и други снимки, документи и предмети, запазени от предците ни и свързани с техния живот. Имах и удостоверение от общината в Казанлък, изискано от баща ми за наследниците на Ганчо Павлов Пипалов. Но от къде започваше рода ни, кой и как се е заселил в Казанлък? Отговор на тези въпроси ми даде една голяма мраморна плоча и корито, които бяха подпрени на старите чемшири в двора ни. На плочата беше изсечено красиво, с тънко и дебело, посланието: „Аз, Ганчо Павлов Пипалов, в памет на моя баща Павел, построих тази чешма...” и т. н. От надписа това е останало в съзнанието ми, имаше и дати и описание, но за жалост плочата и коритото изчезнаха, докато бях в казармата. Ние мислехме, че те са в музея, заедно с много предмети и книги, които баща ми и майка ми са предоставили, но уви. Родовата памет разказва, че родът ни произхожда от Копривщица. Градът бил един от малкото, в които са живеели само българи. Нападан е три пъти – през 1792, 1802 и 1803 г. от кърджалиите, които опожарявали, плячкосвали и прогонвали жителите му. Избивали хората наред, а тези които оцелявали, бягали през Балкана и се

¹ Топузов, Ив. Нови данни за фотографията в Казанлък - В: сп. Фото, 1971 г., бр. 9.

заселвали най-често в района на Калофер, Карлово и Казанлък. Казанлък по това време бил заселен основно с турци.

Първият представител на рода ни, дошъл в Казанлък около 1792 г., е прапрадядо ни Павел. Бил е на 10-12 години когато, след като били избити родителите му, той заедно с много други хора, спасили се от кърджалиите, побягват от Копривщица. През Балкана слизат в Казанлък и заедно с други копривщенци се установяват в източния край на града. Изнемошял от пътуването, Павел приседнал до някаква порта, която впоследствие се оказва входа на къщата на заможен турчин. Турчинът имал само дъщери и приютил прапрадядо ми като дар божи, за да помага в земеделието, розопроизводството и скотовъдството, които му били поминък. Никъде не открих данни за името и фамилията на този турчин. Постепенно, доволен от работата и способностите на Павел, той го приел в семейството си като свой син. По искане на агента на фирма в Цариград за Европа, с който работел турчина, „Hamner & Mizel”, Павел бил изпратен да се учи в чужбина, след което им станал доверено лице като доставчик на розова вода и розово масло.² Той знаел турски, гръцки, руски, френски и немски езици, с които си служел по-късно при търговските си пътувания. Притежавал нужните разрешителни, издадени от султанската канцелария за търговия в рамките на Турската империя. Известен бил и с библиотеката си от различни книги, събирани при пътуванията.

И тук следва да отбележим иронията на съдбата: да бягаш от родното си място от злодействата на турци, а след това турчин да те приюти и да ти даде път в живота.

След време Павел се задомил за мома Донка и около 1846 г. му се ражда син Ганчо. През 1836-1848 г. болестта холера като епидемия се разгръща и по българските земи и отнема много човешки животи. Не пощадила и жителите на гр. Казанлък. Някои от дъщерите на турчина също умират, други се омъжват. Павел, след смъртта му, продължава розопроизводството, замогва се и научава сина си Ганчо на тънкостите на занаята. Павел притежавал ниви, лозя, много розови насаждения и стада с овце. Станал кехая /глава на овчарите, нагледник/ на султанските овце, които изпращал лете по горските поляни на Балкана, а зиме по пасищата на Беломорието. Търгувал с розова вода и масло, сирене и вълна с Цариград, Бурса и другаде из турската империя.

² Близнаков, Т. Розата, нейната дестилация и търговия с розови продукти. – В: Казанлък в миналото и днес, кн. II, София, 1923, с. 292.

Павел Пипалов или както по прякор са го наричали тогава Павльо Пипалът имал дарбата да открива подземни води, откъдето идва и прякорът - „*Пипалът*“. Той помагал на съгражданите си да си правят кладенци. На западния край на града, където имал орехова градина, открил и каптирал извор с хубава питейна вода. До извора имало дере, през което трябвало да се мине за пътя към Стара Загора. Над това дере Павльо Пипалът наел майстори и построил мост, който съгражданите му нарекли Павлов мост. След смъртта му, синът - Ганчо Пипалов, на мястото на извора изградил чешма с хубаво мраморно корито и плоча с надписа, за който споменах по-горе. Когато турците се оттеглят по време на Руско-турската война, прекарват топове през моста и той пада. След това пращяло ми го възстановява и тази чешма е била там, редом с моста много време след Освобождението. Но по време на Втората световна война, някакъв немски танк понечил да мине оттам и този път събаря моста изцяло, а заедно с него поврежда и кайнака, където са били тръбите за чешмата. Тогава баща ми Ганчо, взима и прибира плочата и коритото, с желанието да възстанови някой ден чешмата, ала впоследствие те изчезнаха. Тя е като мраморна книга с история на рода – има цитирани на нея години, кой какво е направил и прочие.

Наследеното от баща си Павел, Ганчо доразработил, като наемал работна ръка за розобера, за розопроизводството, за обработка на нивите и в овцевъдството. Има запазени наднични списъци за наеманите работници.

Ганчо Пипалов си построил къща до хана на баба Гана с просторен двор, в който имало големи каци за розовия цвят и три медни дестилатора за производство на розова вода и масло. Още си спомням как по-късно под навес в двора на леля Надка – сестра на баща ми, бяха прибрани тези медни дестилатори и като деца си играехме около тях и им отваряхме капациите да миришем след толкова години силния аромат на рози. В една от тези каци е било направено скривалище, където при нужда се криел Васил Левски, който при посещенията си в Казанлък обикновено отсядал в съседния хан на баба Гана.³ Ганчо Пипалов се познавал и с Матей Преображенски - Миткалото, който продавал книги за българите и Ганчо купил няколко книги, между които и книгата „Няколко речи о Асеню Первому“ от Георги Сава Раковски.⁴ След Освобождението е член на Привременен

³ Зарев, К., Васил Левски в Казанлъшкия край, Ст. Загора, 1973, 77-83.

⁴ Предадена в Исторически музей „Искра“ и експонирана.

градски съвет в Казанлък, заедно с Григор Скордев и Кънчо Кутев, с председател Иван Касев и касиер Иван Манев.

Наследникът на Павел - Ганчо Пипалов се жени за Нона и имат седем деца: Павел, Христо, Иван, Донка, Мария, Лула и Анна. Първородният му син – Павел, получил образованието си в Казанлък и Пловдив, бил пръв помощник на баща си. За да може да търгува без посредници, на баща му Ганчо са били необходими образовани и доверени търговци, затова изпраща Христо – втория си син, да учи в Робърт колеж в Цариград.⁵ Около 1879 г. Ганчо изпраща и другия си син Иван да завърши същия този колеж. Там той изучава френски, испански, турски. Завършва с отличие. Има запазени писма, в които той пише до баща си, разказвайки му за постиженията си и за медала, който получил при завършването си с отличие. После го изпращат в Париж, където започва да учи търговия в Сорбоната. Едновременно следва и търгува с розовото масло, което баща му произвежда. Писмата между баща и син продължават и още се пази кореспонденцията на Иван от Виена, Белград, Париж, Константинопол. Знаел е шест езика, от които на португалски, френски, турски и испански е говорил свободно. Преди Руско-турската война, Ганчо Пипалов имал затруднения с добива на розово масло и съответно в приходите си. Затова при поредното писмо от Иван, в което той иска пари за депозит по сделка с посредници в Австрия, бащата не успява да изпрати на сина си необходимите средства. Оставайки без ресурси, Иван започва работа като преводач с португалски език при капитан на френски изследователски кораб, с който отплавал за Южна Америка през 1889 г. Отива в Бразилия, оттам в Аржентина и първите държави, които основават испанците и португалците в Южна Америка. После обиколили Южна Америка през Магелановия проток и достигнали до Аляска и ескимосите.

След дългите години странство, (от 1889 до 1899 г.) дядо ми Иван се връща със същия кораб в Европа, а за България пътува с кораб от Виена до Русе, където се и установява. Бил е на 36 години и без семейство. Доста възрастен за някогашните стандарти, за да е все още ерген.

Неговият баща, Ганчо Пипалов, умира през 1893 год., Павел умира през 1902 г. като оставя в поколението си само жени, а Христо става депутат във Великото народно събрание, но се разболява тежко и

⁵ Робърт колеж, основан в Цариград от американски протестантски мисионери през 1863 г. В него се образуват мнозинство българи, които изиграват съществена роля в обществено-политическия живот на България.

умира, без да остави наследници. За дъщерите на Ганчо има останали оскъдни сведения, но всички са били омъжени. Донка, Мария и Лула оставят потомство, докато хаджи Анна остава без наследници. Единствено чрез дядо Иван, клонът от рода запазва фамилията Пипалови.

Но какво се случва с дядо Иван след пристигането му от чужбина в град Русе? Като видели, че още си няма жена, приближените на Иван решили да го сватосват. Имало наблизно семейство с пет дъщери и по традиция най-голямата първа трябвало да се задоми. Били заможни хора. Още тогава Русе е бил град с европейски облик, с пищна архитектура и с жители, които имали възможности, в контраст с вътрешната част на държавата, където архитектурата е в старобългарски стил и хората все още били по-бедни. Историята покрай задомяването на Иван е любопитна с това, че той трябвало да се ожени за най-голямата дъщеря на семейството и се събрали, за да ги запознаят. В този момент обаче влязла най-малката дъщеря - Ружка, която носела кафето на гостенина. В мига, в който я видял, Иван разбрал, че това е неговата невеста и отказал да избере която и да е друга. Поставил и условие: „*Или Ружка, или изобщо няма да се женя.*” В крайна сметка оженва се за Ружка, установява се в Русе и започва работа в Българско търговско акционерно дружество, където го приели с готовност заради владенето на многото езици. Тук се раждат и децата – дъщеря му Надежда и синът Ганчо, който е и моят баща. Не спирал да мисли обаче как да се прибере в Казанлък. Уговаря баба Ружка да тръгнат и пристигнали в Казанлък. Къщата, в която ние се пренесохме от Сливен, когато бях малък, е построена по това време. Нямало е нищо на нейно място, празно пространство, върху което дядо Иван я изгражда. Искал Иван, покрай бащината си къща, да си построи и негова, в Новенския квартал при българите, но Ружка казала, че иска да живее до реката. А по това време до реката са живеели само турци. Тя обаче настоявала, защото била свикнала да живее покрай река Дунав. Тогава в този район е живеела една от богатите турски фамилии - Фаика. Били трима братя, единият от които живеел в Турция. Вторият притежавал голяма дърводелска работилница за дограми, маси, столове и пр., но при второто изселване на турците от Казанлък, натоварил всичко и заминал при брат си в Турция. Дядо ми купува земята от него, построява къща и дълги години живее в мирно съседство с третия брат от фамилията. Докато били съседи, даже ограда нямали. По турските празници носели на дядовото семейство баклави, сладкиши и др. и обратното – по Великден семейството на

дядо ми гощавало фамилията на Фаика с козунаци и боядисани яйца. Тази традиция се запази и когато нашето семейство се засели там. Дядо Иван имал като хоби овощарството, обичал да сади и ашладисва овощни дръвчета. Той прекарва вода и облагородява района, а впоследствие продава част от земите на следващите българи, които решават да се установят край реката. Помня, че дори след това, дворът ни беше голям с много и различни овощни дървета.

Дядо ми започнал работа в Казанлък като чиновник и преводач, но по-късно получава преплитане на червата и умира на 16 март 1938 г. като оставя жена си Ружка на 55 год., задомилата се вече дъщеря Надежда на 30 г. и син - Ганчо на 27 г., студент по право в Софийски университет. Само баба Ружка помня, защото беше още жива, когато моето семейство се пресели от Сливен в Казанлък. Почина няколко години след това.

Фамилната ни къща, в която се нанесохме, след преместването ни в Казанлък, беше на улица „Трапезица“. През 70-те години на нейно място построихме жилищна кооперация, в която до ден днешен живея със семейството си. На тавана в старата къща имаше един голям сандък, който още помня. При строежа на къщата бяха забравили да сложат скобите, които обикновено се поставят на гредите на тавана при строеж и те се бяха огънали. Баща ми не смееше да се качва горе преди ремонта, заради нестабилността на конструкцията и молеше мен. Бил съм вече на 12-13 години. Като разглеждах какво съдържа сандъка и другите неща в разни кутии, установих че главно дядо ми Иван е подреждал там. Намерих стъкленици, красиви шишета, термометри и други неща, свързани с производството на розово масло, много стари книги, снимки, документи.

Баща ми Ганчо Иванов Пипалов, също беше съхранил доста неща на този таван. Там намерих и една странна кутия с радиочасти, свързани с жици, за която баща ми каза, че е детекторен приемник. Той сам го е направил, когато бил студент в София, след като завършил курс по радиотехника. Това разпали любопитството ми. Записах се в кръжок по радиотехника и сам започнах да си правя радиоприемници, което определи и пътя в живота ми.

След като завършва право, баща ми Ганчо Иванов Пипалов работи известно време в София като адвокат. През 1943 г. е назначен за кмет в село Драгойново, Борисовградска община.⁶ Там се запознава с майка ми Донка, за която се жени през 1947 г. в град Казанлък. Тук съм се родил и аз през 1948 г., след което баща ми е назначен съдия в

⁶ Днешният град Първомай до 1947 г. е носел името Борисовград.

град Айтос, където се премества и живеем там три години. През 1950 г. баща ми започва работа в Сливен, където се ражда и брат ми Александър.

През 1955 г. се сбъдва желанието на баща ми да се прибере в Казанлък в бащината си къща. Тук той започва работа като съдия-изпълнител в градския съд. Хобито на баща ми бяха техниката и музиката. Обичаше да изобретява и майстори разни неща, когато се връщаше от работа. Често свиреше на старата цигулка на баща си по слух, с един пръст, всякакви мелодии. Беше самоук, но мене ме записа в школата по цигулка да свиря на същата тази „половинка”, но вече по ноти. За себе си купи „дяла” цигулка, а за брат ми „четвъртинка”. Понякога записваше на магнитофон някоя композирана мелодия, но за да я нотира точно, след като се пенсионира, купи пиано. Изучи нотното писмо и започна да си записва композициите. Беше много щастлив с придобивката си и повечето свободно време прекарваше пред пианото. Майка ми Донка, докато бяхме малки с брат ми се занимаваше основно с домакинстване и работа в големия двор, със зеленчуковата градина с много овощни дървета и с различни домашни животни. После започна работа като застрахователен агент.

Един ден, вече бях в гимназията, баща ми ми показа една много стара книга със заглавие „Короммч” и ми каза, че това е семейна реликва и много трябва да я пазя. Тя е с воден знак на листовите с изображение и дата 1786 г. Той предполагаше, че книгата е или от библиотеката на дядо Павел, или е донесена от най-малката му внучка /и сестра на дядо Иван/ Анна, която от хаджилъка си в Божи гроб е донесла книги. Книгата има около 500 страници със закони на Мойсей, на цар Константин, градски закони, закони за брака и съпружеството и други писания.

След събарянето на дядовата къща и построяването на кооперацията, пренесохме много от книгите и другите неща в новата таванска стая. По-късно някакви деца си играли там, направили пожар и много книги, документи и вещи изгоряха безвъзвратно. Между тях бяха и две големи енциклопедии, богато илюстрирани, които дядо Иван донесъл от странство, добре че баща ми и майка ми предадоха голяма част от наследството от дедите ни на Музей „Искра”.

Млади хора, не изхвърляйте всичко, останало по таваните от вашите родители, дядовци и баби. Може би там ще намерите това, което ще ви подскаже за онова любимо за вас нещо, с което да се занимавате с любов през целия си живот. И ако това ваше бъдещо хоби ще е свързано и с работата ви, вие ще сте щастлив човек,

какъвто съм аз. Щастлив съм и с децата си Георги и Елисавета и внуците Андрей, Боян, Йоан и внучката Ева.

ЛИТЕРАТУРА:

Близнаков 1923: Т. Близнаков. Розата, нейната дестилация и търговия с розови продукти. – В: Казанлък в миналото и днес, кн. II, София, 1923, 282-296.

Зарев 1973: К. Зарев. Васил Левски в Казанлъшкия край, Ст. Загора, 1973.

Историята на Копривщица: Уикипедия.

Манолова-Николова 2016: Н. Манолова-Николова. Холерата в Османската Империя през 60-те години на XIX век. - В: Послания на историята. Юбилеен сборник в чест на професор Мария Радева, София, 2016, 235-244.

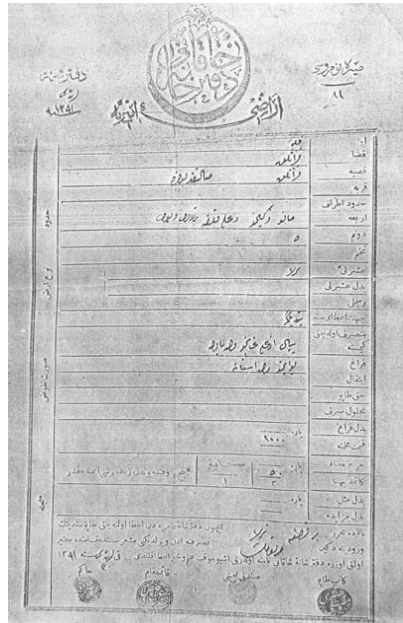
Михайлов: Н. Михайлов. Принос към изследването на родословието на казанлъшките родове Пипалови и Хаджимихалеви.

Стефанов: П. Стефанов. Казанлъшките библиотеки през XX век.

*Розотърновецът Ганчо Павлов Пипалов от гр. Казанлък със семейството си, 1871 г.
Фотограф Христо Рашиоду, ученик и роднина на отец Хрисаит*

Семейна снимка на Пипаловия род от 1871 г.

Разрешителни за търговия.

1	1	1	1
2	2	2	2
3	3	3	3
4	4	4	4
5	5	5	5
6	6	6	6
7	7	7	7
8	8	8	8
9	9	9	9
10	10	10	10
11	11	11	11
12	12	12	12
13	13	13	13
14	14	14	14
15	15	15	15
16	16	16	16
17	17	17	17
18	18	18	18
19	19	19	19
20	20	20	20
21	21	21	21
22	22	22	22
23	23	23	23
24	24	24	24
25	25	25	25
26	26	26	26
27	27	27	27
28	28	28	28
29	29	29	29
30	30	30	30
31	31	31	31
32	32	32	32
33	33	33	33
34	34	34	34
35	35	35	35
36	36	36	36
37	37	37	37
38	38	38	38
39	39	39	39
40	40	40	40
41	41	41	41
42	42	42	42
43	43	43	43
44	44	44	44
45	45	45	45
46	46	46	46
47	47	47	47
48	48	48	48
49	49	49	49
50	50	50	50
51	51	51	51
52	52	52	52
53	53	53	53
54	54	54	54
55	55	55	55
56	56	56	56
57	57	57	57
58	58	58	58
59	59	59	59
60	60	60	60
61	61	61	61
62	62	62	62
63	63	63	63
64	64	64	64
65	65	65	65
66	66	66	66
67	67	67	67
68	68	68	68
69	69	69	69
70	70	70	70
71	71	71	71
72	72	72	72
73	73	73	73
74	74	74	74
75	75	75	75
76	76	76	76
77	77	77	77
78	78	78	78
79	79	79	79
80	80	80	80
81	81	81	81
82	82	82	82
83	83	83	83
84	84	84	84
85	85	85	85
86	86	86	86
87	87	87	87
88	88	88	88
89	89	89	89
90	90	90	90
91	91	91	91
92	92	92	92
93	93	93	93
94	94	94	94
95	95	95	95
96	96	96	96
97	97	97	97
98	98	98	98
99	99	99	99
100	100	100	100

Наднични списъци на Ганчо Павлов Пипалов.

Мили Мили Маи 25
 1882

Драги ми Оце!

Благодаря Ви ми
 макар и Ви не можете
 да ми дадете нищо, но
 аз съм си сам господар на
 своето. Това, за което Ви
 пиша, е само едно писмо
 и не е нищо друго. Аз съм
 си сам господар на своето
 и не съм длъжен на никого
 и не съм длъжен на никого
 и не съм длъжен на никого
 и не съм длъжен на никого

Благодаря Ви ми
 макар и Ви не можете
 да ми дадете нищо, но
 аз съм си сам господар на
 своето. Това, за което Ви
 пиша, е само едно писмо
 и не е нищо друго. Аз съм
 си сам господар на своето
 и не съм длъжен на никого
 и не съм длъжен на никого
 и не съм длъжен на никого
 и не съм длъжен на никого

Благодаря Ви
 макар и Ви не можете
 да ми дадете нищо, но
 аз съм си сам господар на
 своето. Това, за което Ви
 пиша, е само едно писмо
 и не е нищо друго. Аз съм
 си сам господар на своето
 и не съм длъжен на никого
 и не съм длъжен на никого
 и не съм длъжен на никого
 и не съм длъжен на никого

Благодаря Ви ми
 макар и Ви не можете
 да ми дадете нищо, но
 аз съм си сам господар на
 своето. Това, за което Ви
 пиша, е само едно писмо
 и не е нищо друго. Аз съм
 си сам господар на своето
 и не съм длъжен на никого
 и не съм длъжен на никого
 и не съм длъжен на никого
 и не съм длъжен на никого

Благодаря Ви
 макар и Ви не можете
 да ми дадете нищо, но
 аз съм си сам господар на
 своето. Това, за което Ви
 пиша, е само едно писмо
 и не е нищо друго. Аз съм
 си сам господар на своето
 и не съм длъжен на никого
 и не съм длъжен на никого
 и не съм длъжен на никого
 и не съм длъжен на никого

Част от кореспонденцията на Иван Пипалов до баща му Ганчо Пипалов.

FABRICA A VAPOR
 — DE —
 ESENCIAS DE ROSA
Juan G. Pipaloff

BULGARIA **KEZANLIK**
RUMELIE ORIENTALE.

Es la casa la mas antigua y la mas acreditada por sus excelentes resultados. - Dirigirse à la casa.

<p style="text-align: center;">Иванъ Ганчевъ Агентъ на Пипаловъ в Буена.</p> <p style="text-align: center;">Иванъ Ганчевъ. № 81 Пътен билетъ на Иванъ Ганчевъ</p> <p style="text-align: center;">Казанлъкъ востановителъ на железната линия в България</p> <p style="text-align: center;">SIGNALEMENT</p> <p style="text-align: center;">Age 36 ans Taille moyenne Moeu valet Hab. regulier Habitus valet Menbrures valet Marche valet Signes particuliers /</p> <p style="text-align: center;">Буена 24 Октомврий 1877 Иванъ Ганчевъ Кандидатъ на железната линия</p>	<p style="text-align: center;">Agence de la Compagnie de la Buena.</p> <p style="text-align: center;">Passavant. № 81 Pâssant sur le Jv Ga</p> <p style="text-align: center;">Bulgare</p> <p style="text-align: center;">SIGNALEMENT</p> <p style="text-align: center;">Age 36 ans Taille moyenne Moeu valet Hab. regulier Habitus valet Menbrures valet Marche valet Signes particuliers /</p> <p style="text-align: center;">Vienne le 24 Oct 1877 L'Agent diplomatique Don pour l'effet seulement</p>
---	--

Пътен билет от Виена до България на Иван Ганчев Пипалов.

До Господина Началника

на ТарновградскаМ. П. СтараВъ Тарновградска

ЗАЯВЛЕНИЕ

отъ г. Ганчо Ив. Пипалов

(Име, презиме и прѣкоръ)

родомъ гр. (с.) Русе възраст 22занятие ученикживущъ ул. с. Драгоманово №

етажъ, телефонъ

въ гр. (с.) Тарновградска

Моля разрешението Ви да инсталирамъ единъ радио-приемень апаратъ въ помѣщението посочено по-доле. Следующитѣ се абонаментни такси съмъ готовъ да заплатя веднага.

Притежавамъ радио-приемень апаратъ:

Фабрикация (марка) дедекторъ

Брой на лампитѣ (безъ токоизправителната)

За домашно или обществено ползуване е радио-приемникътъ

дискантъ

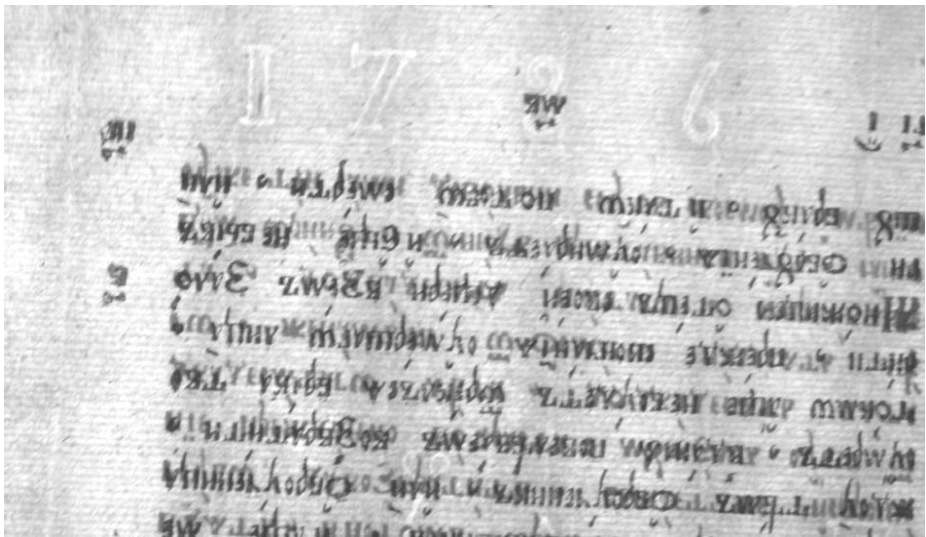
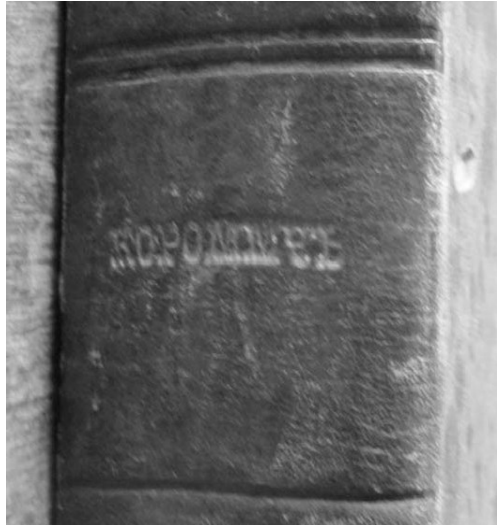
Точно указание на мѣстото, гдето ще се инсталира радио-приемникътъ (въ жилище — ул. №, входъ, етажъ; въ заведение — фирма, адресъ; въ автомобилна кола — № и пр.

с. Драгоманово, Тарновградска

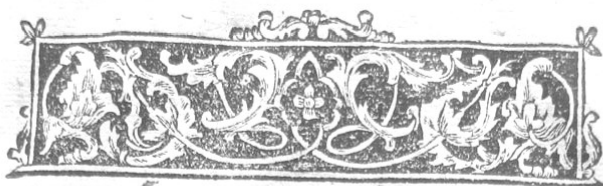
Заявявамъ, че постановленията на Наредбата-законъ за радиото ми сж известни и декларирамъ, че ще се съобразявамъ напълно съ тѣхъ.

Гр. (с.) Русе 1944 год.Подпись: Ганчо Ив. Пипалов

Разрешително за ползуване на дедекторен приемник на Ганчо Ив. Пипалов.

Книга „Короммч“ от 1786 г.

ЗАКОНЪ КОРОММЪ

РАЗЛИЧНЫ • ВЪ ЧЕТЫРЕДЕСЯТИХЪ ГРАНИХЪ •
 ГОЛЫЕ , А Д , ѿ СОВѢЩАНІИ ѿВРЪЧЕНІА •
 ОВРЪЧЕНІЕ СЯТЬ ПАМАТЬ , И ВОЗВЪЩЕНІЕ ХО
 ТАЦМЪ БЫТИ БРАКА • СПИАНІЕМЪ , И НЕ
 ПИСАНІЕ ОВРЪЧЕНІЕ БЫВАЕТЪ • СОВѢЩАЮЩЕ
 ѿ БРАЦЪ , И ѿ ОВРЪЧЕНІИ СОВѢЩАЮЩИИ ПРИ
 ЗКУ СОВѢЩАТИ ПОДОБАЕТЪ ОТЦОУ ѿ ДЩЕРИ ,
 АЩЕ ТА ТАКЪ НЕ ПРОТИВНЕТА • АЩЕ ОУМНОЮ
 ЦЕ РОДИТЕЛИ , ѿСТАВЛЪТЪ ДЩЕРЬ СВОЮ ХРАНИ
 ТИ НЪКОМУ , ПРИСТАВНИКУ БѢ ВОЛИ СЯ НЕ МО
 ЖЕТЪ СОВѢЩАТИ ОВРЪЧЕНІА ѿ НЕИ , НИ РАЗРЪ
 ШИТИ БЫВШАГО ѿ НЕА • ОТЕЦЪ ДЩЕРЕ СОУ
 ЩІА ПОДВЛАСТІЮ СЯ , МОЖЕТЪ РАЗРЪШИТИ
 ОВРЪЧЕНІЕ , СЛОВОЛАСТНЫА ЖЕ НЕ МОЖЕТЪ •
 И КОЖЕ ѿ БРАЦЪ , ТАКО И ѿ ОВРЪЧЕНІИ , СОВО
 КЪДПЛАЮЩЕА СОВѢЩАЮТЪ • ПОДОБАЕТЪ
 ОУБѢ И ПОДВЛАСТІЮ СОУЩИ ДѢВЦЪ СОВѢЩАВА
 ТИ , ОБАЧЕ ЖЕ ОТЕЦЪ ПОДОБАЕТЪ СОВѢЩАВАТИ ,
 АЩЕ ТА ВЪ ПРЕИИ НЕ ГЛАГОЛЕТЪ • ТОГДА ЖЕ

ГЛА
МН

А
Б
Г

Д

Е

Ж

З

ДУШЕВНОСТТА НА ТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ

Костадинка Димитрова

*„Познаваш ли щастливи бежанци
под чужда стряха с песен да заспиват?
Щастливи ще са само техните души,
когато към отвъдното пътуват...“*

Ел. Великова

Тракия – земя на дедите ни. За тракийските бежанци е сълза неизплакана, песен недопята, въздишка и стон, частица от сърцето на България.

Бежанци – поток от хора и съдби към ничия земя поели с телата и душите си, нагърбили се с толкова страдания. Като потомка на бежанци целия ми живот премина сред тях в Казанлък и Ямболско.

Живях с тяхната мъка и болка, с погледите им, отправени към Тракия и надеждата да се завърнат в бащиния дом, макар изпепелен. Да погребат телата на близките си, да ги прелеят някога! Възхищавах се на упоритостта и твърдостта им, на решимостта да оцелеят без хленчене и просия, без надеждата, че някой друг ще им помогне. През периода 1914-1926 г. в Казанлък са намерили прием над 40 семейства, от разпръснатите по селата. Общата съдба ги сближава и успяват да издействат от общината място за общ бежански квартал. Задружно секат кирпичи и строят къщи на старите хора, многодетните семейства и вдовиците. Първо на тях, а после на себе си. Всичко се върши на доброволни начала „меджия“. Мъжете намират добър прием в „Арсенал“ и самолетната фабрика. Изявяват се като възприемчиви, трудолюбиви, инициативни и дисциплинирани работници. Част от средствата си влагали в издръжка на децата си в Механотехникума и летателното училище. С други закупуват книги и създават квартална библиотека. Обединили се и образували своя тракийска организация. Какви хора! Доброволно и с чувство за удовлетворение помагат на безпомощните! Хора с високо съзнание, добронамереност и състрадание. Жените активно помагали в семейството с много труд, като работели на нивите и градините на заможните граждани. Със сърп и мотика, хурка, стан и куки, без да се срамуват от всякакъв физически труд припечелвали добре. Сръчни и с усет за красота плетели дантели за гражданките, предели им преди, бродирали красиви шевици, шарени черги. С тази си дарба се прочули в целия град, като излизали

всяка неделя на улица „Марица”¹ за поредното хоро или някой празник. Тогава гражданките с удоволствие идвали при „беженарите” да се нагледат на хубави сукмани, везани ризи и дантели. Тракийци умеели да подтискат сълзите си и ги превръщали в песен. Гайдата на Чилика, кавала на Петър и гъдулката на Гечето отпусkali душите, развеселявали сърцата и подканяли жените да пеят песните, донесени от родния край, да заиграят кръшните тракийски хора. Но мисълта за бащиния край и преживяния ад не ги напускала никога... Оттам те донасят обичаите и песните, свързани с тях. Коледари, лазарки и пеперуди задължително посещавали всяка къща. И отново всичко, което събират, даряват на най-бедните. Какво благородно и хуманно дело! Когато омалеели обувките и дрехите на децата ги даряват на близките си, купуват нови, 2-3 номера по-големи. Характерна черта е спестовността и икономията. Дори парцалче не хвърлят – памучните цепеха и изтъкаваха шарени черги, а вълнените развличаха за одеала, пълнеха и дюшеци и възглавници. Каква сиромашия, колко труд и мъка и как да оцелееш – това го могат само тракийските бежанци. И до сега те поддържат духа и родовата памет чрез самодейния си състав и стогодишната си тракийска организация. Помня как на празника „Св. София” жените минаваха във всяко семейство и събираха продукти (боб, брашно, плодове и пари), от които на този ден мъжете варяха казан с курбан и фасул. От брашното Таньо фурнаджията изпичаше питки. На този ден жените поливаха улица „Марица”, измитаха я и пред фурната застлилаха месали и шарени черги. Седем жени носеха името София. Всяка донасяше тава с баница и вино. С това черпеха насядалите на общата трапеза хора. Мъжете разсипваха курбана и фасула, а бай Таньо разнасяше топлите питки. Започваше общата трапеза със задявки и хумор. Засвирваха музикантите, а Софиите залавяха първото хоро. Тракийци умееха и да се веселят, възпроизвеждаха сватби, играеха „пеперуда”, обличаха се като мечкадари, врачки, лингори...Ето как на общите празници се извисява душата на тракиецата, а общата трапеза ги сплотява...

Като млада учителка бях назначена в Ямболско бежанско село на 5 км от с. Атолово, където моите родители са били заселени в Шароновите къщи. Тук хората бяха от с. Булгаркьой /Одринска Тракия/ - първото най-пострадало, изпепелено през 1913 г., а 1 130 души посечени и убити. Сега, близо 40 години след „кървавата неделя”, жените носят черни роби до земята и черни кърпи забулени до

¹ И днес улицата съществува – в района на ОУ „Чудомир“, южно от бул. „Ал. Батенберг“.

очите, както при монахините. При тях болката не е отминала, защото всяко семейство е дало по 1, 2 и 3 жертви. Тъжни, отчаяни и винаги с наведени глави, жените се събират при селската чешма и докато си чакат реда, разговарят все за съдбата си и бършат бликналите сълзи. Мъката сякаш издълбава все по-дълбоки бръчки по лицето, смалява ги, погледа им блуждае на там... Чувах как двете учителки сплели косите си и се хвърлили в горящата къща, Елка и Милкана пък се хвърлили в кладенеца. Слушах и не вярвах, как влачейки се като змия с пречупен гръбнак тези хора са оцелели - невероятна сила и воля, сякаш слушах легенди. Общувайки четири години с тях, съпреживях мъката и отчаянието им, но забелязах и една черта на гордост и самочувствие, която най-често изразявах с думите: „барим не станахме за резил и нито една жена не се потурчи, нито един човек не остана да живее в Турция заради пари, имот”.

За душевността на тракийци заслужилата учителка Янка Ташева пише в една своя публикация: *„Боже, колко много мъка има в тоя свят. Мъката! Тя е наша спътница неканена, но крачи, крачи с нас, мъка и обич... Тази обич ни отведе при Ваня Ковачева, жена с два инсулта. Три години тя гледа света през своя прозорец. Посетихме я изненадващо с Костадинка Димитрова – председател на тракийското дружество. Тази среща се превърна в сълза и песен, в усмивка и стон! Ваня се измъчваше, че не е изпяла песен за мен и запя „Янка, Янка загалила”. Дъщеря ѝ се изненада. Трогна се и сълзи обляха лицето ѝ. А сега Ваня пееше. Пееше песни за мен – Яна! Плачех и слушах онемяла! При всяка песен вмъкваше и моето име. И не спираше, не спираше Ваня! Пееше в леглото от душа и сърце. Незаменим, неповторим миг! Божествен миг! Да отидеш при болен човек, а той повече от час да пее, да реди песен след песен! Какъв глас извиваше тази невероятна жена от Беломорска Тракия?! Откъде извираше? Откъде идваше? Кой и даваше сили? Ти ли, Господи?...Ти ли, Боже! Това беше чудо, чудо! Дъщеря ѝ Марияна и Костадинка пееха с нея. Аз не можях! Аз плачех! Обич и мъка се преплитаха една в друга! Сълзи и песни, песни и сълзи се целуваха. Сега разбрах, че тракийците са хора, които могат да превръщат и сълзите в песен! И така тракийката Ваня изпя последната си песен за Тракия и след два дни напусна този свят. Това е душата на тракиеца!”*

НЯКОИ ДАННИ ОТ БИОГРАФИЯТА НА МЛАДШИ ПОДОФИЦЕР КЪНЬО МИХОВ СТОЙКОВ

инж. Кънчо Михов

Годините минават и с всеки изминат ден ни отдалечават от онези славни времена, когато българските войни са умирали по фронтите в името на *Майка България*. Намаляват и тези, които могат да разкажат спомените на оцелелите във войните. Считам за свой дълг към паметта на моите близки, воювали на легендарната Шипка, в Балканската – 1912, Междусъюзническата - 1913 г., Първата и Втората световни войни, да разкажа част от техните преживелици, някои от които с невероятен завършек. Едни от тях са с историческа стойност, а други от чисто човешко естество, показват начина на мислене в ония времена, когато да отгледаш четири и повече деца и независимо от беднотията да ги възпитаеш и да им дадеш път в живота, не е било героизъм. И още - възпитавали са бъдещи патриоти, прославили България във всички области на обществения живот без оглед на статуквото.

В този очерк ще стане дума за тежката съдба на моя дядо - Кънчо Михов Стойков, жител на с. Ясеново, военен инвалид от Първата световна война, чието име нося с гордост.

Кънчо Стойков е роден в с. Касовци, понастоящем квартал на гр. Плачковци, община Трявна. Като юноша се ориентира към строителството и баща му - Михо Стойков го изпраща да учи занаят в гр. Трявна при известния тогава Уста Кольо. Там изучава зидарство, дърводелство и дърворезба. Когато започва изграждането на храм-паметника в с. Шипка се включва в групата строители и попада сред италиански майстори - дърворезбари, които оценяват неговите способности и му помагат да се усъвършенства. Така той става един от майсторите, изработили сложната плетеница на иконостаса в манастирската църква. И очевидно неслучайно неговият портрет намира място в албума на българите - участници в градежа. Албумът е музейна рядкост и оригиналният екземпляр, подарен на дядо ми, се съхраняваше в неговия дом. На трети март 1986 г. в тържествена обстановка баща ми, сестра ми и аз го връчихме за вечно пазене във Военно-историческия музей в гр. София. Заведен е под номер IX 796/1986 г. Копие от него съм предал в етнографската сбирка в с. Ясеново.

По време на изграждането на храм-паметника, в почивките, дядо ми е изработил домашен иконостас и сандък - дрешник, подарък

за съпругата му, украсени с подходяща дърворезба, които се съхраняват и до днес. По това време той вече е бил задомен и в почивните дни, по старопланинска пътека, е отивал при съпругата си от Шипка в Касовци и обратно. По-късно по лични съображения семейството се преселва на юг от Балкана в с. Химитлий /сега с. Ясеново/. Тук се раждат и първите две деца – Анка, която си отива от този свят още като пеленаче и Христо, който почива на 6 години от неизвестно заболяване. След това се раждат и доживяват зрели години още четири деца – Райна, Михо, Мария и Величка.

През 1912 г. започва Балканската война и Къньо Михов Стойков е мобилизиран в прославения се 23-ти пехотен шипченски полк. При атаката на Одринската крепост, считана от нейните строители (немски инженери) за непревземаема, дядо ми участва в превземането на фортите Айваз баба и Айджи йолу, а след това и в отпразнуване на победата. Ще спомена един любопитен факт, разказан от него. Известно е, че командващия Втора българска армия генерал Иванов, под командването, на когото е превзета Одринската крепост, е имал лични сметки с поробителите. При повторното опожаряване на родния му град Калофер, майка му е била зверски заклана от турците. Независимо от това е намерил морална сила преди атаката да отдаде заповед артилерията да не стреля по исторически паметници. Така гордостта на турската архитектура, построената от талантливия архитект Синан-Султан, Селим джамия остава в този си вид, в какъвто е и днес. Никъде по света във военната история няма описан подобен аналог. Но на война всичко се случва. Два български снаряда в резултат на грешно насочване пробиват на кръст купола на джамията без да се взривят, оставяйки само четири отвора. Войниците и командирите изгълкували това като божия поличба, предвещаваща победата.

Дядо ми участва и в Междусъюзническата война, а по-късно вече като младши подофицер - командир на отделение от 8-ма рота на 56-ти пехотен полк и в Първата световна война. На 7-ми ноември 1916 г. в четири часа следобед на връх Джемът Ерли в района на гр. Прилеп – Сърбия при силен артилерийски обстрел, непосредствено до него експлодира сръбски снаряд, а върналата се пръст засипва по-голяма част от тялото му. Когато идва в съзнание, вижда само трупове на убити, димящи пожарища и трима сръбски войници, които вървят срещу него. Разбирайки, че е жив, двамата по-млади насочват щиковите на пушките, за да го промушат, но третият по-възрастен от тях, ги изблъсква с думи, които той е запомнил, а по-късно превел от сръбски на български: „*Какво искате от този човек? И него са го*

пратили тези, които са пратили и нас да се бием за чужди интереси. И него го чакат жена и деца.“

След тежка операция в английска полева болница се възстановява и попада в сръбски пленнически лагер край гр. Ниш. Пращат ги на работа при много мизерни условия, при които много от пленниците заболяват и умират. Изпреварвайки събитията, ще разкажа друг любопитен факт. Все по това време, когато съпругата му Пена Христова Михова вече е била известена за „неговата смърт“, в един студен февруарски ден през селото преминават сръбски военнопленници, които ходят по къщите и просят. Виждайки окаяното състояние на двама от тях, баба ми се разплакала и ги поканила вкъщи, гощавайки ги с каквото има на бедняшката софра, а когато си тръгват им дава новия кат дрехи на съпруга си с думите: „*На него вече не му трябват, той няма да се върне*“. Свидетел на това, баща ми разказваше как започнали да й целуват ръцете и да й благодарят. Какъв затрогващ паралел между две отделни събития, случили се на стотици километри едно от друго. И в двата случая надделява човешината. Както се казва няма нищо случайно на този свят!

Но какво всъщност се случва след като снарядът експлодира до младши подофицера? На другия ден двама от войниците в командваното от него отделение докладват в щаба на полка, че той е загинал. По установеният ред печалната вест достига до семейството, а Министерството на войната отпуска вдовишка пенсия. След около година обаче се получава съобщение, че Къньо Михов е жив, в плен, поради което смъртният акт е анулиран, а пенсията прекратена. След известно време започват да пристигат, макар и цензурирани писма, в едно от които дядо ми пише: „*Продавай ако трябва ниви, но малкият да го изучиш, защото макар и в плен, на учените се гледа с друго око.*“ В ония времена се е считало, че момчето трябва да учи, за да пише писма, когато отиде войник, а на момичето са потребни умения да шие, плете, тъче и да разбира от домакинска работа, за което не е нужно да ходи на училище. Дядо ми обаче прави всичко възможно да изучи и сина и дъщерите си.

След четири години плен, в края на които е докер в солунското пристанище, е обявена амнистия. И тук, на Солунската жп гара се случва нещо, което има историческа значимост. Когато натоварената с български военнопленници влакова композиция потегля от гарата, от един вагон се развява българско бойно знаме. Въпреки опитите на полицията да спре влака, композицията продължава за Родината, която очаква своите герои. Така един доблестен войник остава в

неизвестност, а още едно българско бойно знаме не попада във вражески ръце.

Дядо ми нямаше отговор как при строгия лагерен режим този знаменосец години е укривал полковата светиня. Опитите ми да се добера до конкретна информация за тази смела постъпка на българския войник засега са неуспешни, но аз ще продължа да търся отговор на въпросите:

- Известен ли е този случай на военните историци;
- На кое подразделение е това бойно знаме и къде се съхранява;
- Кой е доблестният български войник, на когото трябва да се издигне паметник на признателност, което ще има безспорен възпитателен ефект сред подрастващото поколение?

И още някои подробности от биографията на дядо ми. При операцията след раняването, в задната част на черепа е ампутирана кост, вследствие на което чуваше лошо, а с напредването на възрастта загуби слуха си. Ходеше трудно и не обичаше да говори за войната. Как обаче се завръща от плен?

По спомените на баща ми една нощ някой почуква на прозореца на къщата. Баба ми запалва газената лампа, за да види кой ги безпокои. Отвън - казва баща ми, стоеше брадясал, облечен в някакви дрипи мъж. На въпроса кой си ти и що щеш посред нощ тука, мъжът отговаря: „*Пено, аз съм Къньо. Не ме ли позна?*“ (Когато пленниците се подготвят за завръщане в България, англичаните им раздават нови дрехи, но след тях сърбите ги събличат и им връщат дрипите.) По-късно, споделяйки патилата си, установяват, че в деня, в който тя прави панихида на „загиналия“ си съпруг, той не сложил нищо в устата си – „*Този ден нито ми се ядеше, нито ми се пиеше*“. Неведоми са пътищата божии!

Запазил съм добър спомен за този изстрадал по бойните полета и пленнически лагери човек, който макар и недоучен, притежаваше природна интелигентност. Възпитаваше повече с поведение, отколкото с думи. Запомнил съм една негова реплика, която в детските ми години се запечата в съзнанието ми: „*Учените направиха света и те ще го развалят*“. Сега, когато съм достигнал неговите години, разбрах какво е искал да каже. Коментарът е излишен... Макар да знаех, че раните от войната го измъчваха, никога не съм го чувал да се оплаква. Почина на 14-ти юни 1959 г., на 83 години.¹

¹ В сайта на ДВИА подофицер Къньо Михов Стойков се води в списъците на загиналите през Първата световна война. Сгрешени са мястото и датата на събитието.

Пощаден от сръбски снаряд, макар и с тежки здравословни последиствия, младши подофицер Къньо Михов Стойков остана в историята като един от героите, които с цената на живота си са воювали по бойните полета за българската кауза.²

² За написването на този материал съм ползвал лични впечатления и спомени на баща ми, описани в опита му да напише история на фамилия Михови.

ОЩЕ НЕЩО ЗА РОЗАТА – МИТ, ЛЕГЕНДИ

Лилия Димитрова

Многобройни нации, големи градове, богати царства, могъщи династии са изчезвали от лицето на земята, а едно - на пръв поглед необикновено цвете, не се е повлияло от превратностите на историята.

Достигнало е до нас от древността винаги наричано „*Царицата на цветята*“. Това е розата - символ на красотата. Стоотици поети, на почти всички езици, са я възпявали като такава, много художници са я рисували, архитекти са я вплитали в изкуството си.

Митологията приписва на розата странен, мистичен произход. Редят се легенди след легенди... Например, че при раждането на богинята Венера, от утробата на майка ѝ изпаднали семена на роза, които вълните изхвърлили на брега на морето. От тях веднага разцъфтял ухаещ розов храст, за да напои с приятен мирис въздуха наоколо, който Венера трябвало да вдиша за първи път.

Според друга сага, едно младо момиче на име Розалия, още в най-ранна възраст било обречено от майка си да служи в храма на богинята Диана. Когато пораснала, не се съобразила с оброка на майка си, защото се влюбила в прекрасния Симедор и решили да се оженят. Когато двамата влюбени застанали пред олтара, богинята Диана така се разгневила, че превърнала момичето в бодлив храст. Веднага храстът се окичил с ароматни цветове, които Симедор жално галел. Той нарекъл цветето Розалия в памет на любимата си. Същата легенда разказва още, че цветовете на розата били бели като сняг. Но веднъж богинята Венера, бягаща от яростта на Марс, след смъртта на любимия ѝ Адонис, се убола на розовия трън и от кръвта ѝ цветовете на розата станали червени, такива са и до днес.

Легендата на турците гласи, че розата произхожда от сестрата на Мохамед.

Християните са отредили място в рая на розата. Те я почитат още като символ на девствеността. Въпреки че първите християни отричали пиршествата, в Римската империя, където розата е присъствала неизменно, както и киченето с венци от рози, розата е запазена в един католически празник, наречен „Шума Мария“. В деня на празнуването, по време на процесията, ароматът на цветето се смесва с аромата на тамяна в кадилниците, насочени към светите дарове. Розата се чества още при католиците с тъй наречената „Златна роза“, която папата поднася всяка година на някоя известна личност.

Розата живее и под покровителството на елфите и джуджетата в скандинавската митология. Легендата разказва, че четири входа водели към прекрасна градина с рози. Щом се затворят вратите на градината, никое живо същество не трябва дори да се опитва да откъсне розов цвят - ще го сполети беда. Царят на джуджетата Лорен обявява, че късането на рози през нощта е светотатство, защото розовите градини са любимото място за срещи на самодиви.

Омир споменава за розата в VIII в. пр. Хр., а в V в. Херодот описва роза с много силен и приятен аромат, цъфтяща в Македония, в градините на Мидас в Бирмион. Розата е известна и на едонците, особено в областта Филипи.¹

Източните народи често възпяват розата в стихове. В Зенд-Авеста² се казва, че това цвете не е имало бодли, докато не се появил богът на злото Ариман. Същата идея защитава и св. Василий, един от най-знаменитите християнски църковни отци. Според него при сътворението на света розите нямали бодли. Такива им се появили, когато хората започнали да се развращават.

Окичването с венци от рози също е древен обичай, свързан предимно с различни пиршества. Гърци и римляни кичели с розови венци статуите на Венера, Хера, Флора, Химена. Нерон настоявал при пиршествата от шадраваните да блика розова вода, постилали леглата с розов цвят, розовото сладко ползвали за усилване на апетита.

Но как се е стигнало от розовата вода до розовото масло? И тук има интересни легенди. Например, че откритието на розовото масло е станало в Персия, където живяла княгинята Нур Джихан, жена на Джихан Гир Велики /1605-1627/, която в персийската история е известна под името - „Слънце между жените“ / آفتاب بین زنان /.

Веднъж тя поръчала в банята ѝ да бъде хвърлян розов цвят заради приятния му аромат. Но попарен от горещината този розов цвят пуснал мазни капки, които прислугата събрала. Тогава разбрали, че това е масло с приятен аромат.

Венецианският лекар Маникси, който боравил с арабски ръкописи, дава друга версия на тази легенда. Според него тази персийска княгиня искала сватбата ѝ да бъде неповторима по красота и наред с другите великолепни украси, наредила в градината ѝ да има канал, пълен с розова вода. Когато кралската двойка се разхождала, съзряла плуваща по повърхността розова субстанция, получена от

¹ Днес между гр. Драма и гр. Серес в Гърция.

² Зенд-Авеста - букв. „обяснение на закона“, свещена книга на древната персийска религия, приписвана на Заратустра.

горещите слънчеви лъчи. Целият сарай признал, че по мирис това е най-деликатният от всички известни дотогава парфюми. Княгинята свързала това откритие с името на любимия си съпруг: A ter Djihan Snug – парфюм „Джихан-Гир“. Владетелят, от своя страна, по този случай подарил на княгинята огърлица на стойност 30 000 рубета. Според Минакси, това се случило в Кашмир, столицата, в която царувал Джихан Гир.

За това от къде е пренесена в Казанлък маслодайната роза също има много легенди. Едни казват, че е пренесена от Македония, други, че червената роза е от Тунис, а бялата – от Персия. Според други Roza Damascena имала индийско потекло. Казанлъчани си служат с турската дума „гюл“, а розовото масло наричат „гюлово“. Дивата роза наричат „шипък“ (шипка). Думата „казан“ е персийски термин, а „мускал“ – мярката при търговия с розово масло, е арабско тегло, равно на 1,5 драма.

Унгарският географ, археолог, етнограф Феликс Каниц³, член на Българското книжовно дружество (посещавал България в периода 1860-1875 г.), нарича Казанлък „Европейския Кашмир“.

Персийският гениален майстор на натуралистическия алегорически софизъм и философско дидактическа поезия Саади (живял през XIII в.), нарича прочутото си поетическо произведение „Гюлестан“ – „Градина на розите“ и оприличава себе си на роза:

*„Във вражите очи доброто
изглежда като най-голям порок,
тъй Саади е като роза,
но на врага в окото – трън жесток.“⁴*

Историята на розата е стара, колкото света...

³ Голяма енциклопедия България, БАН, т. 6, София, 2012, с. 2.

⁴ Манолов, Ив. Потекло и развой на розовата индустрия, София, 1900.

ЗА ПРОИЗВОДСТВОТО НА ЯГОДИ И МАЛИНИ В КАЗАНЛЪШКИЯ КРАЙ (КАТО ЧАСТ ОТ ПРЕОРИЕНТАЦИЯТА НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО ПРЕЗ 30-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ в.)

д-р Момчил Маринов

Излизайки от годините на Великата депресия (или Световната икономическа криза 1929–1933 г., както тя е по-известна в страните от Източна Европа) българското стопанство изживява своето „*второ златно десетилетие*”.¹ Положителните тенденции и оптимистичните резултати в развитието и на селското стопанство дават основание на българските правителства да търсят варианти за по-дългосрочно развитие.

Като средство за преодоляване на проблемите в селското стопанство все по-голяма актуалност започва да придобива проблемът за неговата трансформация, т.е. преминаването от производството на екстензивни към интензивни и технически култури (като тютюн, зеленчуци, лен, коноп и др.), широкото използване на машини, разпространяването на поливното земеделие и т.н. Чрез трансформацията могат да се осигурят по-високи доходи за дребните собственици. Дава се възможност и за намиране на нови външни пазари за тяхната продукция.²

По-голямата рентабилност на индустриалните култури подтиква българските правителства да търсят средства за преодоляване на бедността и изостаналостта на селото и насърчаването на тяхното производство.³ Икономистите също отбелязват, че българската аграрна политика трябва да се концентрира в мероприятията от агрокултурно и

¹ „*Първото златно десетилетие*” или „*десетте тлъсти години*” е времето на „*La belle époque*” в самото начало на ХХ век.

² Пенчев П. Електрификацията в стопанската политика на българската държава от Освобождението до 1944 г., София, 2009, с. 97.

³ За пръв път България изнася грозде през 1926 г. – 155 468 кг. Осем години по-късно износът възлиза вече на 21 509 230 кг. Според оценка на съвременник „*износът на грозде създаде един нов поминък за многобройни семейства в България, като същевременно стана и отдушник на онова тягостно стопанско състояние, в което отдавна се гърчи нашият земеделец*”. Българското грозде се пласира предимно на германския, австрийския, полския, чехословашкия, швейцарския и в по-малка степен на английския и белгийския пазар. Степчич Г. Нашият износ на грозде. – СпБИкД, 1935, кн. 4, с. 247, с. 249.

техническо естество.⁴ За много от тези проекти се препоръчва ангажиране на държавата, тъй като паричните доходи на селските домакинства са крайно ограничени и ролята на натуралната размяна все още е доста голяма.⁵

Подобна обща стопанска картина в Казанлъшко се допълва със специфики на местно ниво, т.нар. нови етерични култури – мента, пиретрум, лавандула, хизопус и др., намират подходящи за отглеждането си условия в околията. През 1937 г. например площите, засяти с пиретрум дават средно 65 кг сух цвят от декар с цена на пласиране 45 лв/кг. През същата година от декар се получава средно по 4,5 кг чисто ментово масло, пласиращо се по 450 лв/кг.⁶

„Второто златно десетилетие” е времето, когато в Казанлъшкия край за пръв път се култивират ягодови и малинови насаждения с пазарна насоченост.⁷ Най-много ягодови площи - около 300 дка - са култивирани в землищата на селата Горно Паничерево (дн. Ягода), Оряхово (дн. Шаново), Долни Мъдреци (дн. Юлиево) и Тулово. През 1938 г. за пръв път се изнасят ягоди в полуконсервирано състояние – т. нар. пулп.⁸

Консервното предприятие „Зимнина” на Райония кооперативен съюз (РКС) в града, насърчено от добрия пласмент на консервите, решава да увеличи и въведе още по-голямо разнообразие в производството им. Целта е по този начин да се засили и

⁴ Според Б. Янчулев напр. индустриалните култури не само „доставят и най-големи пазарни излишъци, парични доходи на производителите и на народното стопанство, а освен това, тяхното развитие е свързано и с най-големите успехи на специалистите и агротехниката у нас”. Янчулев Б. Военно стопанство – пазари и производство. – СпБИкД, 1941, кн. 2, с. 84.

⁵ Пенчев П., Цит. съч., с. 127; Егоров П. Опит за установяване пазарността на българското земеделско стопанство. – В: Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания при Софийския държавен университет, 1939, кн. 2-3, с. 136. През периода 1897–1934 г. земеделските площи, засети със зърнени храни обхващат 70–77 % от обработваемата земя, следват тези с фуражни растения и ливадите – 17 %, лозята (4,69 % през 1897 г. и 2,34 % през 1938 г.), маслодайните и индустриалните растения (0,36 % през 1897 г. и 7,41 % през 1935 г.) и др. Прилагам такава статистика изключително заради поредното онагледяване на цялата рекапитулация.

⁶ в. Искра, бр. 320 от 31 декември 1937 г.

⁷ Една от прозаичните причини е все по-сериозната обвързаност на сектори от българската икономика с браншове от Германия и Италия, където българската продукция намира добър пазар.

⁸ в. Искра, бр. 329 от 15 май 1938 г., с. 1. Фирмата износител „Мандел&Караджов” от Пловдив заплаща на производителите „твърда” цена от 3,90 лв/кг. Очакванията за средната реколта е около 600 кг/дка, а максималната от добре отглеждани и наторявани ягоди – 1000 кг/дка.

зеленчукопроизводството, овощарството и лозарството в града и околията. Положителната роля на консервната фабрика се състои в предназначението ѝ да „поглъща“ излишните количества зеленчуци, давайки възможност на пазара да се поддържат задоволителни за производителите цени.

На РКС е разрешено от Министерството на земеделието и държавните имоти да обзаведе вакуумна инсталация за приготвяне на плодови и зеленчукови консерви. Инсталацията е единствената по рода си в Казанлъшка околия.

Към 1939 г. в околията функционират 16 народни консервни работилници. Общото производство достига 80 482 кг зеленчукови и плодови консерви. Разпределението на производството е както следва: Енина – 3 195 кг, Дъбово – 14 645 кг, Зимница – 6 380 кг, Елхово – 1 630 кг, Николаево – 5 435 кг, Габарево – 8 560 кг, Павел баня – 3 841 кг, Голямо село (дн. с. Тъжа) – 1 806 кг, Александрово – 2 247 кг, Долно Сахране – 3 135 кг, Крън – 1 347 кг, Ръжена – 4 025 кг, Копринка – 7 317 кг, Шипка – 2 810 кг, Мъглиж – 7 410 кг и др.⁹

През 1940 г. от околията са изнесени за чужди пазари 298 350 кг ягодов пулп, 90 600 кг кайсиев, 42 490 кг къпинов и 21 750 кг малинов пулп.¹⁰

Тенденциите за преориентация в селското стопанство се онагледева чрез красноречиви примери. Германското дружество „Ханза“, произвеждащо специален тютюн за пури (сорт Вирджиния), през 1938 г. обработва около 800 дка в землищата на селата Александрово и Борисово (дн. Манолово), заплащайки на собствениците наем 340 лева на декар. За целите на дейността си дружеството построява и 14 сушилни за тютюн.¹¹

Към 1936 г. в Казанлъшко са засети (скромно по размера си) 45 дка фъстъци. През гара Казанлък са изнесени 150 000 кг, а от гара Тулово – 50 000 кг. Очаква се общият износ от околията да надхвърли 500 000 кг. Цената варира в диапазона 7,50-8,00 лв/кг.¹²

В Казанлъшка околия през 1936 г. засетите площи с памук възлизат на 552 дка, от които 120 дка се намират в Оряховска община. Само за една година заетите площи с памук почти се удвояват.

⁹ в. Искра, бр. 368 от 31 декември 1939 г.

¹⁰ в. Искра, бр. 390 от 30 ноември 1940 г.

¹¹ в. Искра, бр. 335 от 15 август 1938 г.

¹² в. Искра, бр. 292 от 31 октомври 1936 г.

През 1939 г. Акционерно дружество „Соля“ – София решава да засее терени със соя и в Казанлъшка околия.¹³

Към 1936 г. износът на орехови плодове от околията достига до 556 хил. кг (или 16,91 % от целия износ от страната, възлизащ на 3 287 000 кг). Стойност представлява и дървесината на ореховите масиви, след като съответните такива престават да дават плодове. Дървесината се употребява за изработването на шперплат, на дървени части на огнестрелни и хладни оръжия; ореховите листа намират приложение в медицината и се изнасят в сушено състояние.¹⁴

Като първостепенен овощарски център се очертава Крън, като землището на селото е заето от повече от 1 000 дка овощни градини.¹⁵ Само за шест години размерите на овощните градини в околията са увеличени двойно: 3 111 дка през 1926 г. срещу 6 094 дка през 1932 г.

По отношение размера на земеделските стопанства Казанлъшка околия се характеризира спрямо същите в България с по-голямото си количество на имоти до 50 дка; съответно осреднените данни за околията са 80,6%, а за България – 63,1%. В групите обаче над 50 дка положението е обратно – количеството на стопанствата в околията е под средните проценти за страната. В този случай имаме съответно за околията 19,4% срещу 36,9% за България. С други думи средният размер на земеделско стопанство в Казанлъшка околия е 32,7 дка спрямо аналогичния от 49,4 дка за България. Следователно средният размер на земеделско стопанство в околията е 33,8% по-малък от същия в страната. Сериозният проблем с раздробеността на стопанствата в общодържавен мащаб е представен в още по-изострена форма в Казанлъшкия край.

Въпреки безспорното наличие на положителен ефект от преориентацията на селското стопанство, нейният мащаб не бива да се преувеличава. В самия край на 1937 г. един наблюдател констатира с огорчение, че *„общо взето обаче стопанското съживяване не засяга особено земеделските стопанства в околията“*.¹⁶ Теоретично обоснована още през Депресията и през втората половина на 1930-те години трансформация на селското стопанство не успява да се наложи като водещ процес. Въпреки напредъка в развитието на редица нови (основно технически) култури, *„основен стълб все още остава*

¹³ в. Искра, бр. 346 от 31 януари 1939 г.

¹⁴ в. Искра, бр. 451 от 15 юни 1943, с. 1. На общините се раздават безплатно орехови фиданки, заплатени от Земеделската камара в Стара Загора.

¹⁵ в. Искра, бр. 272 от 15 декември 1935 г.

¹⁶ в. Искра, бр. 320 от 31 декември 1937 г.

производството на зърнени храни”. Все по-масово специалистите започват да изразяват скептицизма си към *„магическата сила на трансформацията*”. Налага се мнението, че зърнените храни са *„били и ще си останат основата на българското земеделско стопанство*”.¹⁷

ЛИТЕРАТУРА:

Близнаков 1938: Т. Близнаков. Нашето земеделско и промишлено производство през 1937 г. – СпБИкД, 1938, кн. 6.

В. Искра: бр. 272 от 15 декември 1935 г., бр. 292 от 31 октомври 1936 г., бр. 320 от 31 декември 1937 г., бр. 329 от 15 май 1938 г., бр. 335 от 15 август 1938 г., бр. 346 от 31 януари 1939 г., бр. 368 от 31 декември 1939 г., бр. 390 от 30 ноември 1940 г., бр. 451 от 15 юни 1943 г.

Егоров 1939: П. Егоров. Опит за установяване пазарността на българското земеделско стопанство. – В: Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания при Софийския държавен университет, 1939, кн. 2-3.

Иванов 2004: М. Иванов. Българското стопанство през второто „златно десетилетие”. 1935-1939 г. – Исторически преглед, 2004, № 1-2.

Пенчев 2009: П. Пенчев. Електрификацията в стопанската политика на българската държава от Освобождението до 1944 г., София, 2009.

Степчич 1935: Г. Степчич. Нашият износ на грозде. – СпБИкД, 1935, кн. 4.

Янчулев 1941: Б. Янчулев. Военно стопанство – пазари и производство. – СпБИкД, 1941, кн. 2.

¹⁷ Трансформацията на селското стопанство в Северна България е сериозно затруднена от климатичните особености, неподходящи за отглеждането на повечето индустриални култури. Иванов М. Българското стопанство през второто „златно десетилетие” 1935-1939 г. – Исторически преглед, 2004, № 1-2, с. 117; Близнаков, Т. Нашето земеделско и промишлено производство през 1937 г. – СпБИкД, 1938, кн. 6, с. 360.

Изглед към Розовата долина, началото на XX в.

СТОЯН ПЪКОВ - СТОТНИК В АПРИЛСКОТО ВЪСТАНИЕ

инж. Недялко Пъков

Това изследване е опит за написване на част от историята на Априлското въстание в България, в светлината на събитията, случили се в навечерието му в Панагюрище и участието на моя родственик, героят стотник Стоян Пъков в него.

Стоян Пъков се е родил през 1834 г. в Панагюрище в семейството на Пенчо Пъков, занаятчия-мутафчия.¹ Родът му произлиза от войнуганското село Войника² (до гр. Ямбол), чието население се състои от християни-българи, заселили се в селото от Сливенския балкан. През XV в. една част от разселилите се войнугански домакинства се установяват в Панагюрище.

Развитието на скотовъдството и недостигът на паша за животните принуждават бащата на Стоян Пъков - Пенчо Пъков, заедно с негов роднина - Иван Пъков и сина му Янко, да напуснат Панагюрище и да се насочат със стадата си от овце и кози към северните склонове на Сакар планина. През 1847 г. се установяват между землищата на четири села - Хлябово, Орлов дол, Главан и Българска поляна. Направили къшла³ за стадата, а местността и до днес се именува *Пъковия кавак* (кошарата била под един стар див кавак - топола). Мъжете избират това място за отглеждане на животните, въпреки че се намира на 250 км от Панагюрище, заради меката зима. Пенчо Пъков взема сина си Стоян (на 13 години), да му помага в грижите за стадата в Хлябово. През пролетта на 1851 г. Стоян Пъков е изпратен в Панагюрище да изучи мутафчийския занаят, за да наследи професията. Баща му Пенчо, Иван Пъков и сина му Янко остават в кошарата и продължават да се грижат за стадото.

От правнука на Стоян Пъков - Георги Пъков, който живее в Панагюрище, получавам информация, че когато го изпраща, баща му заръчва да изучи Пелагия, която е била най-малката сестра, инвалид с

¹ Мутафчийството е занаят, при който се изработват изделия от козинява прежда: торби, чували, дисаги, черги. До средата на XIX в. в Панагюрище работят до 200 мутафчийски работилници със стотици майстори, калфи и чираци.

² Войнуганските селища запазват известна самостоятелност по време на османския период и са сред центровете на българското Възраждане. Войнуците са освободени от повечето данъци в Османската империя, предоставена им е земя и имат право на дял от плячката в походите, в които участват.

³ Къшла - дървена колиба, заслон, заградено място за овце.

едната ръка. Като дете Пелагия пада и си попарва ръката във връщ казан. Заръката на бащата към Стоян била да помогне на Пелагия да завърши класното Девическо училище, за да може да стане начална учителка и да има средства за живот. Стоян Пъков изпълнил бащината заръка.⁴ Пелагия завършва класното училище и става начална учителка през 1870 г. От 1873 г. до избухване на Априлското въстание, учителства заедно с Райна Попгеоргиева в Девическото класно училище в Панагюрище. Пелагия продължава да бъде учителка и след Освобождението.

Вероятно през 1866 г. Иван Пъков се прибира при семейството си в Панагюрище, където има още трима сина - Ганчо, Стефан и Иван. Синът Янко със съпругата си Мария, остават в с. Хлябово.⁵ Раждат им се трима сина и една дъщеря, които създават големия род Пъкови в с. Хлябово (Тополовградско).⁶ Първият син - Иван е роден през 1867 г., вторият - Георги в 1870 г. (моят дядо), третият син - Велико през 1875 г. и дъщерята - Дена през 1873 г.

Стоян Пъков изучил мутафчийството, получил майсторско свидетелство и започнал да работи. През 1857 г. вече е заможен занаятчия и търговец. През 1858 г. се жени. Първото му дете - Георги, е родено в 1859 г., вторият син - Ненчо през 1866 г.

През 1875 г. на Балканите възниква напрегната политическа ситуация. Създават се благоприятни възможности за активизиране на българското националноосвободително движение. Неуспехът на Старозагорското въстание предизвиква разочарование сред част от българската емиграция, но обстановката продължава да бъде благоприятна за въоръжени акции срещу Високата порта. Някои от членовете на саморазпусналия се БРЦК, като отчитат сериозните политически затруднения на Турция и задълбочаването на Източната криза, решават да подготвят ново въстание в България.

В началото на новата 1876 г. определените апостоли преминават Дунав и се заемат с делото. Най-организираните са действията в Четвърти окръг, основно в родопските и средногорските села. Започва военно обучение на мъжкото население, приготвят се запаси от храна и оръжие. При подготовката на въстанието Стоян Пъков е избран за стотник.⁷ Той е един от най-верните хора на Георги Бенковски и негов

⁴ Класното девическо училище в Панагюрище е открито през 1843 г.

⁵ Янко Иванов Пъков създава семейство през 1866 г., на 29 години, в с. Хлябово.

⁶ Хлябово е описано в книги на учителката - краевед Златка Караманова: „Хлябово от древността до наши дни“, 1989 г. и „Родовете на с. Хлябово“, 2006 г.

⁷ Командир на сто въстаника, приравнено към структурата на съвременната войска - ротен командир.

телохранител.

При организиране на военното ръководство е необходимо определяне на командири на въстанието. Тези командири са избрани на събрание от всички членове на Панагюрския революционен комитет, под председателството на Георги Бенковски. Това събрание се провежда късно вечерта на 25 март 1876 г. Единодушно е избран Павел Бобеков за хилядник⁸ - командир на цялата войска на Панагюрище. За стотници са избрани Крайчо Самоходов, Стоян Пъков, Рад Клисаров, Иван Парапупов /Орчо Войвода/, Рад Джунов, Кръстьо Хаджи Томев, Ильо Войвода, Павел Хаджисимеонов, Стоян Тропчев, Никола Хаджигеоргиев. Избрани са и петдесятниците, които заместват стотниците при смърт. На стотниците се дава право сами да си избират десятниците.⁹ На стотника Стоян Пъков десятник е Делчо Хаджисимеонов. Получени са наставления как да подготвят своите чети и как да ги оборудват.

Общото събрание на комитетите от Четвърти окръг, проведено в местността Оборище на 14 април, уточнява плана за въстанието и се взема решение то да избухне на 1 май. Задачата на Стоян Пъков е да охранява присъстващите на събранието със своите юнаци и момчетата от с. Мечка. Свещеникът поп Грую от близкото село Баня заклева военните ръководители. Преди да пристъпи към клетвата, Бенковски произнесъл реч:

*„Господа, преди да дадем клетва за вярност на обещанието си, аз съм длъжен да ви запозная с трудностите на делото, което вие предприемате за първи път в живота си. Ако някой от вас се усееща слаб - да претегли, никой не го принуждава да не се откаже. Всеки военен поход, особено въстаническият, влече подиря си най-големите неприятности, които човек може да срещне в живота си. Много пъти ще се случи всекиму от вас да търпи глад, студ, мъки, всевъзможни болки от неприятелските курушуми, па недай боже и смърт. Ще ви се случи и още, щото един зле ранен четник да го качите на гърба си и да го изнасяте из високи някои върхове, за да го спасите от явна смърт. Готови ли сте и надявате ли се на себе си, че ще можете да изтърпите всичко това за свободата на милоото ни отечество.“*¹⁰

Свещеникът Грую Бански, с кръст и сабя в ръка, изрича молитва и всички целуват кръста и сабята, с това събранието е закрито.

⁸ Военна длъжност - командир на полк.

⁹ Командирите на отделения от 10 въстаника.

¹⁰ Стоянов, З. Записки по българските въстания. София, 1983.

Делегатите на Оборище вземат решение да бъде избрана комисия от девет народни представители (с четиримата апостоли общо 13 члена). Тази комисия трябва да отиде в Панагюрище и изготви устава и програмата на въстанието, като определи деня, в който да избухне. За център на въстанието е определено Панагюрище, което се провъзгласява за седалище на Привременното правителство. За председател на Привременното правителство е избран Павел Бобеков, който е и председател на революционен комитет в Панагюрище. Избрани са началник на тайната полиция - Орчо Войвода и знаменосец - Крайчо Самоходов.¹¹

На 15 април 1876 г., късно през нощта, деветте народни представители и апостолите пристигат от Оборище и отсядат в къщата на Стоян Пъков. Те пътуват с охрана от стотниците Орчо Войвода, Крайчо Самоходов и Стоян Пъков, придружени от четници. Къщата на Стоян Пъков се намирала в южния край на Панагюрище. Народните представители провеждат едно заседание на 16 април там и от съображение за сигурност се преместват в къщата на Иван Леков при Бенковски.¹² Тринадесетчленната комисия, избрана на събранието на Оборище, изпълнила задълженията си - написан е устав, военен план за въстанието и прокламацията към българския народ. Народните представители заминават на 19 април, а Бенковски и апостолите се преместват в къщата на Иван Тугев, близо до Лековата къща.

Стотникът Стоян Пъков и неговите заместници изпълняват задачата си - да обучат въстаниците, за които отговарят, на военно дело: отлично да стрелят с пушка и револвер, добре да боравят с нож, кама и сабя. За обучение по стрелба използват големите мешови и букови дървета, намиращи се в гората между Панагюрище и с. Баня, като са поставяли мишени. Стоян Пъков ги обучава да станат отлични стрелци, да могат да си правят окопи, ограждения, пусии, места, откъдето да стрелят и да бъдат защитени от куршумите на турците. Помага им да бъдат добре оборудвани с дрехи, цървули, торби с храна, покривала за пушките от дъжд. Учи ги как да оказват помощ на ранените си другари, на дисциплина и безстрашие в боя!

Въстанието избухва преждевременно! До Панагюрище от Копривщица е изпратено „Кървавото писмо” и Бенковски и Волонезава обявяват въстание на 20 април 1876 г. Населението се събира на площада, където се освещава знамето, ушито от Райна Попгеоргиева. Бенковски сформира известната Хвърковата чета и

¹¹ Стоянов, З. Цит. съч., с. 309.

¹² Пак там, с. 312.

обхожда селата с призив да се вдигнат на въстание.

Забива черковна камбана в Панагюрище, загърмяват пушки и дървените клепала зачукват! Стоян Пъков и другите стотници обикалят къщите на зачислените им въстаници с нареждане да облекат въстаническите дрехи и въоръжени да излязат на площада. Множеството на мегдана се увеличава с всяка минута. Броят на въстаниците достига 500. Военният съвет избира Иван Соколов за военен комендант. На него поверяват да укрепи града, понеже е запознат с военните науки. Най-важната отбранителна позиция е на пазарджишкия път, по който се очакват турски войски, разтоварени на гара Пазарджик, да настъпят към Панагюрище. Пътят разкопан, с дълбоки и широки окопи, мостът над река Луда Яна - съборен, да не могат да преминават турските каруци на обоза и оръдията. На тази позиция са оставени да пазят голям брой въстаници.¹³

Хиляди жени, мъже, деца идват от съседните села в Панагюрище да търсят закрила и помагат в изграждане на укрепления. За укрепване на позицията Балабанова кория са изпратени стотниците Стоян Пъков и Рад Клисаря с двеста четника. Отбранителната позиция на връх Кукла е поверена на стотника Тачо Тропчев. Позицията в местността Спасовден е защитавана от стотника Никола Хаджи Георгиев.¹⁴

Рано сутринта на 26 април донасят съобщение до Бенковски, че всеки миг Панагюрище ще бъде ударен от турците. Бенковски избира гората на Еледжик като голям въстанически център, в който намират закрила хората от въстаналите села Церово, Мухово, Калугерово, Лисичево, Виноградец, Горно Воршило и Долно Воршило.

Най-дългата позиция е тази на Зли дол, два километра, която защитава от нападение от изток. Тя е поверена на стотниците Христо Благовев и Нейчо Калъча, заедно с Харалампи Караджов. На тази позиция се сражава и Стефан Почеков - учителят от Казанлък, член на Клисурския революционен комитет.¹⁵

Главнокомандващият Хафуз паша води двехилядна редовна турска войска с два ескадрона кавалерия и артилерийска част от 12 оръдия, среден калибър „Круп“, въоръжена е с модерните пушки „Мартини“ и американски „Винчестер“. Заедно с тях вървят

¹³ Стоянов, З. Цит. съч., 348-360.

¹⁴ Меченов, Л. Панагюрска памет, 2013, 80-86.

¹⁵ По случай 140 г. от Априлското въстание в гр. Казанлък е открита паметна плоча на Стефан Почеков, член на Клисурския революционен комитет, убит на 8 май 1876 г.

мобилизираните добре въоръжени три хиляди башибозуци, черкези и татари. Тази петхилядна войска тръгва да се бие срещу около 1 000 защитници по всички отбранителни позиции. Въстаниците, въоръжени с пушки кремъклийки и евзалии, пищови, ножове и черешови топове, без военен опит и подготовка, застават стоически срещу многократно превъзхождащ ги противник. Първото кръвопролитно сражение с войската на Хафуз паша става на 27 април, в района на Черяшката река (на 8 км от селището). На тази позиция се сражава и Стоян Пъков, защитава левия ѝ фланг. Турците са принудени временно да отстъпят, но на 28 април мощна атака с многобройна турска войска разбива защитниците. Оцелелите въстаници отстъпват към Панагюрище и се позиционират на Балабанова кория (на един час път от Панагюрище на изток). Там се установява с четата си и Стоян Пъков. Битката е много важна за изхода на въстанието. Защитата е поверена на стотниците Стоян Пъков и Рад Тусчийски.¹⁶ 160 въстаници ще се сражават с 2 000 редовна турска войска и 3 000 башибозуци.

На 29 април сутринта тръгва 5 хилядна турска войска към позициите на Балабанова кория с викове „*Аллах да помага*“. От тридневната битка на Балабановата кория турците имат 400 убити и 200 ранени. Въстаниците дават 62 убити и 27 ранени, оцелелите около 60 въстаници се завръщат към Панагюрище.

Стоян Пъков и Рад Клисаря с четниците са на позициите Каменица, Маньово бърдо и Спасовден, които се намират на височината на изток от Панагюрище. Това са последните отбранителни позиции до Панагюрище. Въстаниците се сражават героически, опитвайки се да задържат турското настъпление, за да може населението на Панагюрище и хората от десетте села, намерили закрила в него, да се спасят с бягство в гората. Разбитите въстаници отстъпват към Панагюрище и се барикадират в къщата на Делчо Хаджисимеонов, в края на селището. След като превземат всички отбранителни позиции на Панагюрище, турците разполагат 12 крупови оръдия на позиция и започват да го обстрелват. Падналите снаряди убиват хора, събарят къщи, църкви и училища.

В къщата на Делчо Хаджисимеонов идват 60 въстаници, водени от Делчо и заедно с четниците на Стоян Пъков и Рад Клисаря,

¹⁶ В книгата си „Бенковски“, Яна Язова описва Стоян Пъков като строен, висок, черноок, с къс мустак, мълчалив и крайно сериозен. Въстаниците, които командвал, имали респект от него и изпълнявали точно поставените задачи. Стотникът Рад Клисаря Яна Язова представя като нисък, слаб, с бяло лице и руса коса, бързоподвижен, весел, бърбурив и крайно безстрашен. – Язова, Я. Бенковски, 2004, с. 535.

организируют кръгова отбрана, скрити зад високите и дебели зидове.¹⁷ Улицата, която водела към Хаджисимеоновата къща, е тясна. При организирането на отбраната са залостени голямата и малката порта и подпрени отвътре. Хората на Долната махала, около 80 жени с малки деца и старци, търсят спасение в къщата. Стоян Пъков и Рад Клисаря избиват малки дупки на долния етаж в дебелите зидове, откъдето се открива фронт за добър обстрел. Пушките им пълнят двамата братя Делчо и Павел Хаджисимеонови. След продължително сражение, лично главнокомандващият Хафуз паша изпраща делегация от турски офицери, да убеждават въстаниците да се предадат. Преговорите са водени от Стоян Пъков и Рад Клисаря и отговорът на защитниците е, че до един ще умрат, но няма да се предадат!

Това петчасово задържане на войската на Хафуз паша дава възможност на хората от Долната махала да се оттеглят на юг и да намерят спасение в местността Бистрено дъно. Хафуз паша, след превземането на Панагюрище, казва: *„Ако тия комити имаха двадесет души такива юнаци /като Стоян Пъкова и Клисаря/ то ние не можехме влезе така лесно в това московско село“*.¹⁸ Турското командване поставило едно оръдие „Круп“ на позицията срещу Хаджисимеоновата къща и започнали да бомбандират къщата. Това е последния петчасов кървав бой на 30 април - *„Опушени, с опърлени вежда, изпотени от напрежение държели пушките в ръце Рад Клисаря и Стоян Пъков на позицията. Над къщата профучал снаряд от оръдието, който прехвърлил къщата и паднал в близките съседи. Децата пицели и се свивали в полите на пребледнелите им майки. Втория снаряд паднал в двора на Хаджисимеоновата къща... При това положение нямало смисъл да се задържа тази позиция. Стоян Пъков, Рад Клисаря и Делчо хаджи Симеонов решили да изведат от къщата жените, децата и старите хора... През задния комишулук¹⁹, водени от Делчо Хаджи Симеонов, тръгнали жените с децата и старите хора. Децата знаели да пазят тишина, водени от своите майки, вървели притиснати до тях по пътя. Едно от децата, изплашено от минаващо куче, силно изпищяло. Жените изтръпнали, че ще ги усетят турците. Майката на изплашеното дете свалила кърпата от главата си и запушила устата на детето, взела го на*

¹⁷ Къщата на Делчо Хаджисимеонов била двуетажна, с високи каменни дебели стени, в Долната махала, където се намирала и къщата на Стоян Пъков. Пред къщата имало чешма, която течала с единият чучур на улицата, а другият чучур течал в двора на къщата. Отпред бил мегданът и хорището на махалата.

¹⁸ Стоянов, З. Цит.съч., с. 424.

¹⁹ Комишулук - малка врата между дворове на съседи.

ръце и продължила да върви с другите към бостаните. Тъкмо прекосили водата на реката и се затулули в гъстия върбалак на брега на реката, се появили турци на коне. Жените замръзнали на място от страх, притулени зад върбите. Стоян, Рад и Делчо, залегнали зад брега, наблюдавали движението на турците. Последните оглеждали брега, но вечерната тъмнина им пречела да видят скритите жени и старци. След малко турците се отправили обратно към Панагюрище. Когато се отдалечили, жените си отдъхнали. Делчо ги повел покрай пътеката под брега на рекичката Мерул, а Стоян и Рад ги охранявали отзад. Минали край гробището. Надгробните кръстове хвърляли зловеща сянка, сякаш зад всеки кръст имало скрит човек. Изтръпнали, жените се спрели и гледали плахо към тях, без да продължат нататък. В този момент Рад Клисаря прекосил през гробището и отишъл при тях. Жените се успокоили и добили кураж, тръгнали след Рад, който ги водел, а след него вървял Делчо, а Стоян Пъков пазел отзад. Преминали през рекичката Мерул и се озовали на връх Вити чучур. Навлезли в гората и всички въздъхнали успокоени. От върха се виждало горящото Панагюрище. Къщите приличали на големи запалени факли. От време навреме се чувал пукот на пушки. Артилерията продължила да бие по Хаджисимеоновата къща. Силен гръм разтърсил околността. Снаряд бил паднал и взривил второто буре с барут, което се намирало в къщата. Цялото небе почервеняло. През целия ден никой не бил слагал хляб в устата. Трябвало да се намери храна. По мнението на Делчо, всички се отправили към местността Бистрено дъно, където се бил скрил селския козар със стоката. След два часа път пристигнали на Бистрено дъно. Народът правилно бил назвал това скрито място така. От североизточна страна се заграждал от високия връх Тангур. На запад го прикривали възвишенията на Граждане, а на юг гъсти дъбрави на усойна. На юг по течението на рекичката Гръчки дол се показвали зъбери и стени на средновековното българско село Красен. В най-ниската част като дъно на голям котел се очертавала малка поляна с няколко чисти бликащи извора. В продължение на две седмици голяма част от жителите на Долната махала и Дринча, скрити на това потайно място се спасили от ножа на турците. Стоян Пъков, Рад Клисаря, Делчо хаджи Симеонов се грижили за прехраната и охраната на хората“.²⁰ От защитниците в Хаджисимеоновата къща и от хората, намерили закрила там, няма убити и ранени.

Възторженият Захари Стоянов ще каже: „Панагюрци

²⁰ Меченов, Л. Бистрено дъно, в. Оборище, бр. 51 от 20 декември 1975 г.

обезсмъртиха своя скромен градец. Тяхното Оборище и градът им трябва да държат първо място в страниците на българската история“.

Хафуз паша издава заповед хората от горите да се завърнат в Панагюрище, като им гарантира живота. Започват да се прибират хората по къщите, така постъпват и намерилите убежище в Бистрено дъно, прибира се и Делчо Хаджисимеонов. За обикновените хора пашата проявява милост, но за организаторите на въстанието е безмилостен. Навсякъде дебнат неговите подчинени да заловят някой от ръководителите. Стоян и Рад Клисаря знаят това добре. Двамата вземат решение, под прикритието на Средна гора да се придвижват към Цариград, като се надяват богати панагюрци да им помогнат за документи от Руското консулство, да могат да заминат с параход за Русия. Стоян Пъков знае, че пътищата и горските пътеки са завардени и взема ловното си куче да му обажда, като приближават хора. Приемат следния начин на придвижване - през деня почиват в гората, а нощем слизат в полето, за да се движат по-лесно и бързо. Така те стигат до землището на с. Веригово (квартал на гр. Хисар) през нощта. Движат се в голо поле, когато са обкръжени от турска потеря. В неравен бой двамата герои са убити, съсечени са главите и ръцете им. Потерята заминава, вярното куче на Стоян Пъков захапва и издърпва от тялото му вълненото кърваво елече и го завлича към Панагюрище. Разстоянието от Хисар до Панагюрище е 30 км! Посред нощ кучето пристига с кървавото елече пред пътната врата на Стояновата къща и започва силно да лае и вие. Близките на Стоян излизат, виждат и познават елечето на Стоян и по това разбират, че е убит.²¹

Сведение за убийството на Стоян и Рад според мен може да пристигне в Панагюрище по три начина. Първият, най-вероятен за мен - след като са убити и са взети лични вещи и оръжие, командирът на потерята е направил рапорт до началника си в Пловдив, той е изпратил писмо до мюдюрината в Панагюрище и така са били уведомени близките на Стоян. Вторият вариант - турчин от потерята от близките села, като е разбрал кои са убити да е споделил с някой панагюрец и той да е донесъл информацията. Има и трети вариант - вероятно е можело да се разбере къде е убит от изготвените списъци на живите и убитите панагюрци.

Стоян Пъков е убит на 42 години, оставил съпруга и две момчета сираци. Големият му син Георги е на 17 години, малкият син Ненчо на 10 години - те поставят основите на големия род Пъкови в

²¹ По разказ на Георги Пъков, правнук на Стоян Пъков /бел. на автора/.

Панагюрище.

Стоян Пъков е записан в списъка на IV Панагюрски революционен окръг под № 1581, а в списъка на панагюрските въстаници е под № 206.

Признателните панагюрци поставят паметна плоча на Хаджисимеоновата къща с името на Стоян Пъков и Рад Клисаря. Всяка година на тържествената заря-проверка от годишнината от Априлското въстание след апостолите Бенковски, Волов, Каблешков, Бобеков зачитат и имената на стотниците Стоян Пъков и Рад Клисаря. Има и улица на името на Стоян Пъков, която се намира в квартала, където е живял.

Сведение за родовете, носещи фамилията ПЪКОВИ в Панагюрище

В държавния архив - гр. Пазарджик намерих името на Мария Стояновица Пъкова в Протокол № 25 от 5 май 1905 г. на община Панагюрище. Тя с още шест свидетели гарантира, че четника Делчо Павлов Кисъв е бил член на Тайната полиция за поборническа пенсия. Ако е била съпруга на Стоян Пъков, е родена през 1838 г., с четири години по-млада от Стоян. През 1905 г. Мария Стояновица Пъкова е била на 67 г. Правнуците на Стоян Пъков не са сигурни в това, че Мария е била съпруга на Стоян Пъков.

Имотът на Стоян Пъков е разделен на две. Южният парцел е на сина му Ненчо, има къща по средата на парцела, която още стои на един етаж. На източния край на парцела има двуетажна къща на учителката Пелагия – сестра на Стоян Пъков. Северният парцел, в който е била работилницата на Стоян Пъков, е живял сина му Георги със семейството си. Сега в този имот живее внука на Георги - Георги Пъков и сина му Стоян Пъков. Георги Пъков е майстор - мебелист, бил е началник-цех. Неговият баща - Стоян Пъков е бил майстор-лютиер. Той е внук на героя Стоян Пъков и носи неговото име.

Георги Пъков със съпругата си Мария построили голяма двуетажна къща. Имат две деца - Паца и Стоян. Паца е детска учителка, съпруг - Стойко. Имат дъщеря Ива, Петър и внук Георги. Живеят в гр. Пловдив. Синът на Георги Пъков се казва Стоян Пъков. Той е второ поколение с името на героя Стоян Пъков.

Върху основите на работилницата, където е работил Стоян Пъков, младият Стоян е съградил красива двуетажна къща. Той се занимава с търговия, имат три магазина на центъра на Панагюрище, където работят със съпругата си Любка. Имат дъщеря Мария.

Правнучката на героя Стоян Пъков е уважаваната учителка Лидия, тя е сестра на Георги Пъков и скулптора Делчо Пъков.

Съпругът ѝ се казва Петко - учител. Имат един син Радостин. Много уважавано семейство в Панагюрище.

Правнукът на Стоян Пъков е скулпторът Делчо Пъков. Паметниците, които той направи, са една история на Панагюрище за идните поколения - големият мраморен паметник на Райна Попгеоргиева до Историческия музей в Панагюрище, внушителният войнишки паметник, паметникът на Райна Попгеоргиева в бащината ѝ къща, под който са положени костите ѝ, бюст-паметник на Георги Бенковски пред Общината, бюст-паметник на Орчо Войвода на главната улица до площада. В парка на Панагюрище са бюст-паметниците на Събо Николов и Павел Дели Радев, в София: бюст-паметник на Тодор Александров.

Делчо и съпругата му имат две деца - Димитър и Калина, внуци - Радостин и Андрея и правнуци - Мартин, Деян и Катрин, които живеят в гр. София. Правнуците му Георги и Делчо наследили от дядо си Стоян Пъков – героя неговото хоби и са големи ловци.

Стефан Пъков със съпругата си и дъщеря си Милка живее в Панагюрище. Добро и уважавано семейство в Панагюрище. Стефан се интересува много от история. Доста информация ми е дал за неговия род, с помощта на която направих родословното дърво. Той ми разказа за потомците на Деян Пъков, които живеят в Панагюрище. Той имал дъщеря Стоя, синове Иван и син Кузо.

Друг много уважаван род в Панагюрище е родът на учителя Ганчо Пъков. Неговото семейство живеело в долната махала на Панагюрище. Тяхната къща е близо през улицата на изток, до имота на героя Стоян Пъков. После се преместват в центъра на Панагюрище. Бащата на учителя Ганчо, Иван Пъков е роден 1872 г. и убит в Балканската война при Одрин на 13 март 1913 г., на 41 години. И те са били мутафчий. Иван оставил бременна жена си, не доживял да види сина си Ганчо. Ганчо завършил гимназия в Панагюрище и Софийския университет и станал учител в гимназията по математика, впоследствие - директор. Съпругата му е Верка Манева Пъкова. Дъщеря им Мария Ганчева Пъкова завършва Софийския университет, специалност Българска фиология, член-кореспондент на Българската академия на науките. Свързва живота си с големия български скулптор Димитър Попов от близкото село Баня, който е изработил големия паметник от бронз на героя от Априлското въстание поп Груйо Бански. От техния брак се ражда син - Борислав Попов, завършил Софийски университет, специалност Българска филология, защитил докторска титла. Борислав Попов е зам. декан на Български югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград.

В двора на СУ „Нешо Бончев“ в Панагюрище доц. Борислав Попов през пролетта на 2017 г. засади вековно дърво, Американски дъб, в памет на своя дядо учителя Ганчо Пъков. Заедно с Борислав Пъков и правнукът на героя - Георги Пъков изградихме комитет и с официално писмо поискахме разрешение да засадим два вековни дъба в „Алеята на Априлци“ по случай 141 г. от Априлското въстание и смъртта на родственика Стоян Пъков. Разрешението ни бе дадено и в присъствието на дългогодишния уредник и бивш директор на Историческия музей в Панагюрище Георги Керкеняков засадохме дърветата.²²

Другата дъщеря на учителя Ганчо Пъков е Екатерина Ганчева Пъкова. Съпругът ѝ - Георги Финджеков е от Панагюрище, имат дъщеря Вера. Семейството на Екатерина живее в град Варна. Има много осъществени проекти в курортите Златни пясъци и Дружба. Професор-доктор Мария Ганчева Пъкова /Попова/ е най-образованата личност в рода Пъкови в цялата страна. Съпругът ѝ Димитър Попов дълги години е изготвял проект за паметник на убитите на 16 юли 1877 г. в църквата на с. Любенова махала, Новозагорско - това е второто голямо клане в християнска църква една година след Батак. Скулпторът Димитър Попов решил да направи паметник в двора на църквата с четири ниши, в които има жени, прегърнали деца. Проектът е утвърден, но неосъществен поради финансови причини. Дано се намерят родолюбци и патриоти за осъществяване проекта на този достоен българин.

Семействата на Пенчо Пъков и Иван Пъков упражняват занаята мутафчийство. Синът на Иван Пъков, Янко Пъков обработва земи в землището на село Хлябово. След време оставя земеделието на децата и се захваща с угодяване на телета за продан. Синовете на Иван Пъков - Ганчо, Стефан, Иван и техните наследници и до сега живеят в Панагюрище и се уважават като роднини.

Друго сведение за наш родственик е намерено във Военния архив във Велико Търново. От него ние научаваме, че Янко Иванов Пъков (роден в 1882 г. от град Панагюрище, син на Иван Пъков) е участвал в Балканската война, в качеството си на кандидат-подофицер. Убит на позициите на Болаир през 1913 г.

²² За тази наша инициатива излезе статия в панагюрския весник „Време“, № 8 от 12 май 2017 г.

Наследниците на героя Стоян Пъков уважават всички родственици, носещи гордо фамилия Пъкови в Панагюрище и страната.²³

ЛИТЕРАТУРА:

Йонков 1993: Хр. Йонков. Числен, социален и класов състав на революционерите в Априлското въстание 1876. Историко-социологическо изследване на IV революционен окръг, София, 1993.

Караманова 1989: З. Караманова. Хлябово от древността до наши дни, 1989.

Караманова 2006: З. Караманова. Родовете на село Хлябово, 2006.

Меченов 2013: Л. Меченов. Панагюрска памет, Пловдив, 2013.

Стоянов 1983: З. Стоянов. Записки по българските въстания, София, 1983.

Язова 2004: Я. Язова. Бенковски, София, 2004.

²³ Авторът на статията Недялко Димитров Пъков е роден на 10 януари 1954 г. в с. Хлябово. Основното си образование завършва в родното си село, а средното в гр. Казанлък. Учи в Железопътния институт в град София и се дипломира със специалност „Експлоатация и ремонт на електрически локомотиви“. Работи като локомотивен машинист на пътнически влакове и се пенсионира в системата на железниците. Семейен, с две дъщери и един внук. Недялко Пъков живо се интересува от българската история. Член е на Краеведското дружество в Казанлък. Председател е на два Инициативни комитета за направа на паметни плочи. На 1 май 2012 г. в с. Хлябово тържествено е открита паметната плоча на героя от Априлското въстание - стотника Стоян Пъков. Недялко Пъков организира родова среща в селото, изготвя албум и история на род Пъкови.

СТОЯН ПЪКОВ

роден 1834г - убит 13.05.1876г
стотник в Априлското въстание

*Паметна плоча на Стоян Пъков в с. Хлябово, открита на 1 май 2012 г.
Черешовият топ е изработен от Недялко Пъков.*

ВЕСТНИК „РОЗОПРОИЗВОДИТЕЛ“ ЗА КООПЕРАТИВНОТО РОЗОПРОИЗВОДСТВО ПРЕЗ 20-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК

Радослав Петков

В изложението се разглеждат актуални проблеми на българското розопроизводство през 20-те години на ХХ в., представени на страниците на в. „Розопроизводител“. Вестникът е информационен и ръководен орган на Съюза на българските розопроизводители и респективно защитава гледната точка на ръководствата на кооперативния сектор в бранша. Кооперациите в българското розопроизводство като цяло разширяват дейността си през анализирания период, но срещат сериозни трудности в постигането на външнотърговски успехи и иницирирането на законодателни промени и проекти.

Целта на статията е да анализира проблемите, пред които се изправя дребният и среден розопроизводител, решенията, които трябва да вземе, за да спаси бизнеса си от търговци и прекупвачи на розово масло и розов цвят. За тази цел е използван в. „Розопроизводител“, който е информационна трибуна на всичко случващо се в Съюза на българските розопроизводители и в розопроизводството като цяло. Във вестника са засегнати различни теми, свързани с розопроизводството: законопроекти, свързани със защита на розопроизводството; статистика за реколтата; проблеми и изследвания в отглеждането и развитието на растението; иновативни решения за облагородяването на почвите; апели и призови за обединение и борба с крупните розотърговци.

След VIII конгрес на Съюза на българските розопроизводители през 1922 г., на 25 юли в град Казанлък за първи път излиза в. „Розопроизводител“ и се печата до 20 май 1933 г. От него през годините са отпечатани девет броя. Разпространяван е между всички членове на Съюза, които са призовавани да го предлагат и разпространяват пред по-широка публика с цел разширяване, обогатяване и засилване влиянието и ролята на Съюза на българските розопроизводители у нас и в чужбина.

Като трайна характеристика на стопанския живот в Казанлъшката долина още от XVIII в. се налага отглеждането на маслодайната роза. От нея чрез дестилация се извличат розово масло и розова вода, които се радват на широко търсене, както в Османската империя, така и на европейските пазари.¹

¹ Пенчев, П. Казанлъшкият край през Възраждането, София, 2005, с. 27.

Променените икономически и социално-политически условия в Османската империя през XVIII в. дават възможност на местните българи да заемат все по-важно място в занаятчийското производство и търговията с различните селскостопански суровини и материали. Мощен тласък на икономическия просперитет дават отглеждането на маслодайната роза и дестилацията на розово масло. Износът на розово масло в голяма степен съдейства за появата на едра буржоазия през последния етап на Възраждането.²

В началото на второто десетилетие на XX в. българското общество се намира в състояние на дълбока криза. Двете национални катастрофи предизвикват сериозна социално-икономическа и политическа дестабилизация.³ Оправдано Н. Д. Смилов твърди, че *„след несполуките на войната България преживява една вътрешна стопанска и политическа революция, която се изразява в обща нестабилност и несигурност. Засегнати са силно гражданските свободи и основните институти на нашия стопански живот, капиталите в досегашните им форми и собствеността. Нашите индустрии, нашата търговия, нашите акционерни дружества, нашите кооперации са в застои и загуби, а самото земеделие се развива със своята примитивност и е привидно добро.“*⁴

Кооперативното розоварене заема важно място в историческото развитие на розарството у нас. Чрез борбите на дребните розопроизводители против едрите фабриканти и за самостоятелна продажба на розово масло, то носи белезите на икономическите и политическите промени, настъпили в нашата страна.

За да не отидат при едрите розотърговци, финансово слабите розопроизводители създават спестовни дружества, където срещу членски внос се отпускат заеми с нисък лихвен процент. Такива дружества в Казанлъшко до 1894 г. се основават в Енина, Крън, Мъглиж, в град Казанлък – две. В лицето на Константин Бозвелиев кооперативното движение намира своя най-голям радетел и пропагандатор.⁵

От началото на XX в. настъпват промени в производството на розово масло, които от своя страна довеждат до изменения в отношенията между розотърговците и розопроизводителите. Едрите

² Пенчев, П. Цит. съч., с. 11.

³ Първанова, Р. Демократическият сговор и неговото управление (1923-1931). - В: Исторически преглед, 1994-1995, кн. 3, с. 19.

⁴ Смилов, Н. Стопански преглед. - В: СпБИкД, 1922, кн. 1-2, с. 88.

⁵ Зарев, К. История на българското розопроизводство, Пловдив, 1996, 104-105. В книгата си авторът споменава търговските тефтери на розотърговци от Казанлъшко: П. Орозов, братя Папазови, Христо Христов и К. Шипков.

розотърговци Шипкови, Папазови, Христо Христов, Петко Орозов, Христо Бацуоров, Енчо Багаров и др. строят модерни розоварни в Казанлък, Карлово, Розино, Кърнаре и др. По този начин те стават производители на розово масло, а фабриките им се нуждаят от розов цвят. Това слага началото на спекулациите с цените на розовия цвят през следващите три десетилетия и увеличаването на фалшификациите с тереше.⁶

Според Т. Н. Караваневски розопроизводителите трябва веднъж завинаги да разберат, че всички капитали са в ръцете на техните посредници - търговци, от които ще трябва да се освободят само чрез коопериране. Това коопериране трябва да стане въз основа на самото производство и неговия инвентар: кооперативно сдружение на нашите розопроизводители чрез тяхното имущество и необходимият кредит от Земеделската банка, е най-сигурния път на финансовата им сигурност. Отново според Т. Н. Караваневски собствените казани, розови градини и всички други принадлежности на съществуващото розопроизводство, са наличните и здрави елементи за такова едно кооперативно сдружение. Непосредствено след това засятата площ се сумира, разширява, ипотекира, за да може да има и нужния жив капитал в сдружението и по такъв начин розопроизводителната кооперация е основана, за да може след това да бъде като такава кредитирана и в Българската Земеделска Банка. По този начин държавата ще поеме непосредствения контрол върху производството и може би ще го тласне към развитие, което до момента търговците с техните стари порядки спират.⁷

В изказване на Съюза на българските розопроизводители във в. „Розопроизводител“: *„Съюзът на българските розопроизводители апелира българския розопроизводител да се опомни и разбере, че спасението му е в сдружението и ако не иска да бъде плячка на ненаситния лихвар – търговец, трябва да се подкрепи и засили розопроизводителния съюз, да пази казанчето си и да не дава цветето си под 15 лева килограма.“*⁸

Сдружените розопроизводители мислят, че банката трябва да си остане само кредитор и висш контролор, а съюзът да е организатор на отглеждането, варенето, продажбата и пр., за което е необходимо законодателна санкция.⁹

⁶ Зарев, К. Цит. съч., с.108. Тереше – гераниево масло, добивано от здравец и индрише.

⁷ Караваневски, Т. Розовата ни култура, София, 1923.

⁸ в. Розопроизводител, бр. 4 от 15 май 1928 г.

⁹ в. Розопроизводител, бр. 1 от 25 юли 1922 г.

Според статия във в. „Искра“ от 1999 г. със заглавие „Кооперативно движение „Роза“, автор Антони Цанков, основателят на Казанлъшката популярна банка Стоян Кильов замисля създаването на розопроизводителна кооперация като отделен бранш от банката (но финансирането да бъде от последната). Работил дълги години като секретар-счетоводител в розотърговската къща на „Бончев и Кидов“, той излиза оттам с добра подготовка в областта на розотърговията. Замисля, чрез създаване на кооперации, да подпомогне дребните розопроизводители и да намери сигурен пазар за розовото масло в странство. Въодушевен от това желание, Стоян Кильов основава на 10 август 1912 г. кооперация, наречена Кооперативно сдружение на съединените розопроизводители „Роза“ със седалище град Казанлък. В началото сдружението наброява около 30 члена с дялов капитал 5 000 златни лева, разпределени по 100 златни лева в дял. Към него е обзаведена лаборатория с всички необходими уреди за изпитване чистотата на розовото масло. Създадена е жива връзка между розопроизводителните райони от Казанлъшка, Новоагорска, Староагорска, Брезовска и Карловска околия. В лабораторията постъпват проби от розово масло за изпитване и окачествяване. Премахва се фалшификацията и се осигурява чисто кооперативно розово масло на потребителите в чужбина. За да затвърди създадената кооперация „Роза“ банката си поставя две цели: 1) да кооперира и подстрекава розопроизводителите да произвеждат еднакво чисти масла и обединени в едно да търсят пазари в чужбина. Реализацията да се осъществява в единни твърди цени, изгодни за купувач и производител; 2) създаване на нови модерни розоварни по селата, като произведените масла се внасят в градската кооперация.

Обаче и тук, както и в други начинания, много от розопроизводителите по селата проявяват типично недоверие и членовете кооператори не внасят своите масла в кооперацията. Обезпокоен от това развитие, Управителният съвет на розопроизводителното сдружение „Роза“ свиква в гр. Казанлък конгрес, който се провежда в залата на Популярна банка. Конгресът е много оживен и бурен. Изказват се делегати с различни мнения и становища по бъдещия развой на кооперацията. Стига се до разцепление, като кооперация „Роза“ остава за Казанлък и Казанлъшки район. Розопроизводителите от Карловски и Брезовски район създават нова кооперация - Съюз на Българските розопроизводители.¹⁰

Тази нова кооперация се узаконява през 1914 г., *„като дейността на съюза беше стреснала доста тези спекуланти, които*

¹⁰ в. Искра, бр. 22 от 4 юни 1999 г.

нямат стрък гюл, а градят палати от него. Последните правиха и правят всичко възможно да компрометират съюза, както пред външния търговски свят, така и сред българските розопроизводители“.¹¹ Съгласно устава за членове могат да се приемат специалисти по земеделие и др., но не и розотърговци, експортъори на розово масло, лихвари или производители на розово масло, които не притежават собствени градини с рози. Целта на Съюза е да изучава нуждите на розопроизводителите и да защитава интересите им, да организира задружна дестилация и самостоятелна продажба на розово масло, да премахне фалшифицирането на маслото, да спомага чрез кредити за внасянето на нови машини за по-модерно дестилиране.¹² За такава голяма дейност обаче средствата на съюза са слаби. Ето защо, в случая, държавата следва да се яви като необходим крепител и защитник в морално и материално отношение.¹³

В изложение от Съюза на Българските розопроизводители до председателя на Народното Събрание, представителите на XIX Обикновено Народно Събрание и Министъра на земеделието и държавните имоти се казва: „Днес (1922 г.), когато се готви закон за подпомагане на розопроизводителите, мислим, че трябва да се чуе гласа на тези розопроизводители, които съставляват съюза. Тяхното мнение е казано в тазгодишния им конгрес, изразено в следната резолюция: „Днес, 2 април 1922 г. VIII редовен конгрес на Съюза на Българските розопроизводители в село Рахманлий,¹⁴ Пловдивска околия, като изслуша рефера на розовата култура държавата, разгледа член по член законопроекта за подпомагане на розопроизводителите и след станалите разисквания, взе в предвид: Съюзът на Българските розопроизводители има 6 (шест) кооперации в седемдесет общини из розовата област, повече от хиляда лични члена, които в духа на съюзния устав се стремят да образуват нови кооперации – розопроизводителни огнища; Съюзът е единственият най-близък фактор в розопроизводството, че неговите стремления и крайни цели обобщават положението в законопроекта за подпомагане на розопроизводителите; Съюзът се явява помощник на същата за улесняване и разрешаване на всички въпроси, относно образуването, напътването, надзираване на кооперативните розоварни, доставяне на материали, необходими за

¹¹ в. Розопроизводител, бр. 1 от 25 юли 1922 г.

¹² Маринов, М. Към въпроса за розопроизводството в Казанлъшкия край през 20-те години на XIX век. – В: Казанлък в миналото и днес, кн. IX, София, 2016, с. 260.

¹³ в. Розопроизводител, бр. 1 от 25 юли 1922 г.

¹⁴ дн. с. Розовец, общ. Брезово, обл. Пловдив.

*розопроизводителите; Съюзът най-правилно и най-бързо може да се справи с костуемите и пазарни цени на продуктите от розопроизводство, както и да предпази розопроизводителите от нелоялна конкуренция при покупко-продажбата; Съюза не изключва културно-просветната дейност в розопроизводството и крайната му цел е да премахне фалшификацията на розовото масло; Съюзът е и ще бъде страж за запазване интересите на розопроизводителите и техните придобити права“.*¹⁵ С това си изказване новосъздадената кооперация се опитва да представи на държавата възможността да се справи самостоятелно с управлението на розопроизводството, като независим контролен орган.

За целта Съюзът на българските розопроизводители излиза с решения и конкретни предложения за допълнения в Закона за розопроизводството: В чл. 1 към думите „*държавата съдейства за развитието на розопроизводителите*“ да се прибави следното: „*посредством Съюза на Българските розопроизводители, като го субсидира за неговата културно-просветна дейност*“; Към чл. 3, ал. втора, да се прибави забележката: „*плановите и изчисленията по постройките на розоварни и пр. да се изработват от държавната техническа власт безплатно*“; От чл. 5 да се изхвърлят думите „*на комисионни начела*“; Към чл. 8, ал. първа, да се прибави – „*или печата на Съюза на Българските розопроизводители*“ и към ал. втора на същия член да се прибавят думите: „*или в Съюза на Българските розопроизводители*“; към законопроекта да се прибави нов член със следното съдържание: „*отношенията между съюза и земеделската банка се уреждат със собствен правилник*“. „Щом законът бъде приет с тези изменения и допълнения, като се признае съюзът за законен и естествен закрилник на кооперациите, които произвеждат рози и продуктите от тях и се уреди бюро за износа на розово масло, БЗБ ще се освободи от една работа, която не е за чиновници и може само да повреди, да ѝ създаде излишни разходи, отколкото да допринесе с нещо.“¹⁶

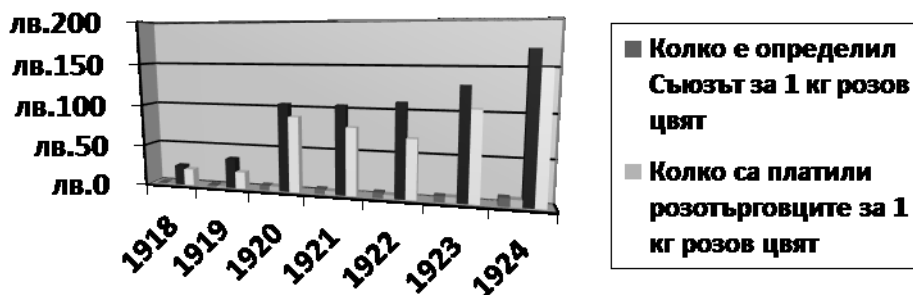
За провеждане на стопанската си политика по жизнено важни въпроси кабинетите в България, както навсякъде по света, разполагат с един от основните си управленски инструменти – държавните институции (Министерството на земеделието и държавните имоти). Както в предвоенните десетилетия, розопроизводството има постоянно присъствие в експортната листа на страната, остава с особено важно и решаващо значение за поминъка на населението от подбалканския

¹⁵ В. Розопроизводител, бр. 1 от 25 юли 1922 г.

¹⁶ В. Розопроизводител, бр. 1 от 25 юли 1922 г.

регион. Настъпват обаче промени, които засягат главно: засетите площи с розови насаждения и добива от тях на розов цвят, годишен обем на розово масло, движението на изкупни цени, доходността за производителите, кредитирането, пласирането на външния и международния пазар и т.н. За сектора в изброените характерни аспекти се откроява една обща низходяща тенденция. Илюстрация дават някои основни икономически показатели. Например при база за сравнение 1916 г. розовите градини в страната са заемали площ от над 89 хил. дка и полученото розово масло възлиза на 3 528 кг, а през 1929 г. площите са намалени до 57 хил. дка с общо количество розово масло - 1 960 кг. Спадът намира израз и в стойността на розопроизводството. Ако в периода 1908–1912 г. то дава 4 523 559 златни лв., през периода 1922–1926 г. сумата възлиза на 2 325 271 лв.¹⁷

В Диаграма 1 са представени данни за цената на розовото масло, определяна през периода 1918-1924 г. от Съюза на българските розопроизводители и заплатена от търговците. Данните са поместени на страниците на в. „Розопроизводител”. От Съюза на българските розопроизводители са посочили информация, взета от Пловдивската търговска камера, каква е била реколтата на розов цвят за съответните години, а именно: 1918 г. – средна; 1919 г. – средна; 1920 г. – средна; 1921 г. – отлична; 1922 г. – добра; 1923 г. – средна; 1924 г. – средна.

Диаграма 1. Цена на розовото масло, определена от Съюза на българските розопроизводители и заплатена от търговците.¹⁸

¹⁷ Велева, Л. Казанлъшкото розопроизводство в дейността на Земеделското министерство (1919-1939 г.) - В: Казанлък в миналото и днес, кн. IX, София, 2016, 245-246.

¹⁸ в. Розопроизводител, бр. 2 от 1 май 1925 г. В диаграмата е използван курс на българския лев спрямо швейцарския франк, както следва: през 1918 г. 150 лева се разменят за 100 швейцарски франка, през 1919 г. 390 лв. за 100 шв. фр.; през 1920 г. 830 лв. за 100 шв. фр.; през 1921 г. 1280 лв. за 100 шв. фр.; през 1922 г. 3100 лв. за 100 шв. фр.; през 1923 г. 2000 лв. за 100 шв. фр.; през 1924 г.: 2680 лв. за 100 шв. фр.

През периода 1919-1923 г. кооперативното движение добива масов характер. Основни предпоставки за това са победата на социалисти и земеделци в редица села на Розовата долина. Земеделското правителство на Александър Стамболийски създава „консорциум“ за изкупуване и износ на зърнени храни, в които на селяните-кооператори е отредена главна роля. Редица кооперации от розопроизводителните райони организират кооперативни розоварни, отначало с малки казани, а след това и с по-големи, за преваряване на розов цвят в розово масло. С тази си политика за насърчаване дейността на кооперациите, правителството на БЗНС се стреми да ограничи експлоатацията над дребните земеделски производители.¹⁹

Независимо от очертаната отрицателна тенденция и при влиянието на известни неблагоприятни фактори, активната дейност в бранша продължава. Тя се извършва в 10 околии, от които след Карлово, Казанлъшката е на почетното второ място. Тя запазва славата си на един от традиционните центрове по отглеждане и обработка на маслодайна роза. В 35 казанлъшки селища розовите градини са в размер на 14 563 дка, даващи 1 747 560 кг цвят, който е преработван в 13 модерни розоварни инсталации, от общо 41 в цялата страна. Характерно е, че дестилирането в района се извършва главно от дребни частни производители, няколко по-едри фабриканти и сдружените в кооперации – „Бъдеще“, „Прогрес“, „Розова долина“ и „Гюрял“.

Министерството на земеделието и държавните имоти се насочва към мерки за преодоляване на възникнали трудности и проблеми в сектора. През 1922 г. ведомството става вносител на Законопроект за подпомагане на розопроизводството, който е обсъден и приет от Народното събрание. По-късно в този закон са внесени изменения, сред които е постановено създаването на специален фонд за подпомагане на розопроизводството. Защитни мерки са предприети и в друг аспект – за запазване на розовия храст, който се отглежда в България. За целта през 1925 г. в забранителния списък за износ попадат розови коренища и стъбла (пръчки) с или без корен и розови калемки за присаждане. Въведени са частични облекчения за плащането на определени такси. Земеделското министерство дава наставления и координира дейността на подведомствените си агрономства за подпомагане на стопаните при организацията и рационализирането на тяхното розопроизводство. Съдействие се оказва за кредитирането на розопроизводителните кооперации. Парите са обикновено от кредити, предвидени за текущите бюджети на Земеделското министерство. Въпреки полаганите усилия, резултатите остават частични, далеч под

¹⁹ Зарев, К. История на българското розопроизводство, Пловдив, 1996, с. 110.

очакванията и надеждите на много розопроизводители да развият пълноценна и високопечелива стопанска дейност.²⁰

С приемането на Закона за подпомагане на розопроизводителите се насърчава преди всичко кооперативното розопроизводство. Розопроизводителните кооперации се задължават да вземат в свои ръце розарството и да организират модерни розоварни за преваряването на розовия цвят, освобождавайки се автоматично от данък в продължение на 5 години. БЗБ се задължава да им отпуска кредити и да следи за чистотата на розовото масло при производството и съхранението му. Този закон действително подкрепя кооперативното розоварене и докато през 1920 г. в страната има 11 кооперативни розоварни, които произвеждат 104 кг розово масло, то през май и юни 1923 г. работят 16 кооперативни розоварни с производство от 132 кг розово масло.

До падането от власт на земеделското правителство на Александър Стамболийски, при преврата от 1923 г., в района на Казанлък е организирано кооперативно розоварене в следните села: Тъжа, Александрово, Ясеново, Турия и Морозово.

През 1925 г. в Казанлък се провежда поредният, XI конгрес на българските розопроизводители. На него са преизбрани председателят Г. Чорбаджийски и подпредседателят П. Кузманов. Въпреки че е един от основателите на съюза, Г. Чорбаджийски не защитава напълно интересите на дребните розопроизводители. Членството му в Либералната партия го спира от по-активна дейност. Като обективна причина може да се посочи превратът през 1923 г., след който в своя дневник на с. 248 Г. Чорбаджийски пише следното: „С мъка срещам от 1923 г. всички първи дни на месец юли като си спомня, че уж съм кооператор, а почти нищо не върша“.

Слабата дейност на Г. Чорбаджийски, особено в Карловски район, е една от причините, поради която на 15.II.1925 г. в Карлово да се проведе конференция на розопроизводителите и да се основе ново кооперативно сдружение. Обсъдени са въпросите за сдружаване на дребните розопроизводители, за воденето на борба срещу едрите розотърговци, за покачване цените на розовия цвят, искане на помощ от правителството за насърчаване на розопроизводството. Конференцията завършва с приветствие на Г. Чорбаджийски като председател на Съюза на българските розопроизводители в Казанлък и

²⁰ Велева, Л. Казанлъшкото розопроизводство в дейността на Земеделското министерство (1919-1939 г.) - В: Казанлък в миналото и днес, кн. IX, София, 2016, с. 246-247.

се основава „Дружество на сдружените розопроизводители в България“ със седалище гр. Карлово.

В края на 20-те и началото на 30-те год. на XX в. кооперативното розоварене не печели нови позиции. В голяма част от розопроизводителните селища се построяват кооперативни розоварни, правят се първите опити за самостоятелна продажба на розово масло в чужбина. През 1926 г. розопроизводителите - кооператори от с. Тъжа изоставят старата гюлпана, в която варят розов цвят в малки казани и си построяват нова розоварна с три големи казана. Но произведеното масло е продавано на розотърговците и не са правени опити за самостоятелното му пласиране в чужбина. Едва през 1929 г., чрез розотърговеца Иван Кидов, кооперацията влиза във връзка с представител на Германия за продажба на кооперативно масло. Но Кидов взема маслото и повече не се връща, а розопроизводителите понасят загуба от 1 500 000 лв. През 1930 г. розопроизводителите от с. Александрово правят нова кооперативна розоварна с два големи казана, а през 1931 г. цялото розоварене в с. Турия преминава на кооперативни начала. Между основателите са Стойно Глухарев, Христо Томашов, Христо Митев, Иван Христов, Иван Дойнов и др. Сумите, които кооперациите заплащат, са близо 2 пъти повече, в сравнение с даваното от едрите розотърговци.²¹

В периода между двете световни войни държавата няма специална политика към розопроизводството. Официалните действия за намеса в розоварната индустрия следват целите и философията на общата стопанска политика през периода, по-специално политика към индустриите, работещи изключително за износ, които в определена степен стоят извън държавните грижи. Тази политика е „политика след събитията“. Тя е реакция на промените в международната търговска конюнктура. Не се предприемат действия от страна на държавата за създаване на специални стимули за развитието на розопроизводството – този уникален бранш от българската индустрия. Поставянето на фискалните цели на преден план от българската държава, липсата на последователност, лутането между частната инициатива и кооперативизма, поставя розопроизводството в навечерието на Втората световна война в състояние на „затихващо“ производство и това не е добър знак за държавната стопанска политика.²²

Организирането на кооперативното розоварене е естествена реакция на народа спрямо непрекъснатото растящата експлоатация.

²¹ Зарев, К. Цит. съч., 111-114.

²² Димитров, М. Държавата и розопроизводството в България (1919-1939 г.) - В: Казанлък в миналото и днес, кн. IX, София, 2016, с. 278.

Българските розопроизводители от Долината се чувстват сдружени и силни - розовият цвят е изкупуван на по-високи цени, постига се контрол върху качеството на розовото масло, което едрите розофабриканти масово фалшифицират.

Неуспехите на кооперативното розоварене се дължат главно на недостатъчния брой специалисти. Същевременно кооперативните розоварни отстъпват технически на собствеността на едрите розофабриканти, които внасят модерна апаратура от Лайпциг. Недостатъчните връзки с външния пазар и парфюмерийните фирми-купувачи често водят до измами и неуспехи при продажбата на кооперативното розово масло.²³

Като заключение ще цитирам един малък текст от Т. Н. Караваневски - депутат от XIX Обикновено Народно Събрание и основен двигател за прокарването на закона за подпомагане розопроизводството: *„Когато условията ни позволят, ние ще трябва да искаме осъществяването на първоначалната ми идея за подобренieto на розовата ни култура като премахване правото на търговците и непроизводителите да се занимават с розопроизводството ни. Към там отиваме! И ние ще стигнем своето желание, защото то е желание на цялото розопроизводителско население, въпреки волята на чуждото вмешателство“*. Елиминирайки елемента на пожелателна емоционалност, намирам изводите на Караваневски за напълно резонни.

Въпреки че в разглеждания период се засилва кооперативното движение и държавата прави крачки към разрешаването на проблема с търговията на розово масло и розов цвят, положителните резултати са с частичен характер. Слабата финансова подкрепа, разединението на дребния и среден розопроизводител и проблема с едрите търговци и лихвари, остава наличен и това твърдение става ясно и добре описано в призивите и апелите, написани към всички розопроизводители във в. „Розопроизводител“ - информационен трибун на Съюза на българските розопроизводители.

ЛИТЕРАТУРА:

Велева 2016: Л. Велева. Казанлъшкото розопроизводство в дейността на Земеделското министерство (1919-1939 г.) - В: Казанлък в миналото и днес, кн. IX, София, 2016, 245-256.

²³ Зарев, К. Цит. съч., с. 173.

Димитров 2016: М. Димитров. Държавата и розопроизводството в България (1919-1939 г.) - В: Казанлък в миналото и днес, кн. IX, София, 2016, 267-281.

Зарев 1996: К. Зарев. История на българското розопроизводство, Пловдив, 1996.

Караваневски 1923: Т. Караваневски. Розовата ни култура, София, 1923.

Маринов 2016: М. Маринов. Към въпроса за розопроизводството в Казанлъшкия край през 20-те години на XIX век. – В: Казанлък в миналото и днес, кн. IX, София, 2016, 256-267.

Пенчев 2005: П. Пенчев. Казанлъшкият край през Възраждането, София, 2005.

Първанова 1994-1995: Р. Първанова. Демократическият сговор и неговото управление (1923-1931). – Исторически преглед, 1994-1995, кн. 3.

Смилов 1922: Н. Смилов. Стопански преглед. - СпБИКД, 1922, кн. 1-2.

В. Искра, бр. 22 от 4 юни 1999 г.

В. Розопроизводител, бр. 1 от 25 юли 1922 г.; бр. 2 от 1 май 1925 г.; бр. 4 от 15 май 1928 г.

ПЪРВИЯТ В БЪЛГАРИЯ МУЗЕЙ НА ФОТОГРАФИЯТА В КАЗАНЛЪК

инж. Стефан Папукчиев

Официално съществуването на фотографията се обявява във Франция, след откритието на двамата учени-експериментатори Ниелс и Дагер. Когато на 19 август 1939 г. във Френската академия пред камарата на депутатите именитият френски физик Франсоа Араго докладва за изобретението „фотография“, той предвижда, че *„ако изобретението се приложи за изследване на природата, то надеждите, които те му възлагат, ще бъдат нищожни в сравнение с всички следващи открития, свързани с използването му“*. Тези дръзки за времето си думи са многократно препотвърдени от развитието на фотографията: от етапа на механичното копиране на природата до следващите я етапи в артистичното развитие на визуалните процеси в киното, телевизията, мобилните и комуникационните технологии, раждането на 3D пространствата. Тези постижения социализираха и демократизираха фотографията, извеждайки я на първите места в културния и техническия напредък на технологичните общества през XX век.

За късмет на българската фотографска гилдия, само четири години след откритието на фотографията, Петър Берон се установява в Париж, където остава близо тридесет години от живота си. Освен издадените 20 тома разноезична литература, той издава и седемтомна „Панепистемия“ (всеобща наука, написана и отпечатана на френски език между 1861–1867 г.). Във втория том на „Панепистемията“ (глава „Фотостатика“) се разглеждат въпроси, свързани с оптиката, фотохимията, фотографията и науката за цветовете. Авторът ни запознава с теорията за светлината, теорията за цветовете, геометричната оптика, камера обскура, латерна магика, както и със законите на перспективата.

Появата на фотографията в България става постепенно, с навлизането на пътуващите фотографи, по два пътя: през Дунава – от Австрия, Чехия, Сърбия и Румъния, и през Пловдив – от Цариград. В България, по очаквана логика, фотографията се появява най-късно. Причините за това закъснение може да се търсят и в нелепите вярвания, свързани с легендата, че фотографването е вредно и ти взема душата. По-важните причини са в ниската степен на образование. Възприемането на всички технически новости е свързано с минимални познания в областта на физиката, химията и

математиката. Не на последно място трябва да се сложи и подозрителността на турските власти по отношение на техническия напредък. И тук трябва да се припомнят думите на основателя на Българския фотоклуб Георги Ст. Георгиев: *„По своето естество фотографията е културна проява, която не е присъща на народите с ниско стъпало на материално и духовно развитие“*.

До 1969 г. се считало, че основите на фотографията в Казанлък са положени от Борис Шнее. Не е ясно защо и как точно се е стигнало до този „неоспорим“ извод.

Пруският пътешественик Хермут Молтке, посетил Розовата долина в началото на XIX век, пише, че тогавашния игумен на Мъглижкия манастир Хрисант бил високо интелигентен човек-алхимик¹, който между другото се занимавал и с фотографиране. В писмо до Найден Геров, основателят на библиотеката в Мъглижкия манастир Захари Княжески пише: *„...казанлъчани, след като махнаха отец Рафаил, изплатил 35 хиляди гроша борчове на манастира и придобил големи права за него, взеха че туриха за игумен отец Хрисант, който и себе си не можеше да управлява. Намислил беше без пари семинария да прави. Сетне събори стаи, яхъри, изсече плодни дръвчета, па направи отново 40 хиляди гроша борчове. Като видя накъде отиват работите, отиде пак в Казанлък да прави портрети фотографически ...“*² Писмото е датирано 13 януари 1872 г. Хаджи Захари потвърждава, че първите снимки, правени в Казанлък още преди Освобождението, са на отец Хрисант.

Предполага се, че отецът е пренесъл фотографията от Русия, където е завършил духовна семинария. Явно той е бил известен на тогавашната „фотографска гилдия“, защото Георги Данчов-Зографина пише в едно от писмата си: *„... Правилата на фотографията съм написал сам от Хрисанди фотограф Казанлъчки“*³.

През 1867 г. в Чирпан пристига пътуващият фотограф отец Хрисант Рашович от Казанлък. Цялото му фотографско оборудване се придвижва върху гърба на един кон. Отецът остава два дни в Чирпан и посвещава в занаята свой млад колега, който си води записки за правилата на фотографията. Има данни, че освен фотограф, Хрисант е бил и „дистрибутор“ на химикали и материали за фотографията.

Според Български алманах от 1909 г., в Казанлък фотографът Борис Шнее работи в съдружие със Солоников. С това се доказва

¹ Хлеббаров, П. Българско фото, 1969, бр. 7.

² Боев, П. Ранното фотолоубителство в България. Българско фото, 1979, бр. 10.

³ Пак там.

твърдението на Петър Хлеббаров, че Борис Шнее продължава да работи и след 1900 г. в ателието на А. Д. Попов. Попов фигурира в алманаха до 1900 г., но не е регистриран като фирма, а вместо него са регистрирани фирмите „Апостолов и Арнаудов” и „Георги Пенков – книжар”. Георги Пенков също се занимава с фотография. Той е един от основоположниците на фотоиздателската дейност в България, макар че за илюстрирани картички говорим от времето на Първото изложение в Пловдив (1892 г.), когато за първи път са били издадени. Георги Пенков ни представя вече оцветени фотокартички с изгледи от Казанлък, Храм-паметника в с. Шипка, изгледи от околностите с река Тунджа и др. Интересно е, че освен подписите на авторите на фотографиите стоят и имената на техните спомоществатели – Фратев и Георгиев.

Руснакът Никифор Солоников е другият фотограф в Казанлък, който работи в началото на ХХ в. Ателието му се намирало в центъра на града, недалеч от площада, като е посочено в Български алманах от 1893 г., като едно от трите ателиета в Казанлък. Съществуват и други, за които няма информация, както е с ателието на Александър Попов, разположено в днешния квартал „Кулата” на ул. „Княз Святополк Мирски” (в Историческия музей има запазени снимки от него). Другото, регистрирано около Балканската война фотоателие, е на съдружниците Стефан Апостолов и Петър Арнаудов (1880–1960).

„Тук престана да почива Петър Арнаудов” – това е надписът, който той пожелава приятелите му да сложат на надгробната му плоча. Това не е парадокс за хората, които го познават и знаят за неговия пословичен работохолизъм. Роден в Казанлък, той остава от малък сирак и се нагърбва да изхранва цялото си семейство. Голямото му любопитство и влечението му към изкуството го довеждат до фотографията. На фотографски занаят се учи при чичо си Арам от Хасково, когато е едва на 13-14 години. И както се полага в случая, плаща си за обучението. За един от своите учители, Костадин Тачев от Пазарджик, Арнаудов се изказва така: *„Тачев е човекът, който направи от нашия занаят изкуство”*.

Последните години на столетието Арнаудов вече чиракува и при казанлъшкия фотограф Борис Шнее. По това време във фотоателиетата се снимат основно портрети. За неспокойния дух на Арнаудов стените на ателието му са ограничаващи, влече го големият свят и събитията в него. Любовта му към фотографията го кара да заснеме всички забележителности в родния си град и околностите. Той вече не се задоволява само с портретните снимки при естествено осветление. Известността му го прави търсен и за различни обичаи и

събития. Освен сватби и погребения, Арнаудов снима и розопроизводителите. Негови са старите снимки на примитивните розоварни, старите улички и дюкяните в града, както и на майсторите - бакърджии и кожухари, заснема и обществените и културни празници в Казанлък. Участва в Първата световна война на Южния фронт като фотограф на 23-ти пехотен Шипченски полк. Арнаудов снима и в бой, и в почивка, снимките му са дълбоко социални. Така в неговия архив се оформя една голяма панорама на войната: войници перат край рекичка, товаренето на ранени във влака, зимно погребение на войнишките гробища. По своята сила и простота снимките му напомнят стихове на Димчо Дебелянов. Сюжетите и уловените мигове са изпълнени с емоционално въздействие – почивка на войници край Охридското езеро, необичайна позиция на батарея, показваща едновременно красотата на природата и ужасите на войната, моменти от потеглянето на ешелоните към фронта и много други.

Творческата натура на Петър Арнаудов го прави неподражаем фоторепортажист и един от първите български военни фоторепортери. За съжаление, по това време леките репортажни фотокамери все още не са на въоръжение. Арнаудов снима с тежка, дървена камера, формат 18/24 см, с дървени касети, заредени със сухи желатинови плаки и тежък статив. Фотоматериалите са били плаки на фирмата „Capeli” (Ferrania), „Agfa”, а фотохартията „Sidi” и „Bradux”. Оборудване, подходящо повече за студио, отколкото за репортажни снимки. Обективите, с които е разполагал, са с фокусно разстояние от 16 до 32 см.

Колкото акуратен и мобилизиран е Арнаудов по време на войната, толкова незаинтересован е след войната по отношение на богатия си собствен архив, препълнен за всичките над четиридесет години, но неподреден и захвърлен във влажното му ателие. Част от тези снимки са събрани през 60-те години във фотоалбум, посветен на 23-ти пехотен Шипченски полк (1916 – 1918) и подарен на музей „Искра” в Казанлък.

Активен читалищен деец, Петър Арнаудов участва в театралната самодейност на казанлъшкия любителски театър, основан от народния артист Матей Икономов. В повечето от пиесите, в които участва, нему е поверявана централната роля – критиците смятат, че при други условия Арнаудов би станал голям театрален актьор. Членува във фотографската потребителна кооперация „Братство” и Популярната банка в Казанлък, участва в обществения и културен живот на града. В ателието му, след дълги обсъждания, се раждат някои от Чудомировите герои, претворени преди това от Арнаудов в

снимки. „И сега, когато годините нанасят своя неумолим отпечатък върху спомените за него, на нас, които ги преживяхме, ни е трудно да преценим къде тежеше повече нашият любим бай Петър – дали като фотограф, дали като общественик.”

На невръстна възраст Иван Хлебаров (1896 – 1960) изучава фотография при своя по-голям братовчед Стефан Апостолов. Чиракува и при Никифор Солоников, но основно изучава фотография при фотографи от градовете Горна Оряховица, Лом и Бургас. Първото си фотоателие Хлебаров открива в Габрово. По-късно, когато се връща в Казанлък, открива ателие срещу Педагогическото училище. За кратко време ателието на Иван Хлебаров се превръща в любимо място за възпитаниците на Казанлъшкото педагогическо училище. За периода между 1922 – 1934 г. в Казанлък работят само две фотоателиета: на Петър Арнаудов и на Иван Хлебаров. След дванадесетгодишна работа, през 1932 г., Иван Хлебаров открива първата си самостоятелна фотографска изложба с портретни снимки. В изложбата основно присъстват образите на неговите съграждани, между които можем да открием дори портрет на младия Чудомир. Иван Хлебаров посвещава повече от петдесет години на фотографията в родния си град.

Не е ясно кога се преселва в Казанлък ломчанинът Владимир Савов Лечев. Ателието му се намира южно от днешната Народна банка. Броят на ателиетата в Казанлък започва да расте след 1939 г. Търговецът-парфюмерист Никола Ненов открива през 1940 г. ателие „Художник”. Той привлича Донка Георгиева, която е първата правоспособна жена фотограф в Казанлък с майсторско свидетелство.

Първата студийна снимка с електрическо осветление е направена в ателие „Художник” през 1940 г. от постъпилия на работа през същата тази година Аршак Тиракян, ученик на известния пловдивски фотограф Вацлав Велебни. С откриването на ателие „Колумбия” броят на ателиетата, които съществуват до 9 септември 1944 г., стават четири.

Интересен и малко известен факт е, че Георги Кирков се е занимавал с фотография. Той пише в периода 1897–1898 г. „Ръководство по фотография“, но не го издава, поради прекомерната му ангажираност със социалистическа дейност в града.⁴

Известен казанлъчанин, занимавал се любителски с фотография, е епископ Епифаний Шанов. Снимал е в Солун и Кукуш от назначаването му като свещеник в Македония, след това – епископ, до освобождаването му от гръцки плен на островите Наксос и Трикери.

⁴ Кирков, Ев. Българско фото, 1968, бр. 4.

Донесъл е в Казанлък „една кутия стъкла“ (по спомени на Иван Папукчиев), които за съжаление след 1953 г. са безвъзвратно загубени.

Петър Хлебаров, положил началото на Държавното предприятие „Българска фотография“ в Казанлък, е друг виден представител на бранша в града, оставил ценно културно наследство в продължение на повече от 50-годишната си работа.

През 1954 г. се създава и първият фотоклуб в града. Първият кино – фотоклуб в Казанлък е създаден през 1964 г. През този период започва и активната дейност на Фотоклуба към читалище „Искра“, за който изключителен принос има Артин Азинян.

Нов импулс за развитието на художествената фотография в Казанлък дава създаването на „Творческа група 1985“, от Александър Иванов, Бедрос Азинян, Желиян Николов, Георги Димов (вече покойник) и Мариан Димитров – автори, които и до днес отстояват високите постижения на това изкуство не само в Казанлък, а и в България и чужбина. Те, както и техни последователи, са носители на множество фотографски награди от пленери, фестивали, бианалета и други форуми на художествената фотография и визуалните изкуства, които стават все по-привлекателни като занимание с изкуство в наши дни, когато сме свидетели на бурното развитие на технологиите и техниката, ползваща фотографията.

„Последното поколение“ казанлъшки фотографи, като Веселин Атанасов, Пламен Петков, Добромир Димов и др. са достойни наследници на своите предшественици. Няма значим международен или национален фотографски конкурс, в който те да не завоюват престижни награди.

Всичко казано до момента дава ясна представа защо през 2009 г. сдружението на фотографите в Казанлък започва да работи активно за създаване на музей на фотографията в Казанлък. Техният труд се увенчава с успех през 2015 г., когато градското ръководство (и с личната ангажираност на Кмета на Казанлък госпожа Галина Стоянова и началник отдел „Култура“ Сребра Касева) предоставя за безвъзмездно ползване на новоучредения казанлъшки културен институт „Музей на фотографията и съвременните визуални изкуства“ помещението, известно като кафе „Галерията“ в сградата на Исторически музей „Искра“. Същото е на две нива и предоставя чудесни възможности за изграждане на постоянна експозиция и временни изложби. На 5 юни 2015 г., по време на кулминацията на Фестивала на розата в Казанлък, музеят е тържествено открит и осветен. Присъстват над 200 почитатели на фотографията от цялата страна. За първи директор е назначен инж. Стефан Папукчиев.

Часове преди церемонията по прерязване на лентата пристига и първото дарение: казанлъчанинът Стефан Саранделчев дари свое родово проучване, в което се описва живота на първата казанлъшка жена-фотограф Донка Саранделчева. На самото откриване Явор Попов дари две табла с оригинални снимки от Георги Георгиев, а Бедрос Азинян – екземпляр от второто издание на ръководството по фотография, написано от Стоян Георгиев.⁵

И така музеят на фотографията заживява своя самостоятелен и активен живот. Още на следващия ден идват казанлъчани, даряващи своя техника или ценни семейни снимки. До ден днешен почти всеки ден пристига по някое дарение.⁶

Не закъсняват и предложения за съвместна дейност с музеи, архиви и културни институти от страната. Първата съвместна проява е изложбата, посветена на 100 години от фотоапаратите „Лайка“, предоставена ни от Националния Политехнически музей в София.

Съвместни изложби са организирани и с музеите в Самоков и Велинград. Получават се дарения от НПТМ, ЦДА - София, Музеят на народните художествени занаяти и приложните изкуства в Троян. Едни от най-ценните ни експонати са дарени от семейството на Петя Големанова и Спас Димитров от Франция, инж. Асен Асенов от Австрия, десетки жители на Казанлък и страната. Особено ползотворни са връзките ни с ЦДА - София и Държавните архиви в Стара Загора, Пловдив, Габрово, Сливен и др.

Интересът към временните изложби е толкова голям, че екипът на МФСВИ се принуди да открива изложби на всеки 15-20 дни. Така, със съдействието на Александър Иванов, Стефан Димов, Йонко Русев, Желиан Николов, Бедрос Азинян, Алекси Дянков и др. до момента сме организирани над 80 изложби на едни от най-известните наши и задгранични фотографи. В залата на музея са показвани не само съвременни фотографии, но и ценни автентични фотографии на Димитър Карастоянов, Георги Георгиев, Петър Божков ... В духът на времето се организират и изложби акварел, живопис, благотворителни изложби. Чудесната акустика и дареното старо (на над 110 години) немско пиано предизвикват казанлъшки музиканти да се изявяват пред публика в залата за временни изложби. От 2015 г. се организират ежегодните - пленер „В долината на розите“ и мултимедиен арт-фест „Докоснати от древността“. Голяма част от ежегодния джаз-фест се

⁵ Стоян Е. Георгиев е баща на Георги Ст. Георгиев.

⁶ В момента на писане на тези редове отново се получи дарение от жител на гр. Гурково.

провежда също в музея: джаз-кафе, концерти на открито, пред сградата на музея, среднощен клуб „Киномания“ и др. Представени са десетки книги, предимно на фотографска тематика. Организирант се детски прояви и изложби.

За радост на казанлъшката фотографска общност, която се оказва с членска маса над 50 човека, Община Казанлък върна отново за ползване от гилдията сградата, строена през 1981 г. за фотоклуб „Искра“.⁷ С това се разширяват значително възможностите за прояви на музея.

В момента фото- и кино-техниката наброяват над 500 бр. Снимките – 4-5 000, литературата – над 300 бр. Само колекцията от 35 мм киномашины е 4, 16 мм - 3 и десетина кино-прожекционни апарати 8 и 8S.

Екипът на МФСВИ се гордее и със своята колекция от фототехника на известни личности: Никола Вапцаров, Теню Пиндарев, доц. Живко Арабов, ф.х. Александър Иванов.

Гордост за екипа на музея е изложбата „Самолетостроенето в Казанлък“, която освен в Казанлък, бе показвана в Народното събрание, летище Овощник край Казанлък, Националния Политехнически музей, ДА - Пловдив, Музея на авиацията в Крумово, ДА - Стара Загора. Предстои да бъде показана и във Военновъздушното училище в Долна Митрополия.

Поради факта, че са съхранени ценни експонати от историята на фотографията не само от Казанлък, не само от България, но и от света, екипът на музея премина към процес на пререгистрация на музея като специализиран с териториален обхват – местен.

⁷ Сградата е най-старата запазена възрожденска къща в Казанлък, ремонтирана и предоставена за ползване от фотоклуба. (бел.ред.)

*Основателите на читалището в Шипка. Фотография от Хрисант
Рашов през 1871 г.
Снимката е притежание на г-н Христо Караджов.*

*Погребението на съпругата на Ганчо Павлов Пипалов.
Фотография: Борис Шнее.*

Фотограф: Александр Попов, 1896 г.

Фотограф: Георги Пенков.

Казанлъшки фотографи след пореден национален конкурс.

*Кметът на Казанлък Галина Стоянова обявява
Музеят на фотографията в Казанлък за открит.*

Музей на фотографията и съвременните визуални изкуства.

Момент от откриване на временна фотографска изложба.

Сградата, предоставена на фотографската общност в Казанлък.

Зам. председателят на НС Емил Христов открива изложбата „Самолостроенето в Казанлък“ в клуба на народния представител в Народното Събрание на Република България. Присъства Председателят на НС госпожа Цвета Караянчева.

ЖИВОТЪТ - ТУЙ Е БИТКА НЕПРЕСТАННА

Стефка Бойчева

Искам да споделя за моята работа с незрящите. Давам всичко от себе си, като доброволен сътрудник към клуба, от което получавам морално удовлетворение. Контактите ми с много институции и клубове и най-вече с дългогодишния председател - ветеран Донка Карагитлиева и Мария Желева (от клуба за незрящи от Стара Загора) са ми много полезни. Любознателните членове от клуба ме вдъхновяват. Дават ми сили да продължавам напред до последния си дъх. В търсенето на средства за подпомагането на тези хора аз се свързах със служители на община Казанлък, с общински съветници, с кмета инж. Стефан Дамянов, кмета г-жа Галина Стоянова, с ветерани от БЧК Дафинка Димитрова, Катя Василева, Мария Жекова, Пепа Димитрова, със служители от библиотека „Искра” и най-вече с многобройните приятели-журналисти: Юлия Младенова, Диана Рамналиева, Яница Станчева, Петър Марчев и много други, които ми подадоха ръка и оценяват моя труд, за което безкрайно им благодаря.

Всяка година в клуба на незрящите се празнува международния празник на „Белия бастун“, а след него „Ден на незрящите и добротата“.

И така през 2018 и 2019 г. когато наближи празника, аз реших да стопля душите на тези хора. Случайно се добрах до телефона на фирма „Изток - 23”, която доставя по заявка всеки ден топла и вкусна храна. Точно в уговорения час заявената доставка пристигна в клуба на незрящите. От клуба отправиха благодарствено писмо, а аз исках лично да се запозная с тези мили хора, изпълнени с благородство и съпричастност, да се запозная с персонала и техния бизнес. Попитах по телефона дали могат да отделят малко време за разговор. Отговорът беше „*Аз намирам време за всичко*”. Не можах да се срещна с главната движеща сила, Янко Мермеклиев, но въпреки многобройните ангажменти, Гергана Мермеклиева ме прие радушно, с внимание. От краткия разговор разбрах, че е родена в Карлово. На 18 години се запознава с Янко Мермеклиев и свързва живота си с него. Възхитен от нейната физическа и душевна красота той разбрал: „*Ето това е моето момиче*”. Сега Гергана се радва на успехите на двамата си сина - Георги и Димитър и на внучките Гергана и Йоана, продължители на семейния бизнес в град Бургас. Първите стъпки са направени през 1989 г., годината на прехода. Закупуват място и строят помещенията, всяко от които има своето предназначение - офис, помещение за кулинария,

склад и хранителен магазин. Обслужващият персонал е вежлив и всеки съвестно изпълнява задълженията си. Гергана не пропусна да съобщи за „големия труд и голямата конкуренция“. Всеки ден се приготвя вкусна топла храна за всички училища в град Казанлък. За качеството на храните и продуктите контрол упражнява д-р Димова.

Видният земеделски лидер Александър Стамболийски е казал: „Аз ценя живота на човека не по броя на изживяните години, а по количеството и качеството на изпълнения дълг.“

Цяло изкуство е да оцелееш в бизнеса, още повече, да знаеш къде и за какво да вложиш парите си, за да има възвръщаемост. Ще си послужи с цитат от стихотворение на Сергей Румянцев:

*„Животът туй е битка непрестанна,
а в битката е истински живот.“*

БЪЛГАРСКАТА ВЯРА

Стойко Стойков

Казват, че в Дирекцията по вероизповеданията имало регистрирани над 180 вероизповедания и всички те са български! Кое от тях враговете на България наричат **БЪЛГАРСКА ВЯРА**? Кое от тях самите българи приемат за своя, **БЪЛГАРСКА ВЯРА**? Тук отговорът е еднозначен - православието, Българската православна църква. Всяко едно българче знае, че благодарение на нея се е образувал един народ със свои обичаи и традиции. 700 години България е под чуждо иго, но има своята вяра, своята Църква, която съхранява българщината!

Голяма дандания се вдигна за учебниците по история и по-специално за периода 1944-1989 г., но никой не постави въпроса за българската вяра и за гоненията срещу нея, издевателствата, които се вършеха над вярващите и особено над духовенството.

В споровете с Македония за Гоце Делчев се изтъква, че е учил в ЕКЗАРХИЙСКО училище, назначен за учител от Българската екзархия, а тия факти са изхвърлени от българските учебници. И почти нищо за дейността и ролята на Българската екзархия в останалите под чужда власт земи след 1878 г. Българската екзархия, българската православна църква открива, поддържа, грижи се за 1 374 начални училища, 87 прогимназии, 9 гимназии, в това число Солунската и Одринската, 2 духовни семинарии – едната от които в Цариград, няколко педагогически и занаятчийски училища. За тяхното нормално функциониране ангажира над 2 400 учители, сред тях и най-светлите дейци на ВМОРО. Осигурява и заплатите им. В борбата за църковна независимост в останалите под турско български земи основава и организира духовния живот на 8 български епархии със съответните митрополити, епископи и всякакъв друг обслужващ персонал. В тия земи има над 1 300 храма и манастира със своите свещенослужители, монаси и монахини, все под ведомството на Българската екзархия. Организира духовния, просветен, културен, обществен, празничен живот на българите чрез един демократичен, избран процес. 1 300 храма - към всеки храм се избира църковно настоятелство! Църковните настоятели не се налагат отгоре, а се избират от вярващите в енорията. 1 300 храма - от по 5 настоятели правят 4 500 църковни настоятели и още толкова от контролните комисии. Те се ръководят от своите свещеници. Само че тогава свещениците се избират и ръкополагат, а не се назначават, не се „спускат“ отгоре. Може да обвиняваме турската власт и Цариградската патриаршия в каквито искаме грехове, но те са

предоставяли правото на вярващите сами да избират своите свещеници. Българите са избирали не кого да е - те са избирали за свещеници най-достоините от своите среди. Чудно ли е тогава защо българското духовенство, Българската православна църква, се явяват естествен водач на своя народ. По подобие на църковните настоятелства се избират училищни, читалищни, общински настоятелства, но всички те се намират под ръководството на църковните настоятелства. Освен това Българската екзархия води на отчет всяка българска къща, всяко българско венчило (тя така отчита: къщи - венчила – вярващи). И най-простият поп, в най-затънтеното село, в най-черните дни е знаел и отчитал броя на къщите, венчилата, вярващите. Всеки владика е водел точен отчет и в зависимост от техния брой се е определяло неговото възнаграждение. Всичко това се пази в архива на Българската екзархия, но няма кой да надникне в него. През 1952 г. (или 1953 г.) на една среща с Димитър Талев му зададох въпрос за митрополит Методий Кусев. Той замълча малко и каза: *„Това е най-великият българин, който е раждала македонската земя. Той сам, е-е не съм сам, а със своите съмишленици и сътрудници направи много повече за Македония, отколкото всички революционери, взети заедно!“* Всичко по-горе, което изброих, го организира Методий Кусев като протосингел на Българската екзархия.

Така Българската православна църква, до 9 септември 1944 г. повече от хиляда години, на всеки 4 години събира данни за вярващите. Последният отчет, който баща ми¹ изпраща е от 1947 г. Той е: *„Къщи 176, венчила 215, членове 976.“* През 1951 г. последните избори за църковни настоятели се провеждат под такъв терор, че Св. Синод взема решение повече да не се провеждат избори, а всеки свещеник да се оправя както може. Решението е: *„Настъпиха форсмажорни обстоятелства и провеждането на свободни избори е невъзможно.“* Днес нито един православен български свещеник не знае колко християнски къщи има в енорията му, колко венчила, колко вярващи. По-рано е ясно: венчило – глас. Днес се гласува безразборно. Докато отново не се върне строгата отчетност на венчилата и кой от венчилото има право на глас, да се изготвят избирателните списъци за църковни настоятели, вярващите да посочват и избират своите свещеници, т.е. отново да се възстанови съборността - няма да има истински християнски живот.

Преди няколко години ми попадна съвсем случайно учебник по литература за пети клас. На няколко страници се обясняваше какъв

¹ Свещеник Драган Стойков, служил в с. Запалня и с. Копринка.

езически празник е Коледа. И само едно изречение, че е християнски, то гласеше: „*В тоя ден християните честват МИТА (курсивът мой) за раждането на Христа*“. Нито дума защо цялото човечество празнува Рождество Христово! Нито дума защо новото летоброене започва от Рождество Христово. И коледарските песни са ампутирани по комунистически. Например от песента на станеника са изхвърлени стихчетата: „*Бог се роди снощи вечер, снощи вечер по вечеря*“ и „*Тебе пеем Бога славим!*“ Коледарите са дадени като някакви митични същества, а не като пратеници Божии, които разнасят радостната вест, че Бог се е родил! Да не говорим за благословиите. Навсякъде при коледуването те започваха: „*Да даде Бог! Да наспори Господ!*“ и т.н. - все в тоя дух, но основното е, че не човекът благославя, а Бог! Това е изхвърлено.

В цялата 1154 годишна история на Българската православна църква най-страшен и жесток за нея се оказа 45 годишният период на комунизма. Тогава българската вяра бе най-мачкана, най-тъпкана, най-вършана, най-валяна, най-грухана и мляна или както докладва Д. Стоянов: „*Ний така смазахме Българската православна църква, че тя никога повече няма да се съвземе!*“ Веднага след 9.09.1944 г. свещенослужителите бяха обявени за народни врагове. Какви ли не издевателства се извършваха над тях! Събличаха ги голи, надяваха им магарешки юлари на главите, язدهа ги и обикаляха около храмовете с тях. Бръснеха им брадите, режеха им косите. Подигравки и забрани всякакви. На връх Великден 1977 г., при службата в Русенския катедрален храм влизат 4 подпийнали комсомолци², хващат владиката и започват да го подхвърлят за ужас на богомолците. Представяте ли си след като в катедрален храм се случва това, какво е из провинцията? Децата на свещенослужителите бяха в графата „*народен враг*“. Тогава децата се деляха на: „*деца на активните борци*“, „*деца на народа*“ и деца на „*враговете на народа*“. На много места ги заставяха да подписват декларации, че се отказват от родителите си, за да получат бележка за продължаване на образованието си. Смениха имената: отнеха им утвърдилото се с векове „*поп*“. Забрашиха се венчавките, кръщавките, опелата. Вместо кръстен знак на гробовете се появиха пирамидки с петолъчки.

Тайнствата въпреки всичко се извършваха - тайно, скришом, нощем, както по време на най-великите гонения при първите

² Членове на Димитровският комунистически младежки съюз, известен като ДКМС.

християни. Комисии от ремсисти³ и комунисти минаваха по къщите да оглеждат има ли икони и кандила. На много места ги събираха и демонстративно горяха. При един такъв случай Кица Сирачката запя: *„Еничари ходят, мамо, из нашето село. Иконите горят, мамо, кандилата трошат. Турци ша на правят, мамо, турци и кадъни!“*. Тежко и горко, в която къща имаше икони. Облагаха ги с такива наряди, каквито и през ум никога не могат да ти минат. Промениха и подмениха християнските празници и сборове, забраниха черкуванията. На много места оскверняваха храмове и манастири. Храмът „Св. Атанасий“ в село Виден бе превърнат в свинарник, а той е построен през 1836 г. и в него е пял Левски. Храмът „Св. Пророк Илия“ в с. Найденово, в който също е пял Левски, обърнат на козарник - в него запираат селските пръчове и кози. Храмът „Св. Петка“ в с. Мечка се използва за нужник на циганския интернат. Комсомолците от с. Войникът правят от храма дискотека. Храмът-пантеон „Всех Святих“ в русенските гробища през 1975 г., за една нощ е съборен, а той е построен за поменаване на избитите за българската свобода. В Гигенския манастир „Козма и Дамян“ - веднага след 9.09.1944 г. изгонват монасите от него и го правят първия политически лагер в България. След това го използват като краварник, свинарник и т.н., а той е построен с разрешението и под покровителството на прочутия разбойник и кърджалийски предводител Кара Фейзи. Сега отново е възстановен от родолюбиви монаси. Ахтополският манастир „Св. Йоан Продром (Предтеча)“, просъществувал повече от хилядолетие, след 9 септември е поруган и осквернен - активисти комунисти изгарят многобройните безценни икони и старопечатни книги, а самия храм превръщат в обор. На мястото на иконостаса правят ясли за връзване на коне. Днес манастирското място е пущинак. В този манастир е било седалището на Агатополската архиепископия и в него са живели архиепископите от 527 г. до 1829 г.

Попада няма! Отнети са имотите на всички православни манастири и църкви. Когато хората издигат храмове и манастири, те са помислили за тяхната поддръжка и издръжка - правят дарения. Всички те са отнети. Не е пощаден и Рилският манастир - сърцето и душата на българите. Отнети са му горите, нивите, водениците, стадата, пчелите - всички дарения, направени от български царе, чужди владетели и турски султани. На 5 октомври 1961 г. излиза Постановление, с което

³ Работнически младежки съюз (РМС) (произнася се ремс), е младежка комунистическа организация от първата половина на XX век. Членовете ѝ се наричат ремсисти.

се нарежда: „Монасите в едномесечен срок да напуснат пределите на Рилската Света обител“. Оставят само един монах - игуменът. „Колкото и добро да е, едно дърво гора не прави“ - така бе ликвидирана най-голямата българска духовна школа. Монашеството като съсловие почти бе ликвидирано. Монасите изчезнаха като биволите. Само че биволи може да си внесем от Африка и Индия, но монаси няма откъде. Католиците си внасят свещеници от Италия, Полша, Чехия и т.н., протестантите - пастори, да не говорим за останалите регистрирани вероизповедания. Българската православна църква няма откъде. Монасите - прогонени от манастирите, Пастиробогословският институт „Софроний Врачански“ закрит. През 1950 г. Софийската и Пловдивската духовни семинарии затворени. Понеже днес постоянно се правят сравнения с Румъния нека напомня, че при падането на комунизма в Румъния имаше над 6 200 монаси, а в България бяха останали само 70 монаси. Малцина знаят, че Пловдивската семинария всъщност е Цариградската семинария. Българската екзархия открива семинария в столицата на Турция, която бълва духовници и учители за останалите под турско български. През 1913 г. по разбираеми причини е преместена в Пловдив и закрыта през 1950 г.

Подменят се традиции и обичаи. Стана страшно да празнуваш религиозните празници, утвърждавали се повече от хилядолетие: Коледа, Йордановден, Великден, Илинден, Голяма Богородица и всички останали, свързани с православната вяра. Черкуванията са забранени. Датите на сборовете, които ставаха в деня на светеца, чието име носи черквата на селото, се променяха и заместваха със събори. Гурковският сбор ставаше на Димитровден, защото храмът, построен през 1850 г., носеше името на Свети Димитър. Като дете за пръв път посещавах сбор в чуждо село. Врати и порти широко отворени, улиците препълнени с пременени в нови дрехи мъже, жени, ергени, моми, деца. Усмихнати лица. Надошли са гости от околните села - Николаево, Чанакчий (Паничерево), Едрево, Запалня, Твърдица, Козарево, Конаре. Слезли са балканджиите от Еленските и Тревненски колиби. Радостни възклицания и прегръдки. Къщите препълнени с гости - срещат се стари познати, завързват се нови приятелства. Чувам покани и към непознати: „Ела, ела! Влез! Ще те почерпя с вино от „Глигорица!““ Къде е, не знам... Другото съм забравил, но съм запомнил, че в Гурково най-вкусното грозде зрее на „Глигорица“ и най-хубавото вино става от него. Та да се забрави Св. Димитър се взема решение да се прави събор на 10 септември с магарешки надбягвания и съборът се прави на стадиона. Речи, музики,

надпявания, най-различни магарешки щуротии, но няма гостите по къщите, няма топлота, отсъства сърдечността.

Всичко, свързано с вярата, трябва да бъде изкоренено. Днес най-голямата подмяна и лъжа е, че Паметникът на свободата се издига на връх Шипка, защото той е построен на връх Св. Никола. Атеистичната власт не може да търпи един връх, обвеян с бойна слава и обгърнат със всенародна любов да носи името на светец. Така е записано и в Протокол № 4 от 26 октомври 1951 г. „*Върхът не бива да носи повече това име по религиозни причини.*“ Дава му се ново име - Столетов. Не след дълго и Столетов изпада в немилост. През 1977 г. върхът е прекръстен на Шипка. Става така, че два върха един до друг носят едно и също име! Какво да се прави с истинския връх? Почват да го наричат „*Северната височина*“, „*Старата Шипка*“, „*Втората Шипка*“, като забравят, че Шипка не може да бъде ни стара, ни втора, защото независимо от своята надморска височина, тя е най-високият връх на българската саможертва. По този въпрос проф. Петко Петков написа цяла книга. Образуваха се комитети в Казанлък, Ст. Загора, Габрово, София, които отправиха молби към Президента да възстанови географската, историческата, военната и моралната истина. Същото сториха и учените от Историческия Факултет на ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“. Отрицателен отговор се получи от Цвета Тимева, Председател на Комисията по наименоване на обекти с национално значение и населени места. От хиляда дерета докарват вода да се удави истината с лъжа. Надявам се, вярвам, че Президентът ще възстанови истината, защото той е първият политик и държавник, който на 3 март 2018 г. назова върха с истинското му име – Свети Никола. Той няколко пъти повтаря думите на Ботев: „*Истината е свята!*“ Аз ще кажа: „*Лъжата е чума!*“ Чума за науката, нравствеността, родолюбието. Варна, Добрич, Шумен, Карнобат, Сопот, Карлово си върнаха имената. Загуби ли България нещо? Помръкна ли името на Апостола, че се е родил в Карлово, а не в Левскиград? Левски и Шипка имат достатъчно своя светлина. Не се нуждаят от чужда. Президентът обича да напомня словата на Левски: „*Дела трябва, а не думи!*“ Този факт, че името не се връща само защото е име на светец, недвусмислено доказва, че България не е православна, а атеистична страна. И в наши дни, под благовидния предлог „*Да почистим България за един ден*“, определят 14 септември – Кръстовден. Да напомня ли, че Кръстовден през турско се е празнувал най-свободно.

Атеизмът е изсушил душите на хората, вкаменил е сърцата на българите. Властва навсякъде. Изгласкал е и смачкал БЪЛГАРСКАТА ВЯРА. А където няма вяра, процъфтява суеверието. Храмовете са

празни, но са препълнени приемните на разни врачки, гледачки, магьосници, магове, ясновидци, контактъори, екстрасенси, предсказатели и всякакъв род съвременни шамани. Отворете страниците на който и да било вестник или списание и оттам ще се набият в очите ви техните реклами.

Великолепните и разнообразни празници, свързани с православната вяра, почти изчезнаха или напълно се видоизмениха. Тъй като хората не могат да живеят без обикновеното човешко общуване, създават си нови: на боба, на зелето, динята, пъпеша, кайсията, прасковата, ореха, тиквата и други подобни празници, т.е. връщат се към най-първобитния религиозен примитивизъм - тотемизма, обожествяването на предмети и природни явления.

Точно това липсва в учебниците - приносът на Българската вяра и жестокият ѝ погром за тия 45 години. Изтерзана, обезкръвена, но все пак нещичко е останало от Българската вяра. Постепенно тя ще се съвземе. Ще има млади хора, които да се борят с духовната пустота и невежество. Убеден съм, че най-възвишения идеал ще се възвърне и ще победи, защото няма по-велико и съзидателно учение от учението за любовта. *„Обичайте се, помагайте си, прощавайте си и постъпвайте с човеците тъй, както искате да постъпват с вас!“* Кажете нещо по-точно и по-велико. И това важи за всички хора, за всички народи и всички времена!

ТЕО

Стойко Стойков

Тео е съкратеното име на Теодосий Събев Теодосиев, бивш учител по физика в Природо-математическа гимназия „Никола Обрешков“ в град Казанлък и ръководител на световноизвестната „Национална школа по приложна математика и физика“, която функционира и сега. През 2015 г. бе избран за Мъж на годината. Много негови ученици станаха световноизвестни учени. За Тео се правят предавания по радиото, пишат по вестници и списания, показват го по телевизията. Направиха филм за него, чиято премиера се състоя в София и Казанлък. Никой обаче не се сети да надникне в гнездото, в което е мътен и в люлката, в която е люлян или както самият Тео ще каже в „*първите седем години*“.

Роден е и израсъл в семейството на занаятчия, но занаятчия частник, което за онова време ще рече, че е отгледан във вражеско семейство. Баща му е прочут майстор! На някакъв американец се счупило зъбчато колелце в автомобила. Не само в България няма такава част, но и в Европа. Трябва да се чака да пристигне от Америка. Бай Съби измерва до милиметри частта, прави я на своите машинарии, поставя я в колата. Американецът е слисан! Не знае как да се отблагодари. Бай Съби не е обикновен майстор - владее перфектно френски. Малцина са, които знаят, че две години той е следвал физика в Сорбоната в Париж. Със семейството се случва нещастие, някакъв фалит. Той се завръща от Париж да оправя положението. С братята си отварят занаятчийска работилница, която постепенно укрепва, разширява се и придобива голяма известност. Идва 9 септември 1944 г. Работилницата е конфискувана. Взето е всичко. Бай Съби остава на улицата с две голи ръце. Започва от нулата. В семейството цари строг, стар еснафски ред - още щом се пръкне, детето се включва в някаква работа. Трябва да си заработи стотинките. Иска да отиде на кино, трябва да слезе в работилницата, да изработи нещо на струга, фрезата, с електрожена или нещо друго, но не може даром да харчи пари.

Тео има две сестри и едно братче, учил съм ги всичките, а на сестра му Благовеста бях четири години класен ръководител. Тя беше не само пълен отличник, а и главен готвач на класа. „*Какъв готвач?*“ - ще запитате вие? Като класен обичах да организирам с класовете си излети, походи и т. н. Та тръгваме от Казанлък, Св. Никола, Шипка, Узана, Мазалат, Тъжа и т.н. Останалите излизат да играят, лудуват, а

тя, запретнала ръкави, подготвя вечерята за всички. Но да се върнем към взаимоотношенията в семейството. Всяко от децата отговаряше за нещо. Ако не го изпълни, страдат всички. Например най-малкият - Илко отговаря за хляба. Ако не купи хляб, ще гладуват всички. Ето как от най-ранна възраст се възпитава отговорността за другите. Ще отворят буркан от сини сливи. Ще си го поделят по равно между четиримата. Децата от малки знаят стойността на стотинката, тя трябва да се заработи. Не може да искаш, ако не си дал. За да вземеш едно, трябва да си дал десет. От малък Тео разбира, че всичко е дело на човешкия ум и човешките ръце - от копчето до международните космически кораби. Ако има каруца, значи има каруцар, който я е направил. Ако има часовник, има часовникар. Ако има толкова хармонична вселена, значи има творец. Оттук и вярата в Твореца на всичко видимо и невидимо. От вярващите на храма „Успение Пресвета Богородица“ („Св. Богородица“), Казанлък е избран през 1992 г. за църковен настоятел, а от представителите на църковните настоятелства в Казанлъшка духовна околия е избран за епархийски избирател.

Тео има нежна, поетична душа. През 1980 г. по случай 40 дни от смъртта на Висоцки правя литературна вечер за него на руски език. Точно почваме и Тео нахлува със своите школници. Бяха дошли и 12 ученици от Художествената гимназия. Учениците се сместиха по трима-четирима на чин. Тео беше един от най-активните. Той боготвореше Висоцки. Беше го гледал във върховата му роля на „Таганка“ в Москва. Спомням си, че най-обичаше песента му: „Москва - Одеса“. Тогава той на всеуслушание заяви, че *„Висоцки е велик, защото той пише и пее за неща, за които другите творци даже не смеят и да си помислят!“* Стана 10 вечерта и трябваше да напуснем сградата. Преместихме се в кабинета по физика, който се помещаваше в друга сграда и продължихме до 5,30 сутринта. Нещо нечувано - Тео да загуби 10 часа в слушане на песни от Висоцки и разговори за него и творчеството му.

Казанлък е прочут със своите учители. Веднага след Освобождението, още през 1883 г., е построено и открито първото в България Педагогическо училище. В него са привлечени като учители най-известните български културни дейци: първият композитор Емануил Манолов, Букурещлиев, Йермарж, д-р Кръстев, Антон Страшимиров, Стефан Попвасилев и много други. Възпитаниците на училището стават не само учители, а и световноизвестни певци, музиканти, артисти, художници. Примерът на образцовите учители е

заразителен. На всяко мероприятие, организирано за и от Тео, най-видното място заема неговата начална учителка Костадинка Димитрова. Не знам почти нищо за прогимназиалните му учители, но понеже беше ученик в гимназията, в която бях учител, много пъти е изказвал благодарността си към своите учители. Ще спомена само някои: инж. Стефан Димитров (Течко Абаджур), който го е въвел в тайните на електротехниката; Георги Стойчев - вълшебникът по литература. Тео следи не само какво ще каже, а как ще предаде образа, защото Стойчев е роден артист; Кольо Горчев - той му е първообразът за организиране на школите; Султана Вълкова - учителката му по физика. За нея казва, че тя въвежда всичко най-ново, което се появи в областта на физиката. Взел е по нещо полезно от всеки.

Веднъж Тео е седнал на стълбището във вътрешния двор. Край него ученици - насядали, прави, някои даже седнали върху краката му. Приказват: Тео това, Тео онова, смеят се всички. Някои даже рошат косата му, той се смее заедно с учениците. Опитни учители заедно с директора гледат и мърморят: *„Какъв авторитет може да има, като дава да му рошат главата и му викат Тео!“* Не се стърпях: *„Тео има такъв авторитет, какъвто няма ни един от нас! Хайде, Вие прокопайте такъв изкоп, какъвто той - от долния до горния лагер в Изворово!“*.

Село Изворово е на 12 км от Казанлък. На 3-4 км от него в Балкана има пионерски почивен лагер. Още по-нагоре на един-два км, има напуснат военен лагер. Празни къщи без ток и вода. Тео го харесва да провежда своите летни школи там. От ВиК и Енергото му обещават, че ще прекарат и вода и ток, но нямат работници за изкопните работи. Тео със своите ученици в извънучебно време прокопава километър-два с дълбочина 1,20 м. Никой не бе разбрал - ни директор, ни учители. Аз знаех и се възхищавах, защото каналът минаваше през камънаци и дерета. Ток и вода са прекарани до горния лагер. Лятната школа ще се проведе в Балкана. Сега те се радват на своя успех, тържествуват.

Учудвал съм се на умението на Тео да вдъхва у учениците вяра в собствените им сили и възможности. Тая увереност, че те са нещо голямо, че по нищо не отстъпват на своите връстници от най-напредналите страни, че могат планини да повдигнат, което мнозина от тях постигат. Той иска от своите ученици да увеличат капацитета на сивото си вещество само с един-два процента. Тео има цяла теория за изграждане на силов интелект.

Разбира се, има свои противници и критикари. Идват ми на гости мои близки и веднага подхващат темата за Тео. Извикал

учениците в пет часа сутринта на Тюлбето.¹ Има ли ум? Какво ще правят по това време там? Той направо е откачил! Майка ми, която много обичаше Тео, бърчи чело и се чуди как да го защити. Като го окичиха със всички суперлативи за ненормалност и се поукротиха, аз казах: „Толкова ли не може да разберете, че Тео проверява готови ли са да пожертват два часа от съня си!“ Майка ми веднага се съживи: „Видяхте ли? Той не ги вика току-тъй! За какво са му готованци?“, все в тоя дух. Най-напред много се чудих на тая взаимна привързаност и обич, но най-после разумях - той вижда в лицето на майка ми своята баба попадия Величка от махала Бичкийнята, Габровско, която го е отгледала. За него поп Христо и баба Величка са СВЕТОТО СЕМЕЙСТВО. Необикновена е съдбата на поп Христо. Участва във войните. Под куршумите дава клетва, че ако Бог го запази и остави жив, той ще се посвети в служба на Него и хората. Чудото се случва. От шестстотин човека в ротата остават живи само четирима. Става свещеник и всичките си духовни и физически сили отдава в служене на Бога и хората. Тео прекарва голяма част от детството си при тях. От тях попива тая безпримерна всеотдайност. От тях възприема максимата: „Даром получих, даром давам!“ За Тео това е закон: „Даром получих от Бога, даром получих от родителите си, даром получих от дядо поп Христо и баба попадия Величка, даром получих от учителите си, даром давам!“ 48 години Тео води безплатни кръжоци, 48 години в събота и неделя през учебната година води безплатни занимания с ученици от цялата страна, а през ваканциите - школи. Шест курса всяко лято с различни възрастови групи в базата на проф. Минко Балкански в с. Оряховица или в ученическия лагер „Паниците“ над Калофер, или в специално закупената къща в Балкана от него за тая цел. Учениците заплащат само спането и храната. Толкова време да не вземеш и една стотинка за своя колосален труд! Тео няма кола, няма мотор. Вярно, има апартамент, но той е наследствен. Живееше си с учителската заплата, а сега с учителската пенсия. В очите на обикновените хора нормален ли е такъв човек? Благоразумен ли е? А Тео се моли човешкото БЛАГОРАЗУМИЕ никога да не го споходи!

Още от самото начало Тео влезе в сърцата на учениците. Те веднага оцениха неговата всеотдайност и амбицията му да им даде повече знания. Особено го привличаха умните, упоритите, желаещите

¹ Това е едно възвишение североизточно от Казанлък, което е „белите дробове“ на града, градски парк. Там е и прочутата Тракийска гробница.

да научат нещо повече извън учебния материал. С тях той се чувстваше щастлив. Те го зареждаха с допълнителна енергия. С тях той провеждаше школи не един или два часа, а в събота и неделя от сутрин до 10 часа вечерта. Едни от най-големите обвинения на неговите недоброжелатели бяха, че работел само със силните ученици и не обръщал внимание на слабите. Може би имат право. Всяка свободна минутка Тео използва да търси нови материали, задачи, да прави приспособления за опити. Ние бяхме нова гимназия, няхаме собствена сграда, няхаме кабинети. Всеки учител трябваше да се грижи и набавя необходимите му пособия. Тео обикаляше, гледаше, набавяше. Най-много му харесваше кабинетът по физика в Мъглижкия техникум.

Бях пръв приятел с директора К. Горчев. Бях му втълпил три неща: 1. Думите на Вазов, казани в Чирпан: „Господа, училището не се прави с камъње. Учителят прави училището!“ 2. Да има няколко опитни учители, но основната част да бъдат млади, току-що завършили. 3. Мъжете и жените да бъдат приблизително по равно. Тогава учителският състав се състоеше от 36 учители - 20 мъже и 16 жени - всички амбициозни, работливи, чепати, „торбаакъллии“. Тео се ползваше с определени привилегии. Никога не бе включван в комисиите, които обикаляха храмовете по големите християнски празници. Не ходеше на есенни и пролетни бригади, когато бяха далеч от Казанлък, например в Коларово, Бяло поле, Голям дол, Верен, Гита и др. Бе освобождаван и от други учителски дребнавости, които тровят живота на учителите. С други думи: не му се пречеше. Дойдоха и първите успехи на световно ниво. През 1977 г. неговият ученик Петко Динев завоюва златен медал на международната олимпиада по физика, а през 1983 г. ученикът му Иван Танев Иванов стана абсолютен световен първенец.

И понеже започнах за постиженията, да напишем за някои от тях. Негови ученици са 26 абсолютни първенци от общо 48 за цялата история на олимпиадите по физика в България. Негови ученици са завоювали 9 златни медала от международните олимпиади по физика от общо 13 за България. Българските представители са завоювали общо 100 медала от международните олимпиади по физика - точно толкова, колкото Франция и Великобритания, взети заедно. Повече от две трети от тия медалисти са преминали дългогодишна подготовка в „Националната школа по приложна математика и физика“ на Тео. И понеже споменах Франция и Великобритания, много ми се ще да припомня какво пише Макгахан в книгата си „Турските зверства в

България“ за панагюрските и сливенски учители. Те по нищо не отстъпват на английските, френски и немски учители и получават значително по-добро възнаграждение от тях, независимо, че не им плаща държавата, а се издържат от църковните настоятелства. И още, че лондонските учителки трябва да завиждат на Райка за авторитета, с който се ползва и възнаграждението, което получава! „Това са много пари“ - отбелязва Макгахан. Така ли е сега?

Нека не се обиждат многото учени, преминали през школата на Тео, защото ще спомена само някои, чиито имена нашумяха много напоследък:

1. Теньо Попминчев - специалист № 1 в света на лазери по рентгенови лъчи. Работи в Бъркли, Калифорния.

2. Христо Иглев - постигнал лед от вода при стайна температура. Професор в Мюнхенската политехника.

3. Николай Кърджилов - ядрен физик по неутронна физика в Берлин.

4. Елена Атанасова - ядрен физик, Великобритания.

5. Катерина Найденова - бие всички рекорди в националните олимпиади по физика в България, завършва биофизика в Кеймбридж, докторант на университета.

Може би ще попитате какво става с първия златен медалист - Петко Динев, професор е във Флорида, произвежда най-съвършените телевизионни камери в света.

Първият български абсолютен световен първенец по физика Иван Танев Иванов е професор по физика в Монреал и води семинар по математика и физика за професорите отвъд океана.

Не мога да отмина Иван Христов Бъчваров - един от водещите лазерни специалисти в света, доцент в Софийския университет, но професор в университети в САЩ, Русия, Китай.

Нека отделим няколко реда и за наградите на самия Тео. Преди 10 ноември 1989 г. е награден с орден „Кирил и Методий“ II ст. - сребърен, а след 10.11.1989 г. и със златен. Единственият български учител награден направо от Парламента. Има специална награда от Софийски университет „Св. Кл. Охридски“ за приети най-много негови ученици в специалността физика. Обявен е за Почетен гражданин на град Казанлък. При посещението си в Казанлък Бойко Борисов разбира за Тео и школата му и отпуска веднага няколкостотин хиляди лева за подобряване кабинета по физика. Миналата година бе включен в Българската културна делегация по случай 24 май, която посети местата в Рим, свързани със Светите братя Кирил и Методий и се

срещна с Папата. Но най-голямата награда е обичта на неговите ученици. Той живее в техните души и сърца. По случай негова кръгла годишнина, организирана от „Фондация Тео“, те прелетяха от различни краища на света да му се поклонят. Учени, пред които се прекланя цял свят, се прекланят пред своя учител по физика. И ние сме им били учители и нас уважават, даже може би обичат, но Тео, Тео го боготворят. Позволявам си да перифразирам последния куплет от стихотворението на поета Станимир Стефанов Станчев „Поклон, учителю“:

*„Учителю, обичаш и си обичан.
Сърце, душа и ум докрай раздаде ти.
Затуй, сега пред тебе всички коленичим.
Дълбок поклон ти правим – до земи!“*

**„Окачвам звънче, което по-късно ще стане камбана”
/пророчески думи на Никола Филиповски – капитан дядо Никола/**

Христина Банова

Роден през 1800 г. в Силистра. Детството му е съпроводено с много насилия на турците, убийства и палежи. Спомените и преживяванията от тази жестока действителност поддържат през целия му живот революционен ентузиазъм и огън да се бори за извоюване свободата на своя народ. Като младеж се установява във Влашко и се включва в политическия живот на българската емиграция. През 1843 г. е един от организаторите и водачите на Третия бунт в Браила. Но бунтът е разкрит и на 4 септември 1843 г. голяма част от организаторите и участниците са арестувани. Никола Филиповски успява да се укрие цели 3 месеца, като пътува с кираджийски коли, покрит с рогозки, облечен в селски дрехи. Въпреки това е заловен и заедно с останалите арестувани е осъден на 15 години каторга в солниците в Окнеле мари – голяма солница на 15 км от град Ръмнику Вълча.

Каторжният труд е тежък, в солниците всичко е примитивно. Солта се копае дълбоко под земята, изнася се на повърхността с обикновени макари. Непосилен труд, оскъдна храна, продължителен работен ден. Така работи цели 4 години Никола. Но през 1848 г. избухва буржоазната демократична революция в Румъния и слага край на мъките на каторжниците. Никола и още 16 затворници са освободени.

Никола Филипов остава в Букурещ при съпругата си Мариола и продължава да работи за делата. Година по-късно румънското правителство издава заповед да се издирят и изгонят отвъд границите, без право да влизат в княжеството, Никола Филиповски и още 11 българи. Той се прехвърля в Търново, установява се в хана на Никола Стамболов и започва да шие модни за онова време дрехи на отбрани българи и турци, особено на офицерите от гарнизона, и по този начин спечелва разположението им и работи за делото, без да буди подозрения. Тук той се заема с организиране на въстание, като за център определя Търново. Придобил революционен опит от Влашко, умен, сладкодумен, той увлича хората с пламенните си слова.

Първите групи създава през 1854 г. в Търново, Лясковец, Габрово, Трявна, Елена. Подготовката е усилена – въоръжават се,

набират още съмишленици. Само от Лясковец се включват 200 човека. Цели две години Никола Филиповски отдава всичките си сили и умения за подготовка на въстанието. По същото време той, при едно от посещенията си в Соколския манастир, се запознава и сприятелява с игумена на манастира Йосиф Соколски. Заедно с него чертаят план, обмислят възможностите за това опасно дело. Тук той се запознава и с учителя Иван Чомаков, учител в Нова махала, който също се включва в делото, като привлича ножарите от селото, които изработват ятагани и ножове. В дома на Йорго (Георги) Бояджиев се леят куршуми и фишеци. Оръжието се пренася в чували, пълни с трици в Лясковец. Привлечен е и младия и състоятелен търговец от Търново Пандели Кисимов, който осигурява финансовите средства за делото. А Ради Колесов става писар на четата.

За дата на въстанието е определен 15 август (Голяма Богородица), но поради опасност от предателство, то избухва на 28 юли 1856 г. (стар стил). Никола, облечен в руска капитанска униформа (ушита от самия него), заедно с писаря на четата и още двама четници, се отправят към Петропавловския манастир край Лясковец. Голяма е изненадата им, когато в гората, край манастира се явяват само 13 четници (по това време много от заможните слоеве от населението се отдръпват от идеята за въстание – Русия губи войната и руската армия е разгромена през 1855 г. при Севастопол¹). Но Никола не се отчайва и продължава започнатото дело, като повежда малката чета към Габровския балкан, като се надява, че по пътя ще вдигнат още съзаклятници. Преминавайки през 20 села, войводата успява да увлече още 40 човека.

На 29 юни четата преминава през Дръндарските воденици, източно от село Белица, над Трявна, село Енчовци и сутринта на 31 юли влиза в Нова махала. Цялото село излиза да ги посрещне. Голямо впечатление прави униформата на капитан Никола – синия му офицерски сюртук, сърмените еполети, сабята му, коня му. Слага се обща трапеза, а ученици под ръководството на учителя Иван Чомаков изпълняват няколко песни. Трогнат от това внимание войводата се обръща с думите: *„Елате, братя, при мене! Може да потрябва и хора да се убиват. Свобода без жертви не може. Може и да не сполучим, но ще посеем поне семето, от което ще изникне чистата свобода. Запомнете дядо си Никола – сега ние окачваме звънче, което след време ще стане камбана”* - пророчески думи.

¹ Кримската война /1853-56 г./ - Севастопол е обсаден почти година, след тежки артилерийски бомбардировки градът пада през 1855 г.

От Нова махала, четата се отправя към Соколския манастир. Игуменът Йосиф Соколски освещава знамето, което представлява правоъгълник, съшит с бял, син и червен плат, в средата с голям черен кръст. Изработено е от самия войвода – за знаменосец е избран Йорго (Георги) Бояджиев – най-младият четник. Оттам четата се отправя към Габровския балкан и Стара планина.

Въстанието е разкрито, а въстаниците са преследвани от многобройна турска войска. Успяват да стигнат до Шиваров мост, Габрово. Турците настояват четниците да се предадат. Тук е даден и първия изстрел. Ранен, а по-късно е съсечен, знаменосецът Йорго (Георги) Бояджиев. На това място през месец август 1884 г. има издигнат паметник от признателните габровци. На него има надпис, който гласи: *„Народному поборнику капитан дядо Никола, за правда народна и за свобода. Герой беше ти, знаме издигна и се бори мъжки, тук, за народа докрай на живота, докато падна!“*

Най-много преследвачи тръгват след войводата, но той успява да се укрие в село Дончевци при Дончо Стоянов. Уморен, преживял толкова много, останал сам и без хора, с провалено въстание, се унася в дрямка и не чува, когато заптиетата заобикалят къщата, насочват пушките си към него и го убиват. Отсичат главата му и в конска торба я отнасят в Трявна. Но заповедта е била да го заловят жив и нареждането е главата да бъде върната в село Дончевци. Селяните погребват капитан дядо Никола в селските гробища. Днес тук има паметна плоча, пред която хората поставят цветя.

Цветя и венец поставихме и ние, представители от клуб „Орлица“ към ТД „Орлово гнездо“ и от името на земляческата казанлъшка група с представител Стефан Родев. С нас беше и госпожа Елена Хайтова.

През 1906 г. костите на войводата тържествено са пренесени от гробищата на село Дончевци в Трявна. Площадът получава неговото име. Издигнат е паметник. През 1970 г. в Трявна е направен нов бюст и морена. За втори път костите на войводата са извадени и пренесени пред Даскаловата къща.

Въпреки неуспеха на въстанието се събдват думите на капитан дядо Никола – Звънчето (въстанието, макар и неуспешно), прераства в камбана!

Веднага след Освобождението, населението от Габрово, Трявна, Лясковец изразява своето уважение и почит към капитан дядо Никола с ежегодни чествания. Първото честване става през 1883 г. в Трявна по инициатива на Христо Даскалов. Тогава Георги Радков предава

знамето и еполетите, получени при последната му среща с войводата в село Дончевци.

Саможертвата на капитан Никола преди 163 години не отива напразно. Отзвукът от залповете на Шиваровия мост се сливат с екота на черешовото топче през април 1876 г., с канонадата на връх Шипка през 1877 г. Годините отминават, но борците за народна свобода не са забравени! И между тях и в нашето съвремие сияе безсмъртния подвиг на капитан Никола!

За него, знаменосецът Йорго Бояджиев и останалите въстаници, народът е съчинил песни. От Габрово, Лясковец и Трявна тръгват всяка година походи – поколения вървят по стъпките на четата на капитан дядо Никола. Маркирани са пътеките, по които е минала четата. В Габрово подофицерското дружество носи името на капитан дядо Никола, знамето на дружеството е тържествено осветено през 1912 г. Комбинатът за преработка на пластмаси в Габрово носи неговото име. Площадът в Трявна също е именуван на него.

За да няма забрава!

Въздигнат от габровци - 1 август 1884 г.

Паметникът на Капитан дядо Никола в Габрово

Паметници на народния поборник Капитан дядо Никола в Габрово.

ПАМЕТ ЗА ГЕРОИТЕ

Христо Ангелов

101 години след завършването на Първата Световна Война и 74 години от края на Втората Световна Война, в село Ясеново няма паметник на загиналите във войните за България! Почти всички ясеновски герои са погребани на фронтовите линии, в общи гробове, безследно обезличени от враговете и времето! Само в кратките справки на Държавния военно-исторически архив се споменават последните дати и местата на гробовете: Маслака, Бааларь Съртъ, Калфа Къой, Крива ливада, Лозенград, Инжекьой (Одринско), Памук Съртъ, вр. Сива кобила - Осогово-Кюстендилско, вр. Крапа - Битолско, вр. Върденица (Сърбия), с. Бина - Княжевацко - Сърбия, с. Кожани - Корчанско - Албания, с. Долно Егри, с. Скочивир, Крап, вр. Джамат ери, връх Борис - Леринско, връх Каймакчалан, Кота 1248 – Къркляни - Битолско, с. Полог, с. Арменефенди, с. Кенали (Битолско), гара Беранци - Битолско, с. Горничево (Неокази) - Битолско, с. Долно Егри, с. Петърско, с. Буче - Битолско, с. Баница (Леринско), с. Рещани - Битолско, с. Тепавци - Битолско, с. Церово - Битолско, Ортакьой (Ивайловград), с. Хомондос - Серско, Серес.

В полевите болниците в Лозенград, Ст. Загора, Пловдив, Велико Търново, Трън, Гара Беранци, с. Силян (Кавалско), Оролик (Хърватия) и в с. Ясеново са починали от холера и раните си 10 човека.

Духовете на 57 младежи и мъже, оставили костите си по бранните полета на Тракия, Западните покрайнини, Беломорска Тракия, Македония, Албания и Хърватия, се реят и напразно търсят паметта на следващите поколения, направили няколко бледи начинания за градеж на ясеновски войнишки мемориал!

От загиналите ясеновски жители 24 човека са били мобилизирани в 23 Пехотен Шипченски полк, 18 - в 50 (52;56) пехотен полк, 1- в 7 конен полк, 1- в 18 Артилерийски полк, 6 - в 30 Пехотен полк , 1 - в 32 Пехотен полк, 1- в 63 Пехотен полк, 1 - в 85 Пехотен полк и 1- в 88 Пехотен полк.

От няколко години отново се поднови опита да се изгради паметник на ясеновските герои. На 23 март 2019 г., със съдействието на Народно читалище „Алеко Константинов - 1919“, на общоселско събрание се създаде Местна гражданска Инициатива (Инициативен комитет) в състав: Ваня Андреева, Стилиан Димитров и Христо Ангелов (председател) за построяване на войнишки паметник. Със специална подписка подкрепя на идеята дадоха 289 родолюбци и

съмишленици от Ясеново и други части на България за осъществяване на паметното намерение. Талантливият художник (ясеновски жител) Иван Гайдаров, заедно архитектът Добромир Генев и дизайнерът Стефан Христов разработиха и дариха уникален проект за паметник. Размерите на монумента са: широчина - 2 м, дължина - 2 м и височина - 3 метра.

Многопластовата идейна символика, концентрирана в изчистените пластични форми на мемориала, изразява недописаното войнишко писмо до майката, прекършеното перо, последната капка мастило, протегнатите към Бог майчини ръце, зловещия смъртоносен куршум, бойните щикове на защитниците на Родината. На мраморни плочи ще са издълбани имената на ГЕРОИТЕ.

Финансирането е от доброволни дарения. Открита е дарителска сметка в: „УниКредит Булбанк“ АД: BIC: UNCRGSF; IBAN: BG11UNCR70001523598563

**Списък
на загиналите подофицери и войници от с. Ясеново (Химитлий),
Казанлъшка околия във войните за национално обединение на
България**

Балканска война 1912–1913 г.

1. Старши подофицер Иван Иванов Райкин - набор 1911, на 22 г. - 23 Пехотен Шипченски полк /23ПШП/ (8 рота), загинал на 22 г. на 13.3.1913 г. в Одрин. ДВИА фонд/ф./39, оп.1, а.е.7, л.100, /N 3 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.
2. Ефрейтор Стефан Иванов Вълков - набор 1899, на 23 г.- 23ПШП (6 рота), женен, с 1 дете, ранен на 12.3.1913 г. в Маслака – Одринско, починал от рани на 13.4. 1913 г. в Лозенград, в болница на Руския Червен кръст. ДВИА ф. 39, оп.1, а.е.192 /ДВИА, ф. 39, оп. 1, а.е. 14, л. 79 - по Русалина Стефанова/, /N 6 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.
3. Редник Васил Жеков Василев - набор 1900, на 33 г. - 30 Пех. полк (15 рота), женен, с 3 деца, загинал на 13.3.1913 г. в Памук Сартъ-Одринско /N1 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.
4. Редник Дели Русинов Сламаров – набор 1905, на 28 г. - 2 д. др., загинал март 1913 г. на Крива ливада - Одринско/N2 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.
5. Редник Йовчо Димитров - 23 ПШП/(6 рота), починал на 25 юли 1913 г., /в Евакуационна болница в Пловдив, ДВИА, ф. 39, оп. 1, а.е. 261, л. 8343.
6. Редник Кою Иванов Царев - набор 1908, на 24 г. - 23ПШП(6

рота), женен, с 1 дете, загинал на 2.11.1912 г. в Бааларь Съртъ, Одринско. ДВИА ф.39, оп.1, а.е.8, л. 514, /N4 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

7. Редник Петър Димитров Василев /Иванов/ - 32 Пех. полк /11 рота/, загинал на .25.11.1912 г. в Калфа Къой, Одринско /N5 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

8. Редник Тотю Пенчев Ковачев - набор 1895, на 37 г. -52 Пех. полк (11 рота), женен, с 3 деца, починал от рани на 7.12.1912 г., в болница в Иеджекъой-Одринско. ДВИА ф.39, оп.1, а.е.15, л.1 - от Списък на загиналите в Балканската война на ДВИА-Сайт на ДВИА, /N7 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

Междусъюзническа война 1913 г.

1. Редник Йонко Кънев Петков - роден 1884 г. - 23 ПШП, загинал на 29 г. на 12.7.1913 г. на връх Сива Кобила, Кюстендилско. /N1 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

2. Редник Мустафа Латифов - роден 1894 г. /набор 1912/ - 63 Пех. полк (14 рота), умрял от холера на 21.7.1913 г. в 2/2 дивизионен лазарет в Трън /N2 по списъка на Чавдар Ангелов/.

Първа Световна война 1915 – 1918 г.

1. Ст. подофицер Милю Тотев Искрев - набор 33, на 26 г. - 23ПШП (1 рота), загинал на 16.11.1916 г. на връх Крапа / Битолска околия /. ДВИА ф.39, оп.1, а.е.192, л. 72 - от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА, /N22 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

2. Ефрейтор Ганю Тотев Русев - набор 1917 г. , на 20 г. - 37 сборна дружина (1 рота); роден в Шипка, умрял на 22.11.1917 г. в 4/10 полска болница - с. Силян, край Кавала ,/N9 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

3. Мл. подофицер Деню Петров Дамянов - на 29 г. - 8 Пионерна дружина (3 рота) - загинал на 14.11.1916 г. край Долно Егри /Кенали/-Битолско. ДВИА ф.39, оп.1, а.е.382, л. 21 - от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА, /N10 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

4. Мл. подофицер Цанко Тотев Иванов- роден 1879 г.-23ПШП(12 рота), загинал на 37 г. на 29 октомври 1916 г. - с. Кенали, Битолско. Погребан в общ гроб на позицията. ДВИА ф.39, оп.1, а.е.192, л. 100-от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА-Сайт на ДВИА

5. Мл. подофицер Цоню Кънев Петков - роден 1888 г. - 23ПШП (2 рота), загинал на 28 г. на 10 октомври 1916 г. при с. Полог. Погребан в

общ гроб на позицията. ДВИА ф.39, оп.1, а.е.192, л. 100-от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА.

6. Редник Абдула Османов Тасмалиев - набор 39; на 21 г., от 55/56/ Пех. Полк (7 рота) - женен, с 2 деца, умрял на 24.8.1918 г. в Местна военна болница - Стара Загора от Дизентерия. ДВИА ф. 39, оп. 1, а.е. 450, л. 50, 51 /ф. 39, оп. 1, а.е. 553, л. 5; , ф. 39, оп. 1, а.е. 113/ - от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА, /N1 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

7. Редник Али Ахмедов Реджепов - роден 1892-56 Пех. Полк (2 рота) - безследно изчезнал на 10.11.1916 г., /N2 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

8. Редник Али Ибрямов Янъков - набор 22; на 37 г., 23-та допълваща дружина (1-ва рота) - женен, с 1 дете, починал на 17.11.1917 г. във Военна болница в Търново. ДВИА, ф. 39, оп. 1, а.е. 402, л. 8/N3 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

9. Редник Али Османов Салиев - набор 1915 г., на 21 г.- 56/ Пех. полк (2 рота) - женен, с 1 дете, загинал на 19.9.1916 г., на вр. Каймакчалан. ДВИА ф.39, оп.1, а.е.459, л. 50, 51 - от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА /N5 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

10. Редник Али Мехмедов Тунти - роден 1889 г., на 29 г. - 23 опълченска дружина (2 рота) – женен, починал на 15.6.1918 г. в река Янтра, ВеликоТърново - ДВИА, ф. 39, оп. 1, а.е. 113, /N4 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

11. Редник Алил Юсеинов Юсеинов - набор 1917, на 20 г. - 85 Пех. полк (10 рота) - безследно изчезнал на 14.10.1917 г. край с. Хомондос, Серско. ДВИА ф. 39, оп. 1, а.е. 459, л. 2,3 - от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА, /N6 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

12. Редник Асан Юсуфов Ахмедов - набор 1913, на 23 г. - 55. Пех. полк (1.рота)-загинал на 19.10.1916г. в с. Скочивир, Битолско, погребан в Скочивир в общ гроб. ДВИА ф. 39, оп. 1, а.е. 224, л. 26,27, а.е. 320, л.7 - от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА, /N7 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

13. Редник Ахмед Абдулов Ибрямбашев - на 30 г., 30 Пех. полк (11 рота), женен, с 1 дете, умрял на 19.3.1918 г. , в Местна Военна болница - Стара Загора. ДВИА ф. 39, оп. 1, а.е. 199, л. 66/ - от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА, ф. 39, оп. 1, а.е. 113), /N8 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

14. Редник Георги Христов Николов - 56 Пех. полк (6 рота) - загинал на 16.3.1917 г. на кота 1248, с. Къркляни, Битолско. ДВИА ф.39, оп.1,

а.е.450, л. 8,9, а.е. 542, л.8 - от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА

15. Редник Димитър Стоянов Иванов - набор 1896, на 40 г. - 56 Пех. полк (11 рота)-женен, с 3 деца, загинал на 7.10.1916 г. източно от с. Полог, Битолско. Погребан западно от Полог. ДВИА ф.39, оп.1, а.е.450, л. 10,11 - от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА, /N12 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

16. Редник Димитър Манолов Карчев - роден 1880 г., набор 23, на 36 г. - 23ПШП (16 рота), женен, с 4 деца, умрял на 10.12.1916 г. - гара Беранци / Битолска околия/. в 2/8-и дивизионен лазарет. Погребан в общ гроб на позицията. ДВИА ф.39, оп.1, а.е.528, л. 21 - от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА , /N 11 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

17. Редник Емин Салиев Фератов - набор 1912, на 24 г., 56-и пехотен полк (2 рота) -загинал на 2.10.2016 г., на връх Борис, Леринско - ДВИА, ф. 39, оп. 1, а.е. 450, л. 12, 13; а.е. 542, л. 24, /N13 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

18. Редник Иван Димитров Комбов - набор 26, на 28 г., 23ПШП (4 рота), женен, с 3 деца - загинал на 29.10.1916 г. при Кенали. ДВИА ф.39, оп.1, а.е.450, л. 10,11-от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА /N14 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

19. Мл. подоф. Иван Димитров Димитров - набор 1907, на 29 г. - 56 Пех. полк (к.р), безследно изчезнал на 16.3.1917 г. /N15 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

20. Конник Иван Ганчев Мушев - набор 35, на 23 г.-7 Конен полк (3 ескадрон), женен, с 1 дете, загинал на 8.9.1916 г., край с. Кожани-Корчанско, Албания. ДВИА ф.39, оп.1, а.е.158, л. 2,3 - от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА, /N16 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

21. Редник Костадин Патев - роден неизв. -23ПШП, загинал на 16 октомври 1915 г.- с. Вина/ на 8км СЗ от Княжевац /ДВИА ф.39, оп.1, а.е.192, л. 86 - от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА.

22. Редник Илия Ганев Кънев - набор 1899, на 36 г. - 56Пех. Полк, 11 рота, женен, с 3 деца - загинал на 16.10.1915 г. на с.ю. Богово гумно, кота 932/връх Виденица/-Княжевацка околия-Сърбия. Погребан на вр. Виденица /Върденица/ - ДВИА ф.39, оп.1, а.е.199, л. 75/ а.е. 450, л. 14, 15; а.е. 321, л. 32/ - от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА, /N17 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

23. Редник Иляз Мустафов Алиев - набор 25, на 35 г. - 4-ти опълченски полк /1 картечна рота/, женен, с 3 деца - починал на 23.5.1918 г. във

Военна болница в Стара Загора - ДВИА, ф. 39, оп. 1, а.е. 145, л. 7(а.е. 113), /N18 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

24. Редник Исмаил Алиев Мангов - 30-и пехотен полк(2 рота) - загинал на 19 .8.1916 г. край с. Арменефди, околия Битолска - ДВИА, ф. 39, оп. 1, а.е. 113.

25. Редник Костадин Патев - 23ПШ Полк, женен, с 3 деца - загинал на 16.10.1915 г. на с. Вина, Княжевацка околия-Сърбия, /N19 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

26. Редник Маню Енчев Бизов-Цанев - набор 38, на 21 г., 30 пехотен полк (10 рота), загинал на 23 януари 1915 г., Орта Къой /Ивайловград/, погребан: Орта Къой - ДВИА, ф. 39, оп. 1, а.е. 113, /N20 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

27. Редник Махмуд Юсеинов Садулов - набор 1912, на 24 г. - 56 Пех. полк (3 рота), женен, с 1 дете - загинал на 20.8.1916 г., на вр. Джамат Ери-Леринско. ДВИА ф.39, оп.1, а.е. 450, л. 21, 22, а.е. 321, л. 46 - от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА, /N21 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

28. Редник Минчо Дянков Малешков - набор 30, на 28 г. - 23ПШП (9 рота), загинал на 14.9.1916 г. - с. Церово, Леринска околия. Погребан в общ гроб. ДВИА ф.39, оп.1, а.е.192, л.90 - от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА, /N23 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

29. Редник Мустафа Ибрямов Ахмедов - набор 39, на 20 г. - 23ПШП (14 рота), безследно изчезнал на 9.10.1916 г.,/N24 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

30. Редник Осман Мехмедов Мехмедов - на 22 г. - 23ПШП (1 рота), загинал на 39 г. на 29.3.1917 г. - с. Ращани, Битолско. Погребан в общ гроб на позицията. ДВИА ф.39, оп.1, а.е.192, л. 91а.е.528,л.53 - от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА,/N25 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

31. Редник Осман Хасанов – 55 п.п.(7 рота), безследно изчезнал на 18.3.1917 г. , /N26 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

32. Канонир /редник-артилерист/ Петко Цанев Щърбанов - набор 36, на 22 г.,18 Арт. Полк (5 батарея), женен, с 1 дете - загинал на 5.10.1916 г. южно от с. Тепавци, Битолско. ДВИА ф.39, оп.1, а.е. 516, л. 43,44 - от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА, /N27 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

33. Редник Ради Кънев Начев - набор 1898, на 38 г. - 56 Пех. полк (11 рота), женен, с 3 деца - загинал на 19.9.1916 г. на кота 1944 /вр. Борис/, Леринско. ДВИА ф.39, оп.1, а.е.450, л. 31,32; а.е. 321, л. 63 - от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА, /N28 по

списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

34. Редник Смаил Алиев Мангов - набор 32, на 26 г., 30 Пех. полк (11 рота), женен, с 3 деца - починал от раните си на 19.8.1916 г. - Леринско. Заповед N 324/29.6.1917/ 4, /N29 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

35. Редник Стефан Драголов - набор 25, на 35 г., 23 ПШП (4 рота), женен, с 2 деца - починал на 4.10.1918 г. в с. Ясеново. ДВИА ф.39, оп.1, а.е.192, л. 57 - от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА, /N30 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

36. Редник Стефан Иванов Райкин - набор 32, на 26 г., 23 ПШП (14 рота), женен, с 2 деца - безследно изчезнал на 1.11.1916 г. /N31 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

37. Редник Тодор Якимов Стоянов - набор 1914, на 22 г., 55 Пех. полк (картечна рота) - загинал на 16.10.1916 г. ю.и. от с. Полог, Битолско. ДВИА ф.39, оп.1, а.е.214, л. 51,52 - от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА, /N32 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

38. Редник Узун Асанов Юсеин/ов/ - набор 30, на 31 г., 23ПШП (2 рота), женен, с 2 деца - починал на 29.11.1918 г. в с. Ясеново - ДВИА, ф. 39, оп. 1, а.е. 113, /N33 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

39. Редник Христо Ненов Златев - набор 31, на 27 г. - 23ПШП (10 рота), загинал на 27 г. на 24.9.1916 г.- с. Горничево (Неокази), Битолска околия. ДВИА ф.39, оп.1, а.е.192, л. 98 - от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА, /N34 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

40. Редник Христо Петров Цанев - набор 27, на 31 г. - 23ПШП (16 рота), женен, с 3 деца, загинал на 24.9.1916 г. - с. Горничево (Неокази), Битолска околия. ДВИА ф.39, оп.1, а.е.192, л. 98 - от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА - Сайт на ДВИА, /N35 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

41. Редник Цанко Тотев Иванов - набор 37, на 23 г, 23-ти пехотен полк (12 рота)- загинал на 29.10.1916 г., край с. Кенали, околия Битолска, погребан на позицията. ДВИА, ф. 39, оп. 1, а.е. 192, л. 100, /N36 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

42. Редник Цаню Кънев Петков - набор 28, на 29 г. 23ПШП (2 рота), женен, с 3 деца, загинал на 30.10. 1916 г. край с. Буче, околия Битолска, погребан на позицията - ДВИА, ф. 39, оп. 1, а.е. 192, л. 100, /N37 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

43. Редник Цаню Енчев Цанев - набор 1901, на 35 г. - 56-и пехотен полк (9 рота), женен, с 3 деца - загинал на 3.9.1916 г. на връх Джамат ери, околия Леринска, погребан на връх Джамат ери, / на Чеган и

Каймакчалан / - ДВИА, ф. 39, оп. 1, а.е. 450, л. 39, 40; а.е. 321, л. 83, /N38 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

44. Редник Юсеин Мехмедов Реджебов - 88-и пехотен полк (4 рота) - загинал на 18.10.1918 г. в Серес - ДВИА, ф. 39, оп. 1, а.е. 461, л. 5.

45. Редник Юсуф Дериев Юсуфов - роден 1885 г., на 31 г. - 30 Пех. полк (11 рота) - загинал на 16.8.1916 г. край с. Баница, Леринско. ДВИА ф.39, оп.1, а.е.199, л. 75 - от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА-Сайт на ДВИА

46. Редник Юсуф Манафов Юсуфов - набор 1914, на 22 г., 55 Пех. полк (7 рота), женен, с 1 дете - загинал на 26.10.1916 г. край с. Полог-Скочивир. Погребан в с. Полог. ДВИА ф.39, оп.1, а.е.221, л. 40, а.е.320, л.52-от Списък на загиналите в I световна война на ДВИА-Сайт на ДВИА,/N39 по списъка на д-р Чавдар Ангелов/.

Втора световна война 1944 – 1945 г.

1. Подофицер Цаньо Енчев Цанев /Мазников/ - роден на 12.3.1921г. - ранен при с.Оролик-Хърватска, починал на 26.12.1944 г. Погребан в с. Товарник-Хърватска. ДВИА ф.39, оп.3, а.е.117, л. 71-от Списък на загиналите във II световна война на ДВИА-Сайт на ДВИА.

Загинали в Балканската война - 8 герои.

Загинали в Междусъюзническата война - 2 герои.

Загинали в I Световна война - 46 герои.

Загинал във II Световна война - герой.

От тях: българи-38 ; турци-19.

Загинали в бой - 40; Починали от раните си - 10; Безследно изчезнали-7.

Останали вдовици: 23 жени; останали сираци: 54 деца.

Общо паднали за България 57 човека от с. Ясеново! Вечна им памет!

За установяване имената на загиналите герои от с. Ясеново са направени справки с помощта на: архивен списък, съхраняван в НЧ „Алеко Константинов - 1919“ - с. Ясеново; Иво Косев - гл. уредник на Дом „Петко Стайнов“; Пламен Стефанов - историк, Пепа Коскина - историк, списъци съставени от д-р Чавдар Ангелов - директор на НПМ „Шипка - Бузлуджа“, предоставени с писмо/изх. N 104/7.07.2019 г.; Русалина Стефанова – ДВИА - Велико Търново; Христо Ангелов (с помощта на полк. Станчо Станчев от Военното министерство), от сайта на ДВИА - Велико Търново и в Държавния архив - Стара Загора, от изданието „Историята на 23 Пехотен Шипченски полк - 1912-1918 г.“ на Красимир Узунов и проф. Генчо Начев, предоставена от Стилиан Димитров.

КОЙ Е БОТЕВИЯ ЧАВДАР ВОЙВОДА?

Христо Христов

След въстъплението на стихотворението „ХАЙДУТИ Баща и син” Ботев продължава: „Кой не знай Чавдар войвода, кой не е слушал за него?”. Изглежда поетът много добре е слушал разказите за него и ги е запомнил.

Още с първото си поетично творение „МАЙЦИ СИ” той се обръща към майка си. Второто му стихотворение „КЪМ БРАТА СИ” също е за много близък роднина, брата. На неговите втори братовчеди от бащина страна Мария (Мина) Иванова Горанова и на брат ѝ Богдан Иванов Горанов са посветени четири от поетичните творби. На Мина Горанова е „ПРИСТАНАЛА” с посвещение (Посветява се на г-ца М. И. Г-ва).¹ Напоследък преобладава мнението, че и стихотворението „ДО МОЕТО ПЪРВО ЛИБЕ” също е за Мина Горанова. За Мина, станала вече госпожа Огнянова (Мария е омъжена за по-възрастния от нея богат търговец Петър Огнянов) Ботев е написал „НЕЙ”. На Богдан Горанов е „БОРБА” с посвещение (Б. И. Г-ву).

И в двете публикации на „ЗАДАДЕ СЕ ОБЛАК ТЕМЕН” вместо заглавие поетът поставя три звездички. Самото заглавие е според първия ред със същия текст. И в четвъртия куплет Ботев, който все говори за своя дядо, издава кой е той. „Бог да прости баба Стойна”, в който се споменава бабата на Ботев. По тогавашната традиция жената, след като е омъжена, се представя и я назовават по името на мъжа ѝ. Така за Стою жена му е Стойна, а другото ѝ име е Стоювица. Но в стиха не се получава римата със Стоювица. Баба Стойна е жената на дядото на Ботев по майчина линия със собствено име Стою. Че се е казвал Стою, потвърждава списъкът на спомоществателите от Калофер на „Първичка българска граматика” на Иван Богоров, издадена в 1844 г.² Там Ботевиият дядо се е записал с името „Стою Стоиловъ, Дрянъ”, а братовчед му с името „Стою Петковъ, Дрянъ”. По това време третото име е било само прякор (потвърждава го и запетаята след бащиното име), който впоследствие става фамилното име Дрянков.

— Стою Стоиловъ, Дрянъ. . . . 1
— Иванъ Мирчовъ, Шишовъ. . . . 1

¹ Делийски, Д. Няма да си зачерня лицето пред вас, в. Антени, 10 януари 1996 г.

² Богоров, И. Първичка българска граматика, 1844.

– Георги М. Нидонковъ.	1
– Стою Петковъ, Дрънъ.	1
– Стоялъ Стойковъ, Малинка.	1

В спомените на Илия А. Широков, съквартирант на Ботев в Александрия, записани през юни 1915 г. откриваме, че „През 5.VII.1868 г. изпратил четата на Хаджи Димитра от Petrusan (Петрушан).”³ И е добавил, че поетът е изпращал някого в тази чета. Самият Широков е бил организатор при подготовката и е изразходвал големи суми за четата.⁴

В състава на обединената чета на двамата войводи има едно име Христо П. Дряновски (1838-1868), писар на Караджата.

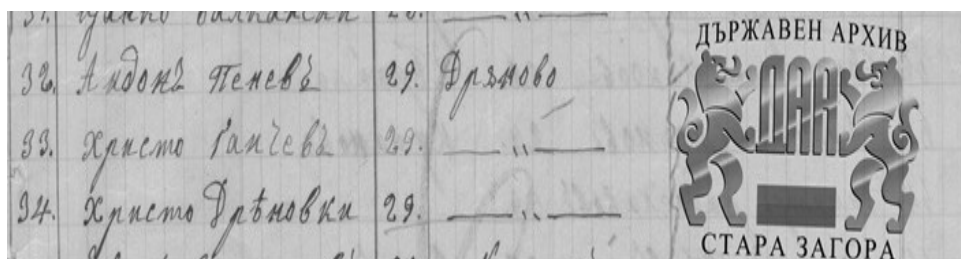
Досегашните изследователи го свързват със село Ганчовец (Дряновско) и Тулча. Участникът във Втората българска легия Михаил Греков дава следните сведения: „...След Божият парад на 1868 г. в легията биват повишени (в поднаредник - б.а.) някои от българите, между които и Иван Грозев, Рафаил Атанасов, Христо Ловчалията, Тома и Петър Пантелеви, **Христо Дренковски**, Стоян Чакъров (М. Г. Греков), Петър Иванов, Георги Чернев, Петър Тихов, Янко Ванков, Георги Матев, Стоян Цанев.”⁵ Този участник в легията е и в четата на Панайот Хитов през 1867 г., със знаменосец Васил Левски. Умира (като четник на Караджата), отровил се сам, вече тежко ранен след боя в Карапановата кория.

Открих, че става въпрос за двама различни четници с име Христо в четата на двамата войводи Х. Димитър и Ст. Караджа. През 1898 г. владиката Методи Кусев прави анкета в епархията си с цел да изясни фактите за четата, сред своите свещеници в с. Хасът (сега Крън), с. Енина и с. Шипка и поводът е 30 години от битката през 1868 г. Тогава с протокол се установява, че само свещеник Стефан Петков от Енина е опял падналите четници на Бузлуджа. Свещеникът на с. Хасът, Иван Стоянов, е спасил списъка на четата, изпаднал от дрехите на един четник. Това е станало, когато дошлите след битката на връх Бузлуджа башибозуци от селото започнали да си делят плячката. Списъкът е преписан на 22 август 1897 г. от свещеника и предаден в митрополията.

³ Волков, Е. Христо Ботев. София, 2009, с. 98.

⁴ Кирилова, А. Аспекти от предисторията на четническата инициатива през 1868 г.: организационна подготовка и материално обезпечаване. - В: Обединената чета на Хаджи Димитър и Стефан Караджа (1868 г.). София, 2019, с. 55.

⁵ Каракостов, С. Левски в спомените на съвременниците си. София, 1973, с. 77.

В него от Дряново има записани трима четници - Андон Пенев (вярно е Пеев) на 29 г., Христо Ганчев на 29 г. и Христо Дряновки на 29 г. Явно второто име е сгрешено и би трябвало да се чете Дрянковски и става въпрос за двама различни четници с първо име Христо, като вторият не е от Дряново. През 1898 г. в списание „Поборник-опълченец“, издавано в Русе, се появява статията „Христо П. Генчович“ в която се твърди, че е роден в 1843 г.⁶ Но това се отнася за по-младия Христо Ганчев (на 24 г. през 1868 г.), докато Христо Дрянковски е роден в 1838 г. Че Хр. Ганчев е бил по-беден и имал само „дюкянче в Тулча“ обяснява Христо Н. Македонски в следващите книжки (кн.7-9). Реагира и Панайот Хитов в писмо до Иван Кършовски.

Според Александър Бурмов „В състава на Тулчанската чета останали само младежи от Тулча, към която се присъединили и неколцина емигранти от Браила.“⁷

Има един документ от 1852 г.⁸ Това е списък със спомоществателите от Браила на книгата на Сава Хаджиилиев Доброплодни „Водител за взаимните училища“, отпечатана в Земун. В нея сред учениците, дали средства за излизането ѝ е Христ.(о) П. Дрян (за П., вероятно е Петков). Тогава ученикът е на 14 години и се е представил с двете си имена и прякора Дрян, също като дядо си Стою Петков Дрянъ преди осем години в Първичка българска граматика на Ив. Богоров и съвсем не е от Дряново, щом прякора му е Дрян и се е казвал Дряновски (Дрянковски). Другият от списъка Христо Ганчев (24 г.), преписан от попа Иван Стоянов се е появил в Северна Добруджа три години по-късно, в 1855 г., според роднините му.⁹

⁶ Симидов, Ф. сп. Поборник-опълченец. Русе, 1898, кн. 4-5-6, 20-21.

⁷ Бурмов, Ал. Четническото движение в България през 1867 г. София, 1974, т. II, с. 127.

⁸ Доброплодни, С. Водител за взаимните училища. Земун, 1852 г.

⁹ Ганев Г. Христо Петков Ботев - Дряновски. Живот, въстаническа и четническа дейност. София, 1984, с. 117.

23-ВЪ ИБРАИЛА. Родолюбиви тѣ. теохари пиваз.
ботенско то училищ. 10., ангелъ капов. 10., виветасъ д
кѣд. 2., брат. петров. 5., костак. новов. 3., и. бартед:
юан. табакъ 3., левко пендовъ котл. год. жек. по. пва
вост, карагюз, страти сив, хрвет. п. драи, юрд, стоиѣ е

Още след войните на Наполеон дядото на Ботев и други от майчините роднини (вуйчовците Мирчо и Стойко) изнасят търговията си с Виена към Влахия и Бесарабия (Кишинев). Изглежда някои други от Дрянковите са се заселили в най-долното течение на Дунав, за да поддържат търговията си с колониални (манифактурни) стоки, пренасяни по реката. В един от фейлетоните си, под заглавие „Знаеш ли ти кои сме?“, Ботев споменава, че Стойовичиното момченце е донесло от Немско на баба Стойовица чохен сукман. За Христо Дрянновски (Дрянковски) войводата Панайот Хитов в късните си спомени пише: *„Първият доста богат търговец и образован човек.“*¹⁰ Войводата Филип Тотю в своята биография твърди, че *„Хр. Дрянновски бил един от най-заможните търговци, че имал в Исакча и Меджидие големи магазини за колониални стоки и че внесъл за революционното дело 2000 златни наполеона.“*¹¹

В крайна сметка Христо Дрянковски (наричан още Дрянновски и неслучайно с прозвището Латински) е от майчиния род на Ботев и е негов трети братовчед (внук е на Стою Петков, Дрянъ). Оказва се, че в четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа Христо Ботев е изпращал своя братовчед и стихотворението „НА ПРОЩАВАНЕ в 1868 г.“ също е писано за роднина, Христо Дрянковски.

Има още едно стихотворение, писано за роднина. Това е „Странник“. В него има много биографични елементи, като

*„Няма нищо! Други зема
тази, що си нявга любил;“*

и по-нататък поетът продължава:

*„Турци тейка ти убиха,
братята ти и двоица
полежаха, па изгнаха,
отровени във темница.“*

Нарочно Ботев не е сложил заглавие, а само три звездички. Той се обръща към литературния герой с название странник. Впоследствие

¹⁰ Хитов, П. Семейни забележки. Спомени /XVIII век – 1877 година/. Русе, 2003, с. 333.

¹¹ Симидов, Ф. Прочутият Филип Тотю войвода. София, 1972, с. 256.

то е станало име на творбата. Все пак е вмъкнал две първоначални букви, **с** и **т** от името на странника.

Според родовото ни предание ние сме от майчиния род на Христо Ботев. Бащата на моята баба Мария (от бащина страна) е праядо ми Стойко Христов (Бешикташът, Бешикташлиев) и е същия този странник. Неговият баща, Христо Дрянков (Дрянковски), е убитият от турците като участник в четата на двамата войводи през 1868 г.

Никола Начов пише за своята леля и жена на Стойко Христов (Мария Начо Дойнова), „*Мария (омъжена после за Стамула Стоянов)*”.¹² Тя е жената на странника, която е взета от Стамул Стоянов. От нея праядо има шест момичета. От втората жена, Йордана, има още осем деца. Внучката Яна Язова - Люба Тодорова Ганчева, (майка ѝ Радка Бешикташлиева е от първите шест деца на праядо ми Стойко) пише за него в романа си „Левски”: „*Известен беше още като добър баща на четиринадесет деца.*”¹³ Като се съберат шест от първата и осем деца от втората жена, правят точно четиринадесет.

В един разговор, вече като ученик в гимназията, баба ми Мария сподели, че има едни двама от рода на праядо Стойко, отровени от турците. Известно е, че голяма част от четниците на Добри войвода са изловени след предателство и изтровени в занданите. Стойко е имал трима братя - Стоян Мерджанът, Киро и Константин, според Н. Начов. Кои двама от тези тримата са отровени може да се предположи, че са Киро и Константин. Правнукът Иван Недков на Стоян Мерджанът пише, че той се е преселил след Освобождението в с. Пресяка, Ловешко.¹⁴

Дотук са девет стихотворения все за роднини на Христо Ботев. По същата логика „ХАЙДУТИ Баща и син” трябва да е за родственици.

Печатарят на Ботев и негов съселянин от Калофер, Хаджи Димитър Паничков в спомените си пише нещо интересно за Чавдар войвода. Поетът му е споделял, че героя от неговото стихотворение е действителна личност.

¹² Начов, Н. Калофер в миналото. 1707-1877. София, 1927, с. 421.

¹³ Язова, Я. Левски. София, 1987, с. 509.

¹⁴ Иванов, Ив. Ние сме от Ботеви род. в. „Трета възраст”, бр. 23, 2–8 юни 2004 г.

Тодор Моллов в изследването си „Чавдар (войвода) между фолклора и историята (до и след Петко Р. Славейков)”¹⁵ отбелязва, че *„името Чавдар се явява по-скоро като знак за тяхната функция - войвода на хайдушката дружина”*. От проследените четири (те са от следните години 1638, 1695, 1705, 1721 г.) извора за войводи с название Чавдар, най-любопитният е от 1721 г. За него съществува османотурски документ от 13-22 септември 1721 г.¹⁶ Според записаното, властта взела мерки срещу някой си Чавдархан, който с дружина *„от около 20-30 души хайдути и разбойници са се събрали и тръгнали да бродят с байрак из Софийската каза и някои други места”*, а по-късно се пръснали и укрили; един от тях е бил хванат в с. Ченгел край Истанбул. Той разказал за нападения на дружината в Софийско (в с. Ислимниче, дн. Сливница), в Карлово (където убили и ограбили спахия) и в някакво село *”при горния край на Загра-и Атик”* (вероятно край Стара Загора). Пак той допълва за своя предводител: *„Нашият байрактар е неверникът на име Чавдархан; сега той се намира между държавните овчари; част (от хайдутите) са между държавните овчари в Докуз-агач”* (неясно - местност или селище, срв. с. Кара-агач, дн. Брестник, Пловдивско?). Пленникът дава и важна информация за състава на дружината *„това са неверниците Мехмед от Едрине, Стойко Чавдар (вер. същия Чавдархан), Иван Кулук, Панчар Иван, Бел Караджа, Канлъ, Лазар, Кара Петре, Бързак, Кара Бела и Согна. Имената на останалите не знам”*. Трябва да се отбележи, че четата на този Чавдархан е действала в Карловско и горния край на Старозагорско (вероятно из Средна гора). От тази много важна информация изплува собственото име на Чавдар и то е Стойко. Но Ботев в поемата си ясно е писал,

*„за Чавдар страшен хайдутин,
за Чвдар вехта войвода -
синът на Петка Страшника!”*

Цялото име на поетичния герой трябва да е Стойко Петков Чавдархан. По тогавашната именна традиция (а и сегашна донякъде), която е била със силата на канон, първородният син се е кръщавал с личното име на дядо си. Като се вземе предвид, че поколенията се сменят обикновено през двадесет години, тогава всяко едно от имената Стойко и Петко от лично става бащино и обратно. Проследени през годините, би трябвало да изглеждат така: за 1721 г. - Стойко Петков

¹⁵ Моллов, Т. Чавдар (войвода) между фолклора и историята (до и след Петко Р. Славейков). „Литернет“: <https://litenet.bg/publish/tmollov/chavdar.htm>.

¹⁶ Цветкова Б. 1971, 324-325 (док. № 250).

Чавдархан; 1740 г. - Петко Стойков; 1760 г. - Стойко Петков; 1780 г. - Петко Стойков и 1800 г. Стойко (или Стою) Петков. Знае се, че Ботевиат майчин дядо Стою Стоилов Дрян е роден около 1800 г. Неговиат първи братовчед Стою Петков Дрян също би трябвало да е около тази година. И двамата Стоювци са кръстени на един и същи дядо Стою (или умалителното Стойко) Петков, вероятно този от 1760 г. От всичко изброено дотук излиза, че Чавдар войвода е прапрапрапрадядото на Христо Ботев. В майчиния му род Дрянкови все още е била жива паметта за този хайдутин, праотец Стойко Петков Чавдархан. Съвсем не е случайно хрумването на Ботев да подписва някои от творбите си, а и писма, с псевдонима Чавдар.

ЛИТЕРАТУРА:

- Богоров 1844:** И. Богоров. Първичка българска граматика, 1844.
- Бурмов 1974:** Ал. Бурмов. Четническото движение в България през 1867 г. София, 1974, т. II, с. 127.
- Волков 2009:** Е. Волков. Христо Ботев. София, 2009, с. 98.
- Ганев 1984:** Г. Ганев. Христо Петков Ботев - Дряновски. Живот, въстаническа и четническа дейност. София, 1984, с. 117.
- Делийски 1996:** Д. Делийски. Няма да си зачерня лицето пред вас. в. Антени, 10 януари 1996 г.
- Доброплодни 1852:** С. Доброплодни. Водител за взаимните училища. Земун, 1852.
- Иванов 2004:** Ив. Иванов. Ние сме от Ботевиат род. в. Трета възраст, бр. 23, 2-8 юни 2004 г.
- Из историята** на хайдутството в Пловдивския край. Сборник от материали. Ред. Б. Цветкова, Андр. Цветков. Пловдив, 1969, 13-14.
- Каракостов 1973:** С. Каракостов. Левски в спомените на съвременниците си. София, 1973, с. 77.
- Кирилова 2019:** А. Кирилова. Аспекти от предисторията на четническата инициатива през 1868 г.: организационна подготовка и материално обезпечаване. Сб. Обединената чета на Хаджи Димитър и Стефан Караджа (1868 г.). София, 2019, с. 55.
- Моллов:** Т. Моллов. Чавдар (войвода) между фолклора и историята (до и след Петко Р. Славейков).
<https://liternet.bg/publish/tmollov/chavdar.htm>
- Начов 1927:** Н. Начов. Калофер в миналото. 1707-1877. София, 1927, с. 421.
- Симидов 1898:** Ф. Симидов. сп. Поборник-опъченец, Русе, 1898, кн. 4-5-6, 20-21.

- Симидов 1972:** Ф. Симидов. Прочутият Филип Тотю войвода. София, 1972, с. 256.
- Хитов 2003:** П. Хитов. Фамилиарни забележки. Спомени /XVIII век – 1877 година/. Русе, 2003, с. 333.
- Цветкова 1969:** Из историята на хайдутството в Пловдивския край. Сборник, ред. Б. Цветкова, Андр. Цветков. Пловдив, ХГД, 1969, 13-14.
- Цветкова 1971:** Б. Цветкова. 1971, 324-325 (док. № 250).
- Цветкова 1981:** Б. Цветкова. Османотурските извори за хайдушкото движение през XV-XVIII в. // Помощни исторически дисциплини. Т. 3. 1981, с. 160.
- Язова 1987:** Я. Язова. Левски. София, 1987, с. 509.

УЧАСТИЕТО НА 56-ТИ ПЕХОТЕН ПОЛК В ОТБРАНАТА НА БЕЛОМОРСКОТО КРАЙБРЕЖИЕ ПРЕЗ ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА (АПРИЛ – ЮЛИ 1917 Г.)

д-р Чавдар Ангелов

По време на Първата световна война, с цената на големи човешки и материални загуби, българският народ упорито се бори за своето национално обединение. В публикуваните през последното столетие исторически съчинения, спомени на политици, дипломати и военни дейци подробно са представени бойните действия на българската армия срещу Сърбия и многонационалните войски на Антантата в Македония и Добруджа.¹ Независимо от това, редица аспекти от участието на България в Голямата война, продължават да не са добре проучени от изследователите. Сред тях несъмнено изпъква въпросът, засягащ организацията на отбраната на Западна Тракия по време на войната. С изключение на две наскоро публикувани проучвания по темата, действията на българските подразделения, на които е възложена защитата на Беломорското крайбрежие по време на Първата световна война, остават на практика неизвестни за тесните специалистите и широката българска общественост.²

¹ Тошев, Ст. Действията на III армия в Добруджа през 1916 година – отговор на писаното за българите в мемоарите на генерал Лундендорфа. София, 1921; Кисьов, Ал. Генерал Колев и действията на 1-ва конна дивизия в Добруджа през 1916 година. София, 1928; Христов, А. Исторически преглед на Общоевропейската война и участието на България в нея. София, 1925; Пашинов, Ив. Военна история на 23-ти пехотен Шипченски полк. Войната със сърбите – 1915 г. Т. 2, София, 1931; Абаджиев, Г. 12 пехотна дивизия в Общоевропейската война през 1915-1918 год. – В: Възпоменателен сборник епопея на българския войн. Т. 3. София, 1932; Ганчев, Ал. Войните през Третото българско царство. София, 1935; Стоянович, С. Оръдията през декември. София, 1993; Българската армия в Първата световна война 1915-1915. Т. I. София, 1995; Петров, Ив. Войната в Македония. София, 2008; Марков, Г. Голямата война и българският меч над балканския възел 1914-1919. Ч. 2. Разсичането. София, 2016; Радославов, В. България и световната криза. София, 1993; Нойков, Ст. Защо не победихме 1915-1918. София, 2016 и др.

² Дочев, Годор, Анатолий Прокопиев. Отбраната на Беломорския бряг от Втора армия през Първата световна война (август 1916 – ноември 1917 г.) – Македонски преглед, 2017, № 4, 71-80; от същите автори виж: Организиране на отбраната на Беломорския бряг от Втора армия през Първата световна война (август 1916 – ноември 1917 г.). – В: Първата световна война на Балканите и участието на България в нея през 1917 г. Сборник материали от Национална научна конференция с международно участие 6-7 декември 2017, Кюстендил. Кюстендил, 2019, 83-92.

С настоящото изследване авторът си поставя за цел да представи основните моменти от службата на 56-ти пехотен полк в състава на Беломорската отбрана през Първата световна война.³ Проучването е изградено върху непубликувани архивни материали от делата на военното формиране (ф. 363), 3-та бригада на 8-ма пехотна Тунджанска дивизия (ф. 336) и създадената през есента на 1916 г. Беломорска отбрана (ф. 334), съхранявани във фондовете на Държавния военноисторически архив – Велико Търново. При неговото съставяне са използвани достъпните научни трудове и документални сборници, посветени на участието на България в Първата световна война. Времеви граници на изследването са ограничени за периода от средата на април 1917 г., когато 56-ти полк поема отбраната на Беломорския бряг в участъка на изток от р. Места, до края на юли 1917 г., когато той е предислоциран в Ксанти.

Тежките загуби, претърпени в сраженията при к. 1248 в Баба планина по време на пролетната офанзива на Съглашението на Балканите в средата на март 1917 г., стават причина в края на месеца силно обезкървеният 56-ти пехотен полк да бъде оттеглен от бойната линия.⁴ Късно вечерта на 3 април 1917 г. в щаба на полка в с. Драгожани е получена заповед ротите да предадат наличните пионерни

³ През есента на 1915 г. 56-ти пехотен полк е развърнат в три дружини в състав от четири роти, картечна и нестроева рота, телефонна, санитарна и музикална команда, парков взвод и паркова колона. Щабът и половината от неговите подразделения са формирани от мирновременната 3-та дружина на 12-ти пехотен Балкански полк в Стара Загора, а останалата част – от мирновременната 3-та дружина на 23-ти пехотен Шипченски полк в Казанлък. Преобладаващата част от войниците са запасни от наборите от 1895 до 1905 година включително, мобилизирани от населените места, влизаци в пределите на бившите Старозагорска, Чирпанска, Казанлъшка, Габровска, Дряновска и Севлиевска околия. По време на Първата световна война в състава на 3-та бригада на 8-ма пехотна Тунджанска дивизия полкът участва в Моравската и Косовската операция (октомври-ноември 1915 г.), Чеганската операция, отбраната на Каймакчаланската позиция и боевете в завоя на р. Черна (август-ноември 1916 г.) и сраженията при к. 1248 (март 1917 г.). В началото на април 1917 г. 56-ти пехотен полк е прехвърлен в Западна Тракия, където е включен в състава на Беломорската отбрана. В средата на октомври 1917 г. той заема позиция южно от гр. Сяр, където остава до края на участието на България в Първата световна война. След Солунското примирие полкът се завръща в Стара Загора и Казанлък, където на 18 и 19 октомври 1918 г. е демобилизиран (Пашинов, Ив. Военна история на ..., с. 27; Държавен военноисторически архив (ДВИА), ф. 363, оп. 2, а.е. 32, л. 1 и 9).

⁴ Подробно за бойните действия на 56-ти пехотен полк на Македонския фронт през март 1917 г. виж: Ангелов, Ч. Бойните действия на 56-ти пехотен полк на Македонския фронт през март 1917 г. – В: Краеведски четения. Свитък IV. Казанлък, 2018, 239-247.

материали, шанцов инструмент и боеприпаси на германската 11-та гренадирска дружина и 4-та дружина на 12-ти пехотен Балкански полк, след което да се приготвят за поход. Следвайки маршрута Драгожани – Църнобуки – Беранци, призори на 4 април 1917 г. походната колона достига с. Сърбци. Тук е получено нареждане тя да се насочи към гара Беранци, откъдето войниците ще бъдат превозени с теснолинейната железница до Прилеп. Поради липсата на достатъчно свободни вагони картечната, нестроевата рота и полковият обоз продължават своето движение към града пеш.⁵

Двудневният престой в Прилеп е използван за почивка, почистване на оръжието и потягане на снаряжението на войниците. Заради очакваното прехвърляне в друг участък от Южния фронт, наличните мунициии, противогазни маски и излишните хранителни припаси са предадени в дивизионните складове. Междувременно командирът на полка подполковник Тодор Късев представя в Щаба на 11-та армия подробно писмено сведение за личния състав на повереното му подразделение, броя на товарния добитък и другото полково имущество. Информацията е използвана за отпускане на съответното количество вагони, необходими за транспортирането на 56-ти пехотен полк от гара Криволак до Ксанти. Изнасянето от Прилеп към долината на р. Вардар започва на 6 април 1917 г. Преминавайки по пътя през прохода Плетвар, с. Трояци, с. Возарци, градовете Кавадарци и Неготино, призори на 9 април 1917 г. полкът достига гара Криволак.⁶

Превозването на 56-ти пехотен полк от Вардарска Македония до Западна Тракия се извършва с три ешелона, съгласно изготвен от Армейската главна квартира график.⁷ Влаковите композиции потеглят в късния следобед на 9 април 1917 г. Пътуването се извършва денонощно, без прекъсване на движението, по маршрут Криволак – Велес – Скопие – Ниш – София – Пловдив – Търново – Сеймен – Одрин – Гюмюрджина – Ксанти. Кратките почивки на по-големите жп станции са съобразени с разписанието на влаковете по железопътната

⁵ ДВИА, ф. 363, оп. 2, а.е. 37, л. 1-2.

⁶ Пак там, л. 2-3.

⁷ Пак там, а.е. 50, л. 1. Първият ешелон, в състав 10 офицери, 637 подофицери и войници, 144 коня и 15 коли, потегля от гара Криволак в 16,41 ч. на 9 април 1917 г. Вторият ешелон – 10 офицери, 590 подофицери и войници, 154 коня и 15 коли, тръгва на път няколко часа по-късно. Последна, малко след полунощ на 10 април 1917 г., отпътува влаковата композиция, която превозва щаба на полка, картечната рота и полковата музика (18 офицери, 553 подофицери и войници, 158 коня и 16 коли). За предстоящото пътуване всеки войник получава от българския магазин на гара Криволак суха храна за четири дни (ДВИА, ф. 363, оп. 2, а.е. 37, л. 3).

мрежа на Царство България. Единствено при спирането в българската столица желязните офицери и войници получават двучасов градски отпуск. След продължило четири денонощия пътуване, на 13 април 1917 г. целият полк пристига в Ксанти. Първоначално войниците са настанени във временен бивак, южно от жп гарата. Привечер те са преместени в лагера на 37-ми пехотен Пирински полк, където остават в очакване на новите разпореждания.⁸

В началния период от участието на България в Първата световна война охраната на беломорското крайбрежие се извършва от дислоцираната в Западна Тракия 10-та пехотна Беломорска дивизия. След като през есента на 1916 г. частите на Втора армия заемат Рупелското дефиле и изтласкват действащите срещу тях войски на Антантата на десния бряг на р. Струма, защитата на южните български брегове на изток от р. Места е поета от формираната през октомври с.г. Беломорска отбрана с щаб в Гюмюрджина. Нейната задача е да предотврати всеки опит за извършване на десант от войските на Антантата в участъка между устията на реките Места и Марица. Командваната от полковник Божко Икономов Беломорска отбрана включва в състава си пехотни и артилерийски подразделения, противовъздушни батареи, щурмови групи, крепостно-обсадна артилерия и обозни части.⁹ В оперативно отношение тя е подчинена на началника на 10-та пехотна Беломорска дивизия, влизаща в състава на Втора армия.¹⁰

След формирането на Беломорската отбрана охраната на по-голямата част от беломорското крайбрежие на изток от р. Места се осъществява от полковете на 1-ва бригада на 8-ма пехотна Тунджанска дивизия. С телеграма № 12393 от 3 април 1917 г. командирът на Втора армия уведомява нейния щаб, че тя ще бъде сменена от 3-та бригада на същата дивизия. Към предаването на позициите се пристъпва след като в средата на месеца 55-ти и 56-ти пехотен полк пристигат в Гюмюрджина и Ксанти. Техният силно намален числен състав, след тежките боеве на Битолския фронт през март 1917 г., става причина командването на Беломорската отбрана да изрази своите опасения, че двата полка няма да се справят с изпълнението на поставените им задачи. Изтъквайки този аргумент, полковник Божко Икономов

⁸ Пак там, л. 3-4.

⁹ Българската армия в Първата световна война 1915-1918. Кратък енциклопедичен справочник. София, 1995, с. 25. За подразделенията, влизащи в състава на Беломорската отбрана виж: Дочев, Тодор, Анатолий Прокопиев. Отбраната на Беломорския бряг от Втора армия през..., с. 73.

¹⁰ ДВИА, ф. 336, оп. 2, а. е. 7, л. 161.

настоява назначените в друг участък от Южния фронт 10-ти и 30-ти пехотен полк да останат в негово разпореждане или поне да се забави тяхното изваждане от състава на подчинените му части.¹¹

Направените постъпки са оставени без последствия от българското командване. За това в не малка степен допринася и фактът, че още в края на март 1917 г. са взети мерки за попълването на 56-ти пехотен полк с офицери и войници. Поради невъзможност такива да бъдат осигурени от военните окръжия в Стара Загора и Казанлък, където полкът е формиран при обявяването на мобилизацията през 1915 г., попълненията са изпратени от други райони на страната. На 15 април 1917 г. в ротите са зачислени 7 офицери, 6 офицерски кандидати и 609 войници от 26-та допълняюща дружина. Осем дни по-късно в с. Енидже Карасу, където вече се намира щабът на полка, се явяват още 4 офицерски кандидати и 420 войници от 37-ма, 38-ма, 39-та и 40-та допълняюща дружина. Попълването приключва на 27 април 1917 г., когато са зачислени 11 офицерски кандидати, току-що завършили Школата за запасни офицери в София.¹²

Пет дни след пристигането си в Ксанти 56-ти пехотен полк получава заповед да поеме охраната на десния участък на Беломорската отбрана, защитаван до този момент от 30-ти пехотен Шейновски полк. В изпълнение на дадените разпореждания, в ранния следобед на 18 април 1917 г. полкът се отправя към намиращото се на няколко километра южно от Ксанти с. Енидже Карасу. Оттук 3-та дружина продължава пътя си към с. Чифлик Калфалар, 1-ва дружина – към с. Булустра, а 2-ра дружина – към с. Чифлик Мандра. Заемането на новата позиция започва с настъпването на нощта. През следващите четири дни щабовете на полка и дружините получават поверителната преписка (инструкции, наредби, заповеди и пр.), свързана с организацията на отбраната, наблюдението на Беломорското крайбрежие и действията на частите в случай на противников десант. Ротите приемат изградените до този момент пехотни позиции, упорни и наблюдателни пунктове, наличното телефонно оборудване, шанцов инструмент, строителни материали и бойни припаси. Поета е грижата за намиращите се в тила на позицията зеленчукови градини, лозя и ливади, осигуряващи част от храната и фуража за войниците и товарния добитък.¹³

¹¹ ДВИА, ф.336, оп. 2, а. е. 7, л. 184-186.

¹² Пак там; ф. 363, оп. 2, а. е. 37, л. 4 и 6-7.

¹³ Пак там, ф. 336, оп. 2, а. е. 136, л. 252; ф. 363, оп. 2, а. е. 37, л. 4-5 и а. е. 50, л. 44-47.

Българската защитна линия в участъка 56-ти пехотен полк е изградена в непосредствена близост до морския бряг. Тилът на полковата позиция включва плодородното Ксантийско поле, което на север граничи с крайните южни разклонения на планината Чалдаг и планинската местност Караолан. Като най-достъпни за извършването на вражески десант са определени устието на р. Места, намиращият се в центъра на отбраната нос Кале Боруну и пристанището Порто Лагос. Това налага при организацията на отбраната да се обърне особено внимание на тяхната защита. В тази връзка през предходните месеци са положени сериозни усилия за изграждане на солидни защитни линии, преграждащи направленията Бей Обасъ – Окчилар, Булустра – Кара Тепе и Ташлъка – Тепе Чифлик. Общият замисъл на изградената на изток от р. Места отбранителна система е да предотврати възможността, в случай на успешен десант в някои от посочените по-горе пунктове, войските на Съглашението да настъпят решително в направлението Енидже Карасу – Ксанти.¹⁴

Съобразявайки се с изпълнението на поставените задачи и голямата дължина на десния участък на Беломорската отбрана, позицията на 56-ти пехотен полк е разделена на три подучастъка. Защитата на десния, включващ пространството от устието на р. Места до устието на р. Чамурлийска включително, е възложена на 3-та дружина. В първа линия при селата Зейнолу и Бююк Осман са разположени 9-та рота и 11-та рота. Щабът на дружината, 10-та и 12-та рота са настанени на квартири в с. Чифлик Калфалар. Секторът от левия бряг на р. Чамурлийска до линията с. Су-Обасъ – с. Кара Тепе – брега на Бяло море се отбранява от 3-та и 4-та рота от 1-ва дружина. Нейният щаб и 1-ва рота са разположени в с. Булустра, а 2-ра рота – в с. Енели. Защитата на левия подучастък е поверена на 2-ра дружина. Поради голямата му дължина охраната на бреговата ивица се осъществява от 5-та, 6-та и 8-ма рота, първите две от които са разположени в местността Ташлъка, а последната – при с. Тепе Чифлик. Щабът на дружината, заедно с войниците от 7-ма рота, са настанени на квартири в с. Мандра Чифлик. Щабът на полка, трите картечни и нестроевата рота, полковата прехрана, превързочният пункт, телефонната и музикантската команда, остават в с. Енидже Карасу. За наблюдателен пункт на 56-ти пехотен полк е избрана височината Кара Тепе, издигаща се на изток от с. Булустра. Връзката

¹⁴ ДВИА, ф. 363, оп. 2, а. е. 41, л. 47.

между подразделенията и по-важните пунктове от позицията се осигурява посредством изградената телефонна мрежа и куриери.¹⁵

След окончателното приемане на отбраната от 30-ти пехотен Шейновски полк в разпореждане на подполковник Тодор Късев са оставени изградените по-рано в района три позиционни картечни групи. Първата от тях, заела позиция до жп гара Окчилар и жп моста южно от Ксанти, има за задача да води борба с авиацията на противника. Втората и третата позиционни картечни групи са разположени при нос Кале Боруну и с. Енидже Карасу. Артилерийското осигуряване на отбраната в участъка на 56-ти пехотен полк се осъществява от 21 оръдия от различни системи и калибър от състава на Видинския тежък и 10-ти артилерийски полк. В подчинение на полковия командир се намират един пионерен взвод от 3-та рота на 10-та пионерна дружина, 26 конници от 4-ти ескадрон на 8-ми конен полк, 7 моряци, едно германско хидропланно депо и едно прожекторно отделение. При изпълнение на своите задачи полкът поддържа тясна връзка с действащите на запад от р. Места части на 1-ва бригада на 10-та пехотна Беломорска дивизия и на намиращия се вляво от него 10-ти маршеви полк.¹⁶

Равнинният терен и съществуващите пътища в района на Беломорието улесняват движението на частите и тяхното управление. За основна транспортна и снабдителна линия в десния участък на Беломорската отбрана е определен пътят Енидже Карасу – Ксанти – Пашмакли – Чепеларе – Хвойна – Станимака – Пловдив. Връзката с вътрешността на страната се осигурява и от преминаващата в тила на полковата позиция жп линия Одрин – Драма. Снабдяването на 56-ти пехотен полк с храни, боеприпаси и строителни материали се извършва от разположените в Ксанти Главен интендантски магазин, Разходен огнестрелен склад и Инженерен склад. Подвозът на необходимите военни материали до позицията се извършва от 39-ти парков взвод, базиран в с. Енидже Карасу.¹⁷

След като поема отбраната на поверената му позиция, подполковник Тодор Късев разпорежда да бъде извършен пълен преглед на съществуващите защитни съоръжения в дружинните подучастъци. Проверката установява редица слабости при планирането

¹⁵ ДВИА ф. 363, оп. 2, а. е. 37, л. 4-6 и а. е. 41, л. 48.

¹⁶ Пак там, л. 5; ф. 40, оп. 2, а. е. 664, л. 3. След прехвърлянето на 1-ва бригада на 10-та пехотна Беломорска дивизия в друг участък от Южния фронт, в края на май 1917 г. районът на запад от устието на р. Места се охранява от 8-ми конен полк (ДВИА, ф. 363, оп. 2, а. е. 41, л. 47).

¹⁷ Пак там, ф. 334, оп. 2, а. е. 2, л. 2-4 и 7.

и строителството на отбранителните линии, които следва да бъдат бързо отстранени. Като първа мярка, целяща подобряването на отбраната, е разпоредено да започне разчистването и увеличаването на дълбочината на съществуващата система от стрелкови окопи и ходове за съобщения. За предотвратяване срутването на земни маси в тях, предпоставка за което е пясъчливата почва в района, от горичките в близката околност са изсечени хиляди прътове, необходими за изработването на плет, с който са облицовани стъпалата и стените на пехотните укрития. Взети са мерки за подсилване на брустверите¹⁸ на окопите. Успоредно с това започва поправката на съществуващите телени заграждения. Специални команди подготвят стотици дървени колове, необходими за изграждането на нови изкуствени препятствия. Усилено се работи по разчистването на съществуващите и изграждането на нови скривалища за прикриване от огъня на противника и за съхранение на боеприпасите. Бетонните постройки по позицията се изграждат под ръководството на войниците от пионерния взвод. Разпоредено е съществуващите и новопостроените фортификационни постройки да бъдат незабавно маскирани и скрити от погледа на врага.¹⁹

В участъка на 56-ти пехотен полк продължава усиленото изграждане на наблюдателници, от които се следи движението на корабите и самолетите на противника. Съгласно дадените разпореждания, от края на май 1917 г., до завършването на работа, ежедневно работна група от 30 войници е изпращана в помощ на частите, изграждащи строящата се при с. Енели прожекторна станция. Прочистени и разширени са съществуващите пътеки и пътища, свързващи отделните пунктове от отбранителната линия и тила на позицията. С дебели пластове морски пясък са насипани онези участъци от тях, които преминават през множеството по-малки и по-големи блата и мочурища, намиращи се в района на десния участък на Беломорската отбрана. По всички кръстопътища по фронта и в тила на полковата позиция са поставени указателни табели.²⁰

В резултат на положените усилия към средата на май 1917 г. първата отбранителна линия в участъка на 56-ти пехотен полк включва 25 414 метра окопи и 6 146 метра ходове за съобщения. Прикритието

¹⁸ Бруствер - насип във фортификационно съоръжение, предназначено за удобна стрелба, защита от куршуми и снаряди, а също и за укритие от наблюдението на противника.

¹⁹ ДВИА, ф. 334, оп. 2, а. е. 2, л. 2-4 и 7.

²⁰ Пак там, ф. 363, оп. 2, а. е. 50, л. 68-69, 75 и 77-78.

на войниците от артилерийския обстрел на противника се осигурява от 15 „тежки“ (блиндирани) подслона, 5 галерии, 12 наблюдателници, в които могат да се укрият 515 души. За защита от огъня на вражеската пехота са построени други 46 „леки“ блиндажа, 8 „лисичи“ дупки, 6 наблюдателници, които могат да прикрият едновременно 1646 войници. Недостигът на работна ръка и липсата на активни военни действия в района на Западна Тракия са основните причини, поради които до края на войната е извършено сравнително малко за изграждането на втората и третата отбранителни линии. Въпреки това, по времето когато 56-ти пехотен полк е включен в състава на Беломорската отбрана, са прокопани 4 730 метра окопи и 7 651 метра ходове за съобщения от втората отбранителна линия и 1 620 метра и 2 007 метра – от третата. По тяхното протежение са построени осем блиндиращи подслона, шест галерии и една наблюдателница, в които могат да се укрият едновременно 429 души. Други 21 „леки“ блиндажа и осем наблюдателници осигуряват защита за още 570 войници.²¹

В строителните дейности участва целият личен състав на 56-ти пехотен полк. Те се извършват под прякото ръководство на военнослужещи от оставения в разпореждане на подполковник Тодор Късев пионерен взвод. Общият надзор на работата се осъществява от командващите офицери. Те непрекъснато следят за точното изпълнение на утвърдените строителни проекти на фортификационните постройки, правилното съхранение на инструментите и пестеливото използване на строителните материали. Всяка седмица командирите на отделните подразделения изготвят подробни писмени сведения за обема и вида строителни дейности в съответните участъци, броя на войниците, участвали в тях и пр. Обобщената в щаба на 56-ти пехотен полк информация се представя за сведение на началника на Беломорската отбрана. С оглед по-добрата организация на укрепителните работи, на 12 юни 1917 г. 56-ти пехотен полк формира собствен инженерен парк. Неговата задача е своевременно да осигурява необходимите за поправяне на разрушените от вражеския огън позиции инструменти и строителни материали в случай на бойни действия.²²

За разлика от ситуацията на Македонския фронт, където съприкосновението с противника е денонощно, обстановката в района на Западна Тракия е коренно различна. Със заемането на десния

²¹ ДВИА, ф. 363, оп. 2, а. е. 50, л. 154.

²² Пак там, ф. 336, оп. 2, а. е. 136, л. 253; ф. 334, оп. 2, а. е. 2, л. 2 и 5; ф. 363, оп. 2, а. е. 50, л. 110, 117, 150-151.

участък на Беломорската отбрана изчезва пряката връзка на 56-ти пехотен полк със силите на Съглашението. Причината – фронтът на позицията включва единствено и само безбрежното морско пространство. Независимо от това щабът на полка полага сериозни грижи за уреждане на охранителната и наблюдателната служба. В участъка на 3-та дружина са организирани десет наблюдателни поста в състав от четирима войници. Други два поста от по шест бойци следят внимателно устието на р. Места. Върху високи дървета, в близост до бившата българо-гръцка граница, са изградени няколко наблюдателници. Постовете в участъците на 1-ва и 2-ра дружина са шест на брой, всеки от които се състои от четирима войници. През нощта всяка дружина поставя в участъка си шестнадесет усилен стражеви поста от седем души. Разположената на крайния ляв фланг на полковата позиция 8-ма рота изпраща денонощно три патрула от двама войници, които поддържат връзката със съседния 10-ти маршеви полк. Всяко регистрирано движение на неприятелски боен или транспортен кораб се докладва незабавно в щаба на полка. В случаите, когато е забелязан вражески самолет, се уведомява и командира на германското хидропланно депо. Извън това, германците изграждат свой наблюдателен пост на връх Кара Тепе, в който денонощно се намират един подофицер и двама моряци.²³

Общото ръководство на отбраната и предаването на придобитата от наблюдението информация се съобщава чрез изградената телефонна мрежа. Нейната поддръжка е възложена на специално назначени войници-надзорници. В зависимост от това дали линията е кабелна или полупостоянна, всеки от тях отговаря за участък със средна дължина от 4-5 км или 8 км. Преди всеки наряд началникът на телефонната команда на 56-ти пехотен полк инструктира всеки надзорник, припомняйки му основните задължения, свързани с поддръжката на комуникационните трасета. С цел предотвратяване на възможността за подслушване на разговорите, линиите са непрекъснато проверявани за нерегламентирани отклонения. Разговорите се водят с предварително установени условни думи и изрази. По правило това се извършва само от офицерите или техните заместници. В случай на засечени смущения на телефонната връзка, комуникациите се прекратяват, докато не бъде потвърдена сигурността на линията. Надеждността на връзките се осигурява чрез полагането на две или повече успоредни трасета, свързващи основните пунктове от българската отбрана. От съображения за сигурност е

²³ ДВИА, ф. 363, оп. 2, а. е. 37, л. 6; оп. 2, а. е. 50, л. 259.

въведена практиката всички важни съобщения, донесения и заповеди да се предават между отделните подразделения с куриери.²⁴

През по-голямата част от времето обстановката пред фронта на полковата позиция е спокойна и от страна на противника не се забелязват никакви особени действия. С течение на времето войниците свикват с гледката на бойните и товарни параходи на Съглашението, които ежедневно се движат в района на намиращия се на югозапад от участъка на 56-ти пехотен полк остров Тасос. Еднообразието на действията и сравнително голямо разстояние, на което флота на Антантата преминава от бреговата ивица, сами по себе си се явяват предпоставка за намаляване бдителността на войниците. Ето защо подполковник Тодор Късев непрекъснато напомня на дружинните и ротните командири да инструктират своите подчинени да бъдат внимателни и отговорни при носенето на наблюдателната и охранителната служба.

За разлика от корабите на противника, които в редки случаи се приближават към българските позиции, авиацията на Съглашението често извършва полети над десния участък на Беломорската отбрана. Излитачи от намиращите се извън обсега на българската артилерия летища, разположени на близките острови Тасос и Самотраки, в повечето случаи вражеските самолети изпълняват разузнавателни мисии. Те трябва да установят разположението на българските части, интензивността на движението по жп линията Гюмюрджина – Ксанти и пътната мрежа в тила на Беломорската отбрана, както и да осигурят друга, специфична информация, представляваща интерес за разузнаването на Антантата. За времето на престоя на 56-ти пехотен полк в района на Беломорието, на няколко пъти неговата позиция стават обект и на въздушни бомбардировки. Като цяло ефектът от тези нападения е незначителен и с течение на времето българските войници ги възприемат напълно спокойно и равнодушно.²⁵

Спецификата на задачите, които 56-ти пехотен полк започва да изпълнява след включването си в Беломорската отбрана, става причина обучението на офицерите и войниците да бъде възобновено веднага след заемането на новата позиция. Това се налага още повече и заради липсата на боен опит на по-голямата част от тях. Извън задължителните строеви занятия и изучаването на уставните положения в армията, ежедневно провежданите взводни учения и единични занимания включват усвояването на нови форми и похвати

²⁴ ДВИА, ф. 334, оп. 2, а. е. 2, л. 1 и 5-6.

²⁵ Пак там, ф. 363, оп. 2, а. е. 37, л. 19-21.

на борба, необходими на бойците в случай, че противникът извърши десант в района на Беломорското крайбрежие. Бойната подготовката и учебните стрелби се провеждат по изготвени от ротните командири и утвърдени от подполковник Тодор Късев седмични програми. Тяхното практическо ръководство е възложено на младшите офицери и някои от опитните подофицери.²⁶

Динамичното развитие на бойните действия по фронтовете на Европа налага промени и в организационното устройство на подразделенията на българската армия. Те трябва да ги направят адекватни на съвременните тенденции за воденето на отбранителния и настъпателния бой. В тази връзка на 17 юни 1917 г. в 56-ти пехотен полк е създадена щурмова команда. За неин началник е назначен командирът на 2-ра дружина подполковник Васил Сейреков. В командата са включени по един ротен командир, четирима младши офицери, пет офицерски кандидати, 12 подофицери и 144 редници от всяка дружина. Практическите занятия по щурмово дело се извършват на специално изграден за целта тренировъчен полигон в местността Ташлъка. Те включват тренировки за придобиване на умения, необходими за осъществяването на задачи, свързани с овладяването на силно укрепени вражески позиции, неутрализиране на огневи точки на противника, извършване на разузнаване и внезапни нападения. Необходимостта повече войници да преминат курс по специална подготовка става причина на 20 юли 1917 г. да бъде формирана втора щурмова команда.²⁷

Високите температури през летните месеци, в комбинация с честите разливи на р. Места и множеството блатисти местности по двата бряга на реката и беломорското крайбрежие, създават идеални условия за разпространението на различни инфекциозни заболявания. Възможностите от разпространението на малария и друга опасни болести допълнително се увеличават от тежката физическа работа, която войниците извършват при изграждането на позицията и осигуряването на необходимите хранителни припаси. Поради тези причини щабът на 56-ти пехотен полк непрекъснато следи здравословното състояние на офицерите и войниците. Въпреки това, в края на юли 1917 г. по-голямата част от личният състав на 2-ра и 3-та

²⁶ ДВИА, ф. 363, оп. 2, а. е. 37, л. 6-10.

²⁷ Пак там, л. 22-23 и 30. Процесът по създаване на подразделения, способни да изпълняват специфични задачи, е ускорен в средата на следващия месец. На 19 август 1917 г. командирът на Беломорската отбрана разпорежда във всяка строева рота на частите, влизащи в негово подчинение, да бъдат формирани по две щурмови групи в състав подофицер и осем войници (ДВИА, ф. 363, оп. 2, а. е. 37, л. 38).

рота се разболяват от малария. Мерките за справяне с болестта включват приемане на увеличени дози хинин, почивка и допълнително хранене на заразените войници. По същото време полковият лекар установява и няколко случая на петнист тиф в редиците на 11-та рота. Възникналата ситуацията налага всички заболели да бъдат поставени под строга карантина, която продължава и в първите дни на август 1917 г. В резултат на взетите навременни мерки заболяванията не засягат останалите подразделения на полка.²⁸

Затягането на военните действия се отразява като цяло отрицателно върху бойния дух на българската армия. Ето защо щабът на 56-ти пехотен полк обръща сериозно внимание на моралното възпитание на офицерите и войниците. Важно средство за постигане на тази цел е отбелязването на големите християнски празници и други бележити дати, свързани с българската история и армия. Пристигането на полка в района на Ксанти съвпада с Великден. Независимо от ангажиментите, свързани с предстоящото заемане на новата полкова позиция, в празничния ден (15 април 1917 г.) подполковник Тодор Късев произнася пред строените роти реч, в която акцентира върху задълженията на войниците и доблестното изпълнение на службата. Две седмици по-късно полкът посреща един от най-важните празници, свързани с българското войнство – Гергьовден. За повдигане на народностните и патриотичните чувства на бойците и населението в района на разположението на 56-ти пехотен полк тържествено е отбелязан и денят на Светите братя Кирил и Методий. В празничния ден е отслужен тържествен молебен, на който присъстват всички офицери, намиращи се в с. Енидже Карасу, войниците от трите картечни роти, учениците от основното училище в селото и граждани. Програмата на тържеството включва слово, в което са представени основните моменти от народополезната дейност на двамата български просветители, декламиране на стихотворения и пеене на патриотични, народни и ученически песни, детски игри и общи хора. За доброто настроение на присъстващите се грижи полковата музика, която изпълнява военни маршове и популярни мелодии.²⁹

Службата на 56-ти пехотен полк в десния участък на Беломорската отбрана продължава до 25 юли 1917 г. Същият ден полкът получава нареждане да предаде досегашната си позиция на 8-ми опълченски полк. По заповед на подполковник Тодор Късев в щаба на опълченския полк са предоставени всички необходими документи,

²⁸ ДВИА, ф. 363, оп. 2, а. е. 37, л. 36-37, 39-40, 44.

²⁹ Пак там, л. 4, 10 и 15.

схеми и карти, имащи отношение към организацията на отбраната и наблюдателната служба. Изградените пехотни позиции и телефонна мрежа, наличните строителни инструменти и материали са сдадени едновременно с предаването на дружинните и ротните участъци. След смяната, изпълнявайки дадените инструкции, 1-ва и 2-ра дружина се отправят за с. Булустра, а 3-та дружина – за с. Чифлик Калфалар. В късния следобед на 27 юли 1917 г. те се събират в с. Енидже Карасу, където се намират и 1-ва и 2-ра картечна рота и 39-ти парков взвод. Призори на следващия ден ротите са строени и готови за път. След петчасов преход те пристигат в Ксанти.³⁰ В следващите два месеца 56-ти пехотен полк е назначен за маневрени войски на Втора армия, като в същото време изпълнява гарнизонната служба в града и околните населени места.³¹

АРХИВНИ ИЗТОЧНИЦИ И ЛИТЕРАТУРА:

ДВИА, ф. 40, оп. 2, а. е. 664.

ДВИА, ф. 334, оп. 2, а. е. 2.

ДВИА, ф. 336, оп. 2, а. е. 7 и 136.

ДВИА, ф. 363, оп. 2, а. е. 32, 37, 41 и 50.

Абаджиев 1932: Г. Абаджиев. 12 пехотна дивизия в Общоевропейската война през 1915-1918 год. – В: Възпоменателен сборник епопея на българския воен. Т. 3. София, 1932.

Ангелов 2018: Ч. Ангелов. Бойните действия на 56-ти пехотен полк на Македонския фронт през март 1917 г. – В: Краеведски четения. Свитък IV. Казанлък, 2018.

Българската армия в Първата световна война 1915-1918. Кратък енциклопедичен справочник. София, 1995.

Българската армия в Първата световна война 1915-1916. Т. I. София, 1995.

Ганчев 1935: Ал. Ганчев. Войните през Третото българско царство. София, 1935.

Дочев, Прокопиев 2017: Т. Дочев, Ан. Прокопиев. Отбраната на Беломорския бряг от Втора армия през Първата световна война (август 1916 – ноември 1917 г.) – Македонски преглед, 2017, № 4.

³⁰ ДВИА, ф. 363, оп. 2, а. е. 41, л. 60. До 24 август 1917 г. 3-та картечна рота от 56-ти пехотен полк остава в района на досегашната полкова позиция в местността Ташлъка (ДВИА, ф. 363, оп. 2, а. е. 37, л. 32-34).

³¹ Дочев, Прокопиев. Организиране на отбраната на Беломорския бряг от Втора армия..., с. 89.

Дочев, Прокопиев 2019: Т. Дочев, Ан. Прокопиев. Организиране на отбраната на Беломорския бряг от Втора армия през Първата световна война (август 1916 – ноември 1917 г.). В: Първата световна война на Балканите и участието на България в нея през 1917 г. Сборник материали от Национална научна конференция с международно участие 6-7 декември 2017, Кюстендил. Кюстендил, 2019.

Кисьов 1928: Ал. Кисьов. Генерал Колев и действията на 1-ва конна дивизия в Добруджа през 1916 година. София, 1928.

Марков 2016: Г. Марков. Голямата война и българският меч над балканския възел 1914-1919. Втора книга. Разсичането. София, 2016.

Нойков 2016: Ст. Нойков. Защо не победихме 1915-1918. София, 2016.

Пашинов 1931: Ив. Пашинов. Военна история на 23-ти пехотен Шипченски полк. Войната със сърбите – 1915 г. Т. 2, София, 1931.

Петров 2008: Ив. Петров. Войната в Македония. София, 2008.

Радославов 1993: В. Радославов. България и световната криза. София, 1993.

Стоянович 1993: С. Стоянович. Оръдията през декември. София, 1993.

Тошев 1921: Ст. Тошев. Действията на III армия в Добруджа през 1916 година – отговор на писаното за българите в мемоарите на генерал Лундендорфа. София, 1921.

Христов 1925: Ан. Христов. Исторически преглед на Общоевропейската война и участието на България в нея. София, 1925.

Исторически музей „ИСКРА” - КАЗАНЛЪК

КРАЕВЕДСКИ ЧЕТЕНИЯ

СВИТЪК VI

Първо издание
Формат: 16/70/100
Печатни коли: 12
Тираж: 200

СЪСТАВИТЕЛИ:

Марияна Ибришимова-Петрова, Венелина Илиева
Технически редактор: Надежда Кирева
Издава: ЕТ „Надежда Кирева - Хеликон”